

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Юриспруденция» сериясы
Серия «Юриспруденция»
№ 2 (24), 2011**

Алматы, 2011

**Абай атындағы
Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті**

ХАБАРШЫ

**«Юриспруденция» сериясы
№ 2 (24), 2011**

Шығару жиілігі - жылына 4 нөмір.
2001 ж. бастап шығады

Бас редактор
заң ғыл.к., доцент
Т.Т.БАЛАШОВ

Редакциялық алқа мүшелері:
заң ғыл.д., ҚР ҰҒА академигі, проф
С.Н.Сабиқенов,
заң ғыл.д., РФ ПИМ академиясы
профессоры **В.Ф.Цепелев (Мәскеу қ.),**
заң ғыл.д., проф. **Т.К.Айтмухамбетов,**
заң ғыл.д., проф. **Б.Х.Толеубекова,**
заң ғыл.д., проф. **Э.Э.Дүйсенов,**
м.ғыл.д., проф. **Г.А.Жетписбаев,**
заң ғыл.д., проф., ҚР Конституциялық
Кеңесі мүшесі **В.А.Малиновский,**
заң ғыл.к., проф. **Р.О.Орымбаев,**
заң ғыл.к. **Ж.К.Орынтаев,**
заң ғыл.к., доцент **А.А.Сабитова,**
заң ғыл.к., доцент **А.Ф.Сүлейманов,**
заң ғыл.к. **С.Ш.Даубасов,**
заң ғыл.к. **С.Т.Шайкенова**
(жауапты хатшы)

© Абай атындағы
**Қазақ ұлттық педагогикалық
университеті, 2011**

Қазақстан Республикасының
мәдениет және ақпарат
министрлігінде 2009 жылы
мамырдың 8-де тіркелген
N 10111–Ж

Басуға 17.05.2011. қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8.
Көлемі 10,2 е.б.т.
Таралымы 300 дана.
Тапсырыс 436.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық
педагогикалық университетінің
өндірістік-жарнама бөлімінің
баспаханасы

**М а з м ұ н ы
С о д е р ж а н и е**

**МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ
МЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА
И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА**

Аккасов Б.К. Переселенческая политика царизма и его последствия в Казахстане в начале XX века (историко-правовой аспект).....	3
Байсымақова Д.С. Мемлекеттің ішкі және сыртқы қызметін зерттеу мәселелері.....	5
Дауталиев Қ.Н. Түркітік құқықтық отбасы және Қазақ құқығы.....	9
Байтұрсынова А.Д. Механизмы защиты прав женщин в Республике Казахстан.....	17
Мәсәлімқызы М. Азаматтық қоғам институттары.....	20
Елемесов М.А. Жергілікті өзін-өзі басқару Қазақстандағы әкімшілік басқарудың тиімділігін арттыру факторы ретінде.....	24
Акимжанова А. Гендерлік саясат.....	27
Пашаев Р.Н. Общественный контроль за деятельностью органов исполнительной власти Республики Казахстан.....	28
Тоқушев Д. Вопросы реализации Конституционных положений о местном самоуправлении.....	32

**СОТ БИЛІГІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ
СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ
ОРГАНЫ**

Сағындықова Ж.А. Қазақ даласындағы сот билігі және қазақтың әдет-ғұрып нормалары.....	35
Иманбаева А.Н. Абайдың билік ету қызметі.....	38
Акимжанова А.С. Сыбайлас жемқорлық – қазіргі қоғамдағы індет.....	41

**ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС
ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ
УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС**

Даубасов С.Ш. Становление и развитие института выдачи преступников.....	45
Пралиев Б.С. Особенности уголовного законодательства за нарушения прав интеллектуальной собственности.....	55
Алимбаев Д.А. Салық қылмысының түсінігі.....	57
Сейткаримов А. Терроризм түсінігі.....	60

**Казахский национальный
педагогический
университет имени Абая**

**ВЕСТНИК
Серия «Юриспруденция»
№ 2 (24), 2011**

Периодичность - 4 номера в год.
Выходит с 2001 года.

Главный редактор
к.ю.н., доцент **Т.Т.БАЛАШОВ**

Члены редколлегии:
д.ю.н., академик НАН РК, профессор
С.Н.Сабикенов,
д.ю.н., профессор Академии МВД РФ
В.Ф.Цепелев (г. Москва),
д.ю.н., проф. **Т.К.Айтмухамбетов,**
д.ю.н., проф. **Б.Х.Толеубекова,**
д.ю.н., проф. **Э.Э.Дуйсенов,**
д.м.н., проф. **Г.А.Жетписбаев,**
д.ю.н., проф., член Конституционного
Совета РК **В.А.Малиновский,**
к.ю.н., проф. **Р.О.Орымбаев,**
к.ю.н. **Ж.К.Орынтаев,**
к.ю.н., доцент **А.А.Сабитова,**
к.ю.н., доцент **А.Ф.Сулейманов,**
к.ю.н. **С.Ш.Даубасов,**
к.ю.н. **С.Т.Шайкенова**
(ответ. секретарь)

© **Казахский национальный
педагогический университет
имени Абая, 2011**

Зарегистрировано в Министерстве
культуры и информации
Республики Казахстан 8 мая 2009 г.
N 10111 – Ж

Подписано в печать 17.05.2011.
Формат 60х84 1/8.
Объем 10,2 уч.-изд.л.
Тираж 300 экз. Заказ 436.

050010, г.Алматы, пр.Достык, 13.
КазНПУ им.Абая

Типография производственно-
рекламного отдела
Казахского национального
педагогического университета
имени Абая

**АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ
ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ
ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ
ПРОЦЕСС**

Белхожаева Д.Ж., Жомартқызы А. Өтелмелі қызмет көрсету шартын азаматтық-құқықтық реттеу мәселелері.....	64
Мухияев Д. Апелляция институтының түсінігі және мәні.....	70

**КРИМИНАЛИСТИКА ЖӘНЕ СОТ
САРАПТАМАСЫ
КРИМИНАЛИСТИКА И СУДЕБНАЯ
ЭКСПЕРТОЛОГИЯ**

Базарбаев А.С. Особенности оперативно-розыскной деятельности органов дознания Кыргызской Республики.....	73
Елюбаев Ж. Посвящается светлой памяти Александра Григорьевича Пушечникова.....	76
Естаев А.А. Проблемы формирования системы административных судов Республики Казахстан.....	84
Узбекова Б. С. Права человека как главная ценность правового государства.....	88
Сариев А. Кәмелетке толмаған зорлықшыл қылмыскердің жеке басының типологиясы.....	92
Ишанова Г.Т. Модификация формы Государственного правления в СССР (вторая половина 1980-х - первая половина 1990-х гг.).....	96
Жеделов А.Қ. Мұрагерлік құқық азаматтық құқық саласы ретінде.....	103

МЕМЛЕКЕТ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯСЫ МЕН КОНСТИТУЦИЯЛЫҚ ҚҰҚЫҚ ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА И КОНСТИТУЦИОННОГО ПРАВА

ПЕРЕСЕЛЕНЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА ЦАРИЗМА И ЕГО ПОСЛЕДСТВИЯ В КАЗАХСТАНЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА (ИСТОРИКО-ПРАВОВОЙ АСПЕКТ)

Б.К. Аккасов -

*кандидат исторических наук, профессор кафедры теории государства и права
и конституционного права, факультета международных
отношений и юриспруденции КазНПУ имени Абая*

В первых годах XX века, Россия оставалась абсолютной монархией. Страной, где отсутствовали политические свободы, где управление обширным государством в месте с его колониями сосредотачивалось в руках самодержавного императора. В государстве, простиравшейся на огромной территории Евразии, отсутствовала конституция и представительные учреждения, ограничивающие власть монарха. Противоречия между самодержавием и новыми экономическими отношениями, складывавшимися в стране, к началу века достигли своего апогея. Понимая, что старые методы управления столь огромным по своим масштабам государством не могут отвечать потребностям нового времени, царь предпринимает некоторые уступки в сторону создания представительного органа власти – Государственной Думы. Манифест 17 октября 1905 года вошел в историю Российской империи как первый документ, учредивший в системе имперского управления институты конституционной монархии, обосноваться которой не удалось в силу исторических событий. На основании данного документа в период царствования Николая II действовало четыре созыва Государственной Думы. Депутатами от Казахстана в двух первых являлись виднейшие представители казахской интеллигенции: А. Беремжанов, А. Букейханов, А. Кальменов, Б. Кулманов, Б. Каратаев, М. Тынышпаев.

Несмотря на ряд уступок, сделанных царем для разрядки политической обстановки в стране, все же властям не удалось стабилизировать ситуацию. Нарастал политический кризис, как в самой России, так и в ее окраинах.

Начало века, в связи с активизацией переселенческого движения крестьян из внутренних губерний империи, ознаменовалось усилением аграрного вопроса в Казахстане. Политика переселения крестьян из России на окраины, по плану царских властей должна была решить ряд вопросов: во-первых, помещичьи угодья, после проведения крестьянской реформы, оставались в тех же размерах что и до реформы. Царь не желал ущемления прав помещиков, пользовавшихся землей, в лице этой прослойки император видел надежную поддержку для существующей формы государственного правления. Возникла острая необходимость в решении вопроса выделения земель для освободившихся от крепостничества крестьян другими способами; во-вторых, поскольку основным видом хозяйствования казахского и киргизского населения являлось скотоводство, и вели они кочевой образ жизни, имперской власти представлялось возможным все «излишние» земли передать в переселенческий фонд и за счет этих земель обеспечить крестьян наделами. Таким образом, проблема обеспечения земель российского крестьянства должна была решаться за счет коренного населения Казахстана.

В 1904 году было образовано переселенческое управление. Данная организация была призвана координировать все вопросы, связанные с переселением крестьян на новые земли.

В условиях сложных поземельных отношений в Казахстане развернулось проведение столыпинской аграрной реформы. П.А. Столыпин, будучи председателем Совета министров и министром внутренних дел 1906-1911 гг., выработал принцип модернизации страны, основной целью которой было сделать крестьянина собственником земли. Суть аграрной политики П.А. Столыпина выражалась в трех законодательных актах. Это Указ «О дополнении некоторых постановлений действующего закона, касающихся крестьянского землевладения и землепользования» от 9 ноября 1906 года, который был дополнен и переработан во II Государственной Думе в закон «Об изменении и дополнении некоторых постановлений о крестьянском землевладении» от 14 июня 1910 года. И, наконец, 29 мая 1911 года был принят закон «О землеустройстве». Проведение мероприятия по аграрной реформе началось с 1906 года. Направлена она была на разложение крестьянской общины и формирование крепких самостоятельных

хозяйств. В тоже время, Столыпин не хотел трогать крупные помещичьи владения и решил недостаток земли восполнить за счет «казенных» земель в Казахстане.

10 июня 1903 года было принято «Правило о добровольном переселении на казенные земли в области: Сырдарьинскую, Ферганскую и Самаркандскую», предусматривающие изъятие «излишков» земли у местного населения. 25 июня 1903 года были приняты «Правила о пособиях от правительства переселяющимся в Сибирь и Степное генерал-губернаторство», определяющие размеры пособий и льгот крестьянам – переселенцам.

6 июня 1904 года были приняты «временные правила о переселении сельских обывателей и мещан-земледельцев». Вместе с «Временными правилами» правительство утвердило специальную инструкцию «О порядке определения государственного земельного фонда в областях Акмолинской, Семипалатинской, Тургайской, Уральской для переселения, а равно иных государственных потребностей», ставшую основной нормативной базой для массового изъятия земли у казахов.

Переселенческое управление, для обеспечения всех желающих получить по новому закону наделы на территории Казахстана, осуществляло непосредственное изъятие земель у казахов и передачу их в Переселенческий фонд.

В 1905 году Переселенческое управление было включено в состав Главного управления землеустройства и земледелия.

На территории Казахстана, в связи с создавшимися благоприятными условиями, стали в больших количествах переселяться русские и украинские крестьянские семья.

Под кулацкие хозяйства отвалились лучшие сельскохозяйственные угодья казахского населения. Это в конечном итоге привело к обезземеливанию коренного населения и высылке их с насиженных мест в места непригодные для ведения какой-либо хозяйственной деятельности. Только в 1907-1912 гг., было переселено из европейской части страны 2 мил.400 тыс. человек, лишив казахов к 1916 году 40 млн. гектаров лучших земель. По поводу пагубности для коренного населения переселенческой политики правительства и сложных аграрных отношений в Казахстане, в своей депутатской речи с высокой трибуны II Государственной Думы Б. Каратаев сказал: «...в настоящее время выселяют казахов не с земель, а из жилых их домов для того, чтобы освободить их места для крестьян, для того, чтобы спасти помещиков».

К 1916 году в Казахстане под переселенческие участки, под лесные дачи казачьих войск, помещичьи имения, монастырские участки, для городов и полос железных дорог были изъяты 45 147 765 дес. пахотных земель и пастбищных угодий. Создалась большая казахско-киргизская батрацкая армия. Массовое изъятие земель казахов резко осложнило отношение между кочевниками и русско-украинскими переселенцами. Совершенно был прав Т. Рыскулов, когда писал: «После 1899 года этнические конфликты (столкновения) между казахами и русскими стали характерной чертой в степи».

Восстание в тех регионах, где переселенческая колонизация шла высокими темпами и возникали все новые и новые русско-украинские поселки казачьи станицы, принимало ярко выраженный антирусский характер. Так было, в частности, в Семиреченской области, где подверглись нападению повстанцев 94 переселенческих села. В результате межнациональных столкновении погибло 1906 человек, было ранено 684 человека русских и украинцев. Потери карательных отрядов составили всего 171 человек.

Царизм жестоко мстил восставшим. Горели сотни аулов, много безвинных было расстреляно в степи. Обозы карателей были до отказа завалены награбленным в аулах добром — кольцами, браслетами, кошмами, коврами, бархатными халатами и бешметами, соболиными шапками. Однако ни карательные экспедиции, ни военно-полевые суды, ни виселицы не смогли спасти обреченный историей колониальный режим. Казахский народ бесповоротно влился в общий поток освободительной борьбы народов России.

Крупномасштабное вытеснение казахов и киргиз из собственных земель привело к дестабилизации политической обстановки в Казахстане и Киргизстане и новому подъему национально-освободительного движения.

Восстание 1916 года отличается от прежних тем, что им была охвачена вся степь — весь нынешний Казахстан, начиная от берегов Каспийского моря и кончая Монголией, этим оно приобретает большой исторический смысл, как общенациональное движение против поработителей. Национально-освободительная революция имела широкую социальную базу. Основной ее движущей силой стали широкие слои национального крестьянства, казахские рабочие и ремесленники. Идея национальной независимости, ставшая общенациональной, объединила воедино различные слои населения казахских шаруа, рабочих, традиционную знать степи, оппозиционную русскому и иностранному капиталу нарождающуюся национальную буржуазию, национальную интеллигенцию.

И в заключении можно сказать о том, что Царское правительство, подпираемое помещиками и фабрикантами, забыло даже свой 'закон о неприкосновенности личности и земель казахского народа, выраженный в жалованной грамоте императрицей Елизаветой Петровной в XVIII в. Абулхаир хану. Между тем, нарушение порядка, ограждающего его величество и его приспешников, считалось нарушением «святости».

А последующие Законы царского правительства принятые в начале XX века попирали права коренного населения усилили неприязнь и недовольство казахского населения. Восстание продемонстрировало рост революционного классового самосознания казахского народа, тысячи восставших прошли школу вооруженной борьбы против царского самодержавия. Оно послужило мощным толчком к росту национального самосознания народов Казахстана. Впервые за долгие годы колониального гнета они осознали общность национальных интересов, пробудились к активной политической деятельности, осознали себя силой, способной к вооруженной борьбе против колониальной экспансии российского самодержавия. Народное движение, в ходе которого были созданы структура власти, вооруженные силы, аппарат управления, перерастало в национально-освободительную революцию. По масштабности, охвату участников и последствиям оно представляло апогей освободительного движения за весь период колониального порабощения в составе империи.

1. Рыскулов Т. Избр. труды. - Алма-Ата, 1984. - С.240.

2. Сапарғалиев Г.С. «Карательная политика царизма в Казахстане» (1905-1917 гг.) - Алма-Ата, 1966.

3. Жиренчин А. «Политическое развитие Казахстана в XIX – начале XX веков» - Алматы, 1996.

4. «Восстание в 1916 года в Казахстане». Сборник воспоминаний и материалов.-Алма-Ата, 1937.

5. «История Казахстана». Очерк. – Алматы, 1993.

Түйін

Бұл мақалада XX ғасырдың I-жартысында патша өкіметінің қоныстандыру саясатына байланысты Қазақстанда орын алған саяси жағдай. Бұл саясатқа қарсы қазақ халқының наразылығы жан-жақты жазылған.

Summary

In given article istoriko-legal aspect of a resettlement policy of tsarism and its consequence in Kazakhstan in the XX-th century beginning.

МЕМЛЕКЕТТІҢ ІШКІ ЖӘНЕ СЫРТҚЫ ҚЫЗМЕТІН ЗЕРТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Д.С. Байсымакова -

Абай атындағы ҚазҰПУ-нің

Азаматтық құқық және іс жүргізу кафедрасының аға оқытушысы

Мемлекет қай қоғамда болмасын, сол қоғамның алдына қойған мақсат-міндеттерін шешуге бағытталған саяси ұйымның көрінісі болып табылады. Сондықтан да, мемлекет өзінің алдындағы мақсатына жету үшін оны жүйелі түрде жүзеге асыратын функционалдық негіздерге ие болуы қажет. Бұл мемлекет қызметінің негізгі мәні де болып табылады. Мемлекет қызметі динамикалық құбылысқа жатады. Себебі, мемлекеттің алдына қойған бағытына сәйкес, сол мемлекеттің негізгі қызметтері айқындалады. Мемлекет қызметін зерттеу, біздің ойымызша, әр уақытта өзінің өзектілігін жоймайды. Қазіргі таңдағы елімізде демократиялық құқықтық мемлекеттерді орнықтыруға бет алған кезеңде мемлекеттің қызметі, оның теориялық мәселелері өте өзекті сипатқа ие болып отыр.

Мемлекет қызметі туралы ой-пікірлерге зер салып қарайтын болсақ, қоғамның талап-тілегіне сәйкес мемлекеттің атқаратын қызметтері де, өзгеріп, күрделеніп, дамып отырған. Кезінде кеңестік ғылымда мемлекет қызметі коммунистік идеологияның шырмауында қалып, өзінің толықтай ғылыми бет-бейнесін жасай алған жоқ. Мемлекет қызметіне байланысты жүргізілген зерттеулер көбінесе эмпирикалық негізде жүргізіліп, оның шынайы ғылыми сұлбасы ашылмады. Қазіргі кезеңде, біздің ойымызша мемлекет қызметінің концептуалдық негізін қалыптастыру қажет болып отыр. Қазіргі қоғамның дамуы да, осыны қажет ететіндей.

Кеңестік кезеңде мемлекет қызметіне байланысты мәселелерді жүйелі түрде саралап, талдаған ғалымдардың қатарына М.И. Байтин жатады. Ол өзінің еңбегінде мемлекет қызметіне байланысты кеңестік және шетелдік ғалымдардың тұжырымдарын саралап, оның жалпы бағытын айқындауға ұмтылды [1, с. 190-234]. Кеңестік кезеңдегі мемлекет қызметіне байланысты теориялық тұжырымдар, бүгінгі таңда өзінің маңыздылығын жойды. Қазір еліміздің алдына қойған мақсаты тұрғысынан, мемлекет қызметін теориялық тұрғыда қайта талдап, концептуалдық негізін қалауымыз қажет. Бұл мақсатқа жету үшін жалпы мемлекет қызметіне байланысты ой-пікірлердің жай-күйіне үңілуіміз керек. Мемлекет қызметі жалпы функция деген терминмен сипатталған болатын. Егер философиялық энциклопедияларға көз жүгіртетін болсақ, функцияға мынандай анықтама беріледі: “Функция – (лат. *functio*–атқару, орындау) қандай болмасын қатынастар жүйесіндегі белгілі бір объектінің сыртқы көрінісі, мыс, организмдегі сезім мүшелерінің қызметі, ақшаның қызметі, мемлекеттердің қоғамдағы және т.б. функциялары. Бірқатар идеалистік бағыттар ғылымды тек қана функцияның объектілерін тізіп, анықтаумен шектеледі деп, олардың мәнін (махизм, бихевиоризм т.б.) тануды жоққа шығарады. Математика мен логикада функция деп кейбір класстардың әрбір элементтерінің салыстыру операцияларын айтады. Анықтаушы ретіндегі функцияның элементтерін оның дәлелдемелері деп атайды, ал мәндер жайындағы элементтерді-функцияның мәндері дейді” [2, 469 б.]. Ал қазақстандық белгілі ғалымдардың бірі, Ө.Қопабаев пен С. Өзбекұлы мемлекет қызметінің мәнін сипаттай келе, мынандай тұжырым жасайды: “Мемлекет басқару, билік жүргізу үшін құрылған саяси ұйым болғандықтан оның алдында тұрған міндеттер бар. Сол міндеттерді іс жүзінде жүзеге асыру үшін арнайы функциялар қажет. Функция арқылы мемлекет статистикалық (формалары, аппараттары, органдар) құрылымынан динамикалық қозғалыс мағынасын айқындайды. Бұл жерде функциялар арқылы мемлекет алдына қойған мақсаттары мен міндеттерін жүзеге асырады. Мақсаттар әр түрлі болады: стратегиялық және бүгінгі күнгі. Мысалы, Қазақстан Республикасы мемлекетінің болашақтағы мақсаты экономикасы дамыған, халқының әл-ауқаты жоғары, кедейлік пен жұмыссыздық жойылған демократиялық, құқықтық мемлекет құру. Ал бүгінгі күн мақсаты шағын және орта бизнесті, мемлекеттік тілді дамыту және т.б. міндеттер.

Мемлекеттің функциялары дегеніміз оның алдында тұрған мақсаттары мен міндеттерін іс жүзінде асырудың негізгі бағыттары” [3, 49 б.]. Ал, Т.Ағдарбеков болса, мемлекет қызметтерінің негізгі ұқсастықтарын саралай келе, мемлекет қызметінің мынандай ерекшеліктері бар деп есептейді:

1 Мемлекеттің әрбір функциялары, мемлекеттік қызметтердің бір жақты жиынтықтарынан құралады. Мемлекет қызметтерінің ұқсас жақтары қоғамдық қатынастардың ерекшелігімен сипатына, олардың ықпал жасайтын объектісіне қарай бір функцияға бірігеді.

2 Бір жұмысты орындауға арнайы белгіленген көптеген мемлекет органдарының функциясынан мемлекет функциясының айырмашылығы-оның қызметін тұтас қамтитындығында. Айтылған сөз жеке органдардың белгілі мемлекет функциясын жүзеге асырудағы маңызын жоққа шығармайды, себебі кей кездерде ондай органдар негізгі мақсаттарды шешуде басты рольдерді ойнайды. (Мысалы, Қарулы күштердің елді сыртқы шабуылдан қорғау функциясы). Сондықтан, мемлекет функциясын, оның органдарының функциясын айыра білу қажет.

3 Мемлекет функциясы, кешенді жинақты сипатта болады. Онда мемлекеттің шешуші күш жұмсаған, өмірлік маңызы бар бағыттағы ішкі және сыртқы жұмыстары, нақты іске асырылады.

4 Мемлекет функциясын, мемлекеттің жұмыс түрлерінен айыра білу қажет. Себебі, мемлекеттің жұмысы кейде арнайы белгіленген, соған рұқсат етілген органдар арқылы іске асырылуы мүмкін, не болмаса, мемлекеттің әр түрлі органдарының құрамындағы бөлімдерімен іске асырылады. Мемлекеттік жұмыстардың түрлеріне, мысалы қылмыстық істі тергеу, кедендік бақылау т.б. жатады.

5 Мемлекет функциясын, оларды іске асыру формасымен және тәсілімен салыстыруға болайды. Қазіргі мемлекеттің функциясын іске асырудағы негізгі құқықтық нысандарға, құқықтық шығармашылық, атқару-билеу және құқық қорғау қызметтері жатады. Мемлекет өзінің әр түрлі даму кезеңдерінде алдына қойған мақсаттарына байланысты түсіндіру, үгіттеу тәсілдерін пайдалануы мүмкін. Мемлекеттің функциясы, оның мазмұнына, нысанына сай, тәсілдері бірігіп, мемлекеттік өкіметтің сол бағыттағы мемлекет жұмысын іске асырады. Мемлекеттің барлық функционалды қызметі бас мақсатына жетуге бағытталған: адам, оның адамгершілік, материалдық, жеткілікті құқықтық және жеке адамның әлеуметтік мүдделерінің қорғаушысы. Мемлекет жеке адамдар арқылы қоғамдық прогреске тұтасымен ықпал жасайды және барлық қоғамдық қатынастарды бағыттады.

Сонымен, мемлекет функциясында - оның негізгі қызметінің бағыты, қоғамды мемлекеттік басқарудың мәні және әлеуметтік орны көрсетіледі” [4, 88-89 бб.].

Егер мемлекет қызметіне оның табиғатына байланысты берілген түсініктерді одан әрі жіктеп, талдап қарайтын болсақ, бүгінгі таңда бұл мәселеге байланысты бір бағыттағы жүйелі жол қалыптаса қоймағандығын көреміз. Мысалы, теорияда кеңінен орын алған мемлекет қызметіне байланысты түсінікті профессор В.И. Гойман-Червонюк былай деп береді: “Функции государства основные направления деятельность государства, в которых раскрывается его социальная сущность и назначение в обществе” [5, с. 42]. Ал Н.Б. Пахоленко болса: “Функции государства - это необходимо однородное, постоянное, целесообразное направление (сторона) деятельности, обусловленное объективными потребностями общественного развития с точки зрения его внутренних и внешних задач” [6, с. 29], - деп түсіндіреді. Ресейлік оқулықтардың бірінде, мемлекет қызметі былай негізделген: “Функции государства - это основные направления его деятельности, выражающие сущность и социальное назначение, цели и задачи государства по управлению обществом в присущих ему формах и присущими ему методами” [7, с. 143]. Бұл берілген анықтамалардың барлығынан мемлекет қызметінің белгілі бір бағытсыз атқарылмайтындығын ұғынуға болады. Бірақ та, сын көзбен қарап, көретін болсақ, мемлекет қызметіне берілген жоғарыдағы авторлардың түсініктерінің дау тудырмайтындығына күмән келтіруге болады. Осы жерде қазіргі Ресей мемлекетінің әлеуметтік қызметін зерттеген ғалымдардың бірі, Е.С. Мазаеваның мына пікірі, жоғарыда айтылған мемлекет қызметіне байланысты ғалымдардың тұжырымының негізсіздігін танытатындай:

“Во-первых, государственной деятельности присущи некоторые противоречия. Например, можно отнести противоречия между объективным ходом социально-экономических отношений и государственным обеспечением стабильности в этой сфере жизнедеятельности общества. Вследствие чего в одной ситуации государства сдерживает или стимулирует развитие определенных тенденций, в другой - допустим, изменяет какие-либо стороны социально-экономической политики. Поэтому в ряде случаев направление деятельности государства может проявляться как тенденция, то есть как преобладающее направление:

Во-вторых, невозможно объяснить, каким образом в функциях государства преломляются комплексные цели. Тем более что они не могут быть достигнуты деятельность в каком-либо одном направлении, так как часто сочетают противоречивые начала децентрализации и централизации;

В-третьих, невозможно уяснить, почему некогда неосновные функции по мере развития государства превращаются в основные или почему происходит отсоединение одних функций от других (при этом направлении его деятельности остаются прежними)” [8, с. 14-15.].

Әрине, бұл жерде мемлекет қызметінің мемлекеттің бағытымен байланысты екендігін жоққа шығаруға болмайды. Сонда да, болса біздің ойымызша, қандай да болмасын қызметті бірнеше қырынан түсінуге болады. Бір қырынан алғанда, мемлекеттің қызметі - мемлекеттің алдына қойған бағытын жүзеге асырудың көрінісі болып табылады. Екінші қырынан алғанда, мемлекет қызметі - мемлекеттің мақсатын жүзеге асырудың белсенді көрінісін білдіреді. Сондықтан да, мемлекет қызметі жүзеге аспаса да, оны жүзеге асырудағы мүмкіндігін сипаттайды.

Қарап отыратын болсақ, мемлекет қызметі әлі де болса, ғалымдар тарапынан өзінің толыққанды шешімін таба қоймаған мәселе болып тұр. Жоғарыдағы айтылғандарды қорыта келгенде, біз жалпы мемлекет қызметін, мемлекеттің бағытын жүзеге асыруға байланысты әдіс-тәсілдермен кешенді тұрғыда қарайтын, нақты қоғамның даму деңгейімен байланысты болып келетін және сол қоғамның алға ұсынған әдіс-тәсілдеріне сүйенетін күрделі құбылыс болып табылады. Осыны негізге ала отыра, біз мемлекет қызметінің мәні мынандай мәселелермен байланысты деп табамыз:

Біріншіден, қоғамның маңызды өмірлік мәселелерін шешуде мемлекеттің іс-әрекеттері айқындалған;

Екіншіден, мемлекеттің мәні мен оның әлеуметтік мақсаттарының арасында ажырағысыз байланыс бар;

Үшіншіден, мемлекеттің бағыты әрқашанда қоғамдағы ірі әлеуметтік экономикалық-саяси т.б. міндеттерді шешуге негізделетіндігінде;

Төртіншіден, мемлекеттің жүзеге асыратын бағыты, әрқашанда белгілі нысандарда атқарылады.

Міне, осы айтылған жағдайлардың барлығы мемлекет қызметінің мәнін айқындайды және мемлекет қызметінің негізгі бағыттарын сипаттауға да мүмкіндік береді. Мемлекеттің қызметі, негізінен

жалпы мемлекеттің басқару жүйесімен сол мемлекетте жүзеге асырылатын құқықтық режиммен тығыз байланысты. Міне, осындай факторлардың негізінде нақты мемлекеттердің қызметтері айқындалады.

Сонымен қатар, мемлекеттің қызметін айқындауда және оның түрлерін негіздеуде, мынандай да факторлар себепші болады:

- а) мемлекеттің мәні, нысаны, табиғаты;
- ә) сол мемлекет өмір сүріп отырған кезеңдегі сыртқы және ішкі жағдайдағы өзгерістер;
- б) нақты тарихи жағдайдағы мемлекеттің алдына қойған мақсаттары мен міндеттері.

Ойымызды қорыта келгенде, айтарымыз, мемлекеттің қызметі-теориялық тұрғыда әлі өзінің бір жақты шешімін таба қоймаған күрделі құбылыс болып табылады. Оның себебі де, жоқ емес. Негізінен мемлекеттің қызметі әр қоғамның талап-тілегіне сәйкес өзгеріп отырады. Міне, осы жағдай мемлекет қызметінің теориялық базасын жасауда қиындық тудырады. Соған қарамастан, жалпы мемлекет қызметінің мәнінің ерекшеліктерін айқындауға болады. Мемлекет қызметінің негізгі мәні, мемлекеттің алдына қойған мақсат- міндеттерін жүзеге асыру.

1 Байтин М.И. *Сущность и основные функции социалистического государства*. - Саратов, 1979. – С. 190 -234.

2 Философиялық сөздік / Редкол: Нұрғалиев Р.Н., Ақмамбетов F.F., Әбділдин Ж.М. - Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1996. – 525 б.

3 Өзбекұлы С., Қонабаев Ө. *Мемлекет және құқық теориясы: Оқулық*. – Алматы: Жеті жарғы, 2006. – 264 б.

4 Ағдарбеков Т.А. *Құқық және мемлекет теориясы*. – Қарағанды: Болашақ-баспа, 2002. – 320 б.

5 Гойман-Черванюк В.И. *Очерк теории государства и права в 2-х частях. Теория государства*. – М., 1996. – Ч.1. – 556 с.

6 Пахоленко Н.Б. *От тоталитаризма к демократии: о функциях государства в переходный период / Политические проблемы теории государства*. – М., 1993. – С. 29 -33.

7 *Теория государства и права. Учебник для юридических вузов и факультеты* / Под ред. В.М. Корельского и В.Д. Перевалова. – М., 1998. – 658 с.

8 Мазаева Е.С. *Социальная функция современного Российского государства: дисс.. на соис. канд. юр. наук.: 12.00.01*. – Нижний Новгород, 2001. – 160 с.

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые аспекты функции государства. Автор, анализируя сущность функции государства, делает свои краткие выводы.

Summary

In this article is considered to some aspect's the function of the state. The author to function's of the state's.

ТҮРКТІК ҚҰҚЫҚТЫҚ ОТБАСЫ ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ҚҰҚЫҒЫ

Қ.Н. Дауталиев -

заң ғыл. к, «Интеллектуал-Парасат» заң компаниясы директорының орынбасары,
аға ғылыми қызметкер

Қазақ құқығы ұлттық кеңістікте дәстүрлі құқықтық жүйенің негізін қаласа, мәдени-шаруашылық кеңістікте әр түрлі діни-этникалық топтар мен бір мемлекет аясына сыймайтын күрделі әлеуметтік-саяси құрылымдарды (ұлыстар, ірі рулар, тайпалық бірлестіктер және т.б.) қамтитын қазақтың далалық құқықтық жүйесін қалыптастырды және түрк тектес көшпелі, жартылай көшпелі халықтардың құқықтық отбасын байыта түсті әрі оның шырқай дамыған ерекше классикалық формасы – «әділсоттың Алтын ғасыры» [1, 169-170 бб.] деген бағамен әлемдік өркениетте қомақты тарихи із қалдырды.

Қазақ құқығы XVI ғғ. бастап – Шығыс Дешті-Қыпшақ аталатын мәдени-саяси кеңістікте түркітік құқықтық отбасының көшбастаушысы болды әрі құқықтық эпицентріне айналды. Қазақ Ордасының құрамында болып, қатар қоныстанған қырғыз, қарақалпақ, ноғай және т.б. түрк тілдес елдердегі көшпелі тайпалардың құқықтық өмірі тікелей «Жол», «Жарғы» аталатын қазақтардың құқықтық жинақтарымен реттеліп отырды, әсіресе сот билігін жүзеге асырушы билер қызметі мен олардың қоғам алдындағы бедел-абыройы Қазақ (еркіндік) құқығының кең рецепциялануына жол ашты.

Әлемнің құқықтық картасында құқықтық жүйелердің шығу тегін топтастыратын ірі құқықтық отбасылар бар. Олардың жалпыға бірдей танылғандары, сондай-ақ әлі таныла қоймағандары келесілер:

1. «Жалпы құқық» (англо-саксондық) құқықтық отбасы,
2. Еуропалық-континенталдық (романо-германдық) құқықтық отбасы,
3. Социалистік құқықтық отбасы [2, 21 б.];
4. Славяндық құқықтық отбасы [3, 189-190 бб.];
5. Түркітік құқықтық отбасы;
6. Мұсылмандық құқықтық отбасы.

Ресейлік ғалымдар [3] славяндық құқықтық отбасы мәселесін көтеріп келеді және оның кеңістігіне Шығыс Еуропа мен Ресей аумағында өмір сүрген славян мемлекеттері мен княздықтарын топтастырады әрі православиені діни біріктіруші жүйе ретінде таниды. Сондай-ақ славяндық құқықтық отбасының түпкі тамыры Византия Империясына барып тірелетінін, ал Византияға өз кезегінде Рим құқығының әсері болғандығын да жоққа шығармайды. Славяндық құқықтық отбасының бүгінгі басты кейіпкері әрі тасымалдаушысы – Ресейдің құқықтық жүйесі деп көрсетеді. Сондай-ақ Ресей құқықтық жүйесі Орталық Азиядағы бірқатар түрк тілдес мемлекетер үшін жетекші әрі біріктіруші роль атқаратындығын бекітеді.

Сондай-ақ ірі құқықтық жүйелерге келесілер кіреді:

1. Үнді мен иудейлік діни сипаттағы құқықтық жүйе;
2. Дәстүрлі құқықтық жүйелер (Қытай, Жапония);
3. Африка және Мадагаскар елдерінің құқықтық жүйелері [2, 25-28 бб.].

Р. Давид пен К. Жоффре-Спинозидің әлемнің құқықтық картасын айқындауда үш басты методологиялық жетімсіздігі бар және ол келесі критерилерге негізделуден туындаған:

- 1) құқықтық отбасыға жіктеуде тек дидактикалық мақсатқа көңіл бөлінген [2, 20 б.];
- 2) дәл өздері өмір сүріп жатқан заманды (еңбектің аталуыда осындай «... правовые системы современности») ғана сипаттаған;

3) позитивті, нормативті сипаттағы құқықтық жүйелер ғана құқықтық отбасы деп тануда негізгі роль атқарған және құқықтық отбасы ұғымына бүгінгі таңда нақтылы қолданыстағы әрі неғұрлым кең тараған құқықтық жүйелерді ғана енгізеді.

К. Цвайгерт пен Х. Кетц романдық, германдық, англо-американдық, солтүстік құқықтық отбасы, социалистік елдердің құқықтық отбасын және өзгеде құқықтық отбасыларды (алыс шығыстағы құқықтық отбасы, ислам және үнділердің құқығы) бөліп көрсетеді [4, 108-115 бб.]. Сондай-ақ авторлар құқықтық отбасының элементтері ретінде келесі мәселелерді қарастырады:

- 1) историческое происхождение и развитие правовой системы;
- 2) господствующая доктрина юридической мысли и ее специфика;
- 3) выделяющиеся своим своеобразием правовые институты;
- 4) правовые источники и методы их толкования;

5) идеологические факторы [4, 108-117 бб.].

Құқықтық отбасыға біріктірудің көптеген критерилерін кездестіруге болады [5, 60-66 бб.]. Олар діни сипатына (мұсылмандық құқықтық отбасы), соттарда іс жүргізу мен құқық нормасын қолдану әрі оның қайнар көзін тану тәртібіне қарай (англо-саксондық және романо-германдық), дәстүрлі ерекшеліктеріне байланысты (Үнді, Қытай, Жапон және т.б.), әлеуметтік бағытына қарай (социалистік құқықтық отбасы) топтастырылады. Осы топтастырулардың кейбіреулері белгілі бір деңгейде шартты, табиғи тұтастық жоқ. Түрктік құқықтық отбасыға біріктіруші элементтерге табиғилық және кешенділік сипат тән. Жер бетіндегі халықтардың құқық туралы түсінігі жалпы алғанда адекватты қалыптасатын құбылыс, даму эволюциясы ортақ заңдылықтар мен сатылардан тұрады. Мәселен, құқық ұғымы алғашқы кезде мифтік санада көрініс тапты. Тұтастай алғанда қоғамның дамуы, оның бір сатыдан екінші сатыға өтуі сәйкесінше құқық туралы ұғым-түсініктің дамуына (құл иеленушілік құқық, феодалдық құқық, буржуазиялық құқық, социалистік құқық және т.б.), түрленуіне (жазылған және жазылмаған, жария және жеке, дербес және кешенді және т.б.), бейімделуіне (дәстүрлі, нарықтық, діни, көшпелі және т.б.) әсер етті және ағымдағы қажеттіліктерді қанағаттандырып отырды. Қоғамның белгілі бір формацияда тұрақтап қалуы немесе тұйықталуы экономикалық қатынастың формасына тәуелді. Түрктік құқықтық отбасыға кіретін құқықтық жүйелер негізінен көшпелі мал шаруашылығын ұйымдастыруға мүмкін болатын кеңістікте ғана өмір сүрді.

Құқықтық отбасы – бұл құқықтың қайнар көздері мен құрылысының және олардың тарихи қалыптасу жолдарының ортақтығына негізделген ұлттық құқықтық жүйелердің жиынтығы [3, 189 б.]. Қалыптасудың ортақтығы тарихи тұрғыдан алғанның өзінде көп жағдайда позитивті (жасанды) сипатта (тіпті мұсылмандық құқықтық отбасының өзі позитивті-прагматикалық жолмен орнығып-бекіген), табиғи жолмен қалыптасу өте сирек кездесетін құбылыс. Міне осындай сирек құбылыстардың біріне алғытүрк кезеңінде Ежелгі Алтай, Скифия, түрк дәуірінде Тұран аталатын Ұлы Дала, бертінірек Дәшті-Қыпшақ аталатын еуроазиялық кеңістік пен көшпелі және жартылай көшпелі мәдениеттің аясында, табиғи гармонияда қалыптасқан – Түрктік құқықтық отбасы жатады.

Құқықтық отбасы ұғымына құқықтың заңи мағынадағы қайнар көздері мен құрылысын жатқызап қою жеткіліксіз, оның философиялық (дүниетанымдық) бастаулары мен жалпыадамзаттық мәдени құндылық деңгейіне көтерілген моральды-өнегелік қасиеттері маңызды роль атқарады. Батыстық қоғамда құқық ұғымының ядросын – мүдде құрайды және ол құқықты қалыптастырушы әрі инерциялық күшке ие. Батыстық құқықты тұтастай алып қарағанда негізінен жеке тұлғалардың материалдық мүдделеріне (жеке меншік қасиетті ұғым) артықшылық беретінін аңғаруға болады. Ал Шығыста құқықтың астарында бірінші кезекте ажырамас қасиет – сенім (рух) тұрады. Басқару теориясында қоғамды, оның ішінде мемлекетті басқаруда негізгі екі әдіс қолданылатындығын ажыратып көрсетеді: 1) иландыру (убеждение) және 2) мәжбүрлеу (принуждение). Иландыру неғұрлым тиімді әрі оң нәтижелі әдіс және бұл әдістің күші жетпегенде немесе сарқылғанда ғана келіп мәжбүрлеу әдісі іске қосылады. Құқық аталған әдістерді қолданудың негізгі құралы. Шығыстағы, оның ішінде көшпелі және жартылай көшпелі түрк құқығының өзегінде қашанда наным-сенім бастаулары жатты, сол себептіде мұндай құқыққа Батыстағыдай формальды анықталу сұраныс тудыра қоймады. Сондықтанда болар түрктік құқықтық отбасыға кіретін құқықтық жүйелерде жазу мәдениеті болғанына қарамастан жазылып-кодификацияланған құқықтық жинақтар өте сирек кездеседі.

Түрктік құқықтық отбасының негізгі ерекшеліктері:

1. Түрктік кеңістік

Оның Еуразиялық кеңістікте орналасуы. Ең кең және біртұтас дамыған кезі Ұлы Түрк қағанатының тұсында болды. Қағанаттың шекарасы батыста Қара теңіздің жағалауы мен Дон өзендерінен бастап, шығыста Сары теңіз (Корей жарты аралы) бен Амур өзендеріне дейін, солтүстікте Енисей өзені аңғарынан оңтүстікте Тибетке (Ерен қабырғаға) дейінгі алып аумақты қамтып жатты.

Түркер шамамен б.з.д. V-IV мың жылдықтарда Үндіқытайдан Ежелгі Алтай аумағына келіп қоныстанған деген пікір айтылады. Түркердің арғы тегі саналатын сақ-скиф, сақ-массагеттік еуразия халқы шамамен б.з.д. III-II мыңжылдықтарда Тұран деп аталған даланы, Тарбағатай және б.з.д. V-IV ғғ. Алтай тауын (оның ішінде Ресей Федерациясына, Моңғолия, Қытай Халықтық Республикасы және Қазақ Алтайы болып бөлінетін аймақтарға қарасты шекаралас жерлерді) өз ата-қонысы еткен. Белгілі тюрколог Аджи Мурад «Алтай» ұғымын келесідей тәртіпте ашып көрсетеді: «Древний Алтай – это вся Сибирь с Байкалом на востоке и Памиром на западе, так ее понимали... Огромная страна, доходившая до Тибета, и

называлось Алтаем» [6, 13 б.]. Алтай таулары алғашқы мекендері болған түрк тайпалары біртіндеп таулы-далалық және таулы-орманды кеңістіктерге «күн сәулесі»^{*} іспеттес шашырап дүниенің төрт бұрышына көшіп-қоныстанады. Түрк кеңістігі табиғи тұтастықтан тұратын жер шарының климаттық белдеулерімен тығыз байланысты күрделі экожүйе. Түркілер көшіп-қоныстанған еуроазиялық алып кеңістік негізінен ендік бойымен қоңыржай белдеуде орналасты және әрдайым қуатты тарихи оқиғалардың қозғаушы күші болды.

Түрк кеңістігі шығыста Қытайдағы Хиньган тауы мен батыста Карпат тауларына дейінгі, солтүстігінде Сібірдің жазықтары мен нулы ормандары және оңтүстігінде Тибет тауларымен шектесетін еуроазиялық Ұлы Даланы қамтыды. Түрк кеңістігіндегі флорасы мен фаунасы ортақ табиғи орта негізінен таулы-далалық шөл және шөлейт жерлерден тұрды, әсіресе жылқы малы шаруашылықта, сондай-ақ қоғамдық өмірде де маңызды роль атқарды. Сактарда, скифтерде қой малын өсіру жоғары деңгейде дамыды. «Алғашқы шумерлер Еуразия далаларынан өздерінің отар қойларымен келген көшпелілер болған. Оған олардың сөз байлығындағы қой сапасы мен түрін білдіретін екі жүзден аса сөз бар екендігіне көз жеткізуге болады» [7, 31 б.]. Көшпелі қазақтың құқықтық жүйесі түркілік кеңістіктің эпицентрінде орналасты және түркілік құқықтық отбасы үшін көшпелілік өркениеттің дамыған үлгісін көрсетті әрі оны ұзақ ғасырлар бойы сақтады. Басқа құқықтық отбасылардың ықпалына түсуден және будандасып кетуден ада болды. Бұл өз кезегінде бастауын көшпелі өмірден алатын құқықтың ішкі қуаты мен тегеурінінің тұтас күйінде сақталуына әсер етті. Мұндай құқықтық иммунитет өзге түрк тектес халықтардағы құқықтық жүйелерінде көрініс таппаған (өзбек, тәжік және т.б. Орта Азияны мекендеген түрк халықтарының құқықтық жүйелері мұсылмандық құқықтық отбасының әсеріне ұшыраған).

Түркілерде шаруашылық типінің дерліктей барлық түрі болды. Оның ішінде ең кең таралғаны – көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығы еді. Алтайдан далалық аймаққа батысқа қарай көшіп-қонған тайпалар кәсіптік көшпелі мал шаруашылығын өркендетті және оның классикалық негізін қалады. Экстенсивті мал шаруашылығының қалыптасу дәуірі б.з.б. I мың жылдықтың бас кезімен байланысты [8, 204 б.]. Көшпелі малшылар үшін жайылымдық жерлердің маңызы жоғары болды. Этнограф-ғалым А.Сейдімбек мал сүйсініп жейтін жусан өсімдігінің тек еуроазиялық кеңістік пен Канадада ғана өсетіндігін Ұлы Даланың ерекшелігінің бірі деп таниды [9].

Түркілік кеңістік біртұтас жүйе ретінде келесі элементтерді жинақтайды:

1. Табиғи кеңістік:

- шөл және шөлейтті алып еуразиялық дала;
- Сібір жазығы мен нулы ормандар;
- таулы-далалық жайылымды, таулы-орманды аудандар;
- негізінен қоңыржай, сондай-ақ шұғыл континенталды климаттық белдеу.

2. Мәдени кеңістік:

- Ежелгі Алтай;
- Скифия;
- Тұран;
- Дәшті-Қыпшақ;

3. Шаруашылық кеңістігі:

- көшпелі
- жартылай көшпелі және
- отырықшы

4. Саяси кеңістігі:

- Ұлы Ғұн империясы;
- Ұлы Түрк қағанаты;
- Ұлы Мұңғұл империясы;
- Алтын Орда және оның мұрагерлері (Хандық, Тархандық және Ордалық саяси құрылымдар);

^{*} Археологиялық қазба жұмыстар түркілерге жататын «крест» белгілі деректік заттар Еж. Алтайдан (2000ж.бұрын) және Европадағы ең ерте қала Галледен (Саксония жері) Хорнхаузен стелласынан (1500 ж.бұрын) табылған. Мұны белгілі археолог-академик А.П.Окладников түркілердің күн сәулесімен шашырап дүниенің төрт бұрышына көшіп-қону бағытын көрсететін наным-сенімнің (идеологияның) заттық көрінісі дейді.

- Алаш;
- Түркістан;
- Қазақия*.

2. Түркітік философия (дүниетаным)

Түрк халықтарының құқықтық жүйелерін біріктіруші құдыретті күш – бұл түркітік философия (дүниетаным). Түркітік философия алып далалық кеңістікте ұзақ мерзімді эволюциялық даму сатылардан өткен. Түркітердің алғашқы қоныстанған аймағы – Ежелгі Алтайда климаттық-географиялық ерекшеліктер «Көк-Тәңірі» (Мәңгілік Көк Аспан – Вечное Синее Небо) дүниетанымының негізін қалауда ықпалды болды. Бастапқы кезде «Көкке-Тәңірге» сену негізгі орында болса, біртіндеп көшпелі тайпалық саяси құрылымдардың (скифтер, аландар және т.б.) далалық аймақтарға көшіп-қоныстануы нәтижесінде «Жерге – Ұмай Анаға» табынушылығы кең қанат жая бастады. Тәңіршілдік б.з.б. IV-V мың жылдықтарда пайда болған. Түркітердің наным-сенім бастауларында табиғат күштері өз әсерлерін терең қалдырып отырды және олардың алуан түрлілігі (от, су, жер, ауа, жауын, найзағай және т.б.) политеистік діни түсінікті қалыптастырды. Сондықтан болар құдайдың түркітерде он жетіден астам, мұңғұлдарда 99-ға жуық түрлері мен атаулары осы күнге дейін сақталған [10]. «Көк-Тәңірі» идеологиясы сол кездегі көршілес Қытайлықтардың «Аспан асты Елі» идеологиясымен бәсекелес болды. Мұның аяғы Қытайдың түркітерге бодан болып, алым-салық төлеп тұруына алып келді. Тәңіршілдік – діннен жоғары тұрды, ол түрк халықтарының мәдени құндылығы, саяси ұстанымы, идеологиялық бірлігі және ең бастысы әлемді (жаратылысты) танудың философиясы болып табылады. Діндер тарихына үңілетін болсақ, оларда этникалық-мәдени кеңістік жоқ. Әр түрлі ұлт өкілдері мен мәдениеттерді алаламай қарамағына кіргізіп ала береді. Тәңіршілдік этникалық-мәдени тұрғыдан тек тегі түрк халықтарына ғана тән және басым көпшілігі тек көшпелі өмірде ғана дамып жетілді. Мұңғұлдарда құдайдың 99-ға жуық түрі мен атауының болуы кездейсоқтық емес, себебі көптеген шығыстанушылардың ортақ пікірі бойынша көшпеліліктің дамыған классикалық үлгісі Шыңғыс хан біріктірген мұңғұлдарға тән. Тәңір туралы түсінікті байыту – көшпелі өмірдің шығармашылыққа тез бой алдыру қасиетімен біте-қайнасып жатқан үздіксіз (аяқталмайтын) құбылыс. Мұндай құбылыс үшін кеңістіктегі орынды ұдайы ауыстыру, сол арқылы дүниені кезу, жаратылысқа назар аудару «көре көре көсем болуға» жетелейтін алғышарт болды.

Түркітік дүниетаным негізінен көшпелі және жартылай көшпелі мал шаруашылығымен тығыз байланыста әрі динамикалық қозғалыста дамыды. Экстенсивті мал шаруашылығы ірі жайылым қорларын іздеу, табу, игеру және жайылымдық жер қорын сақтау мен ұлғайту үшін соғыс өнерін шартсыз (шарасыз) меңгеру сияқты өмір сүрудің маңызды екі сұрағын алып шықты. Әрбір көшпелінің бойында табиғи жауынгерлік, батырлық, ерлік рухымен қатар мал бағудың көшпелі әдісін шебер ұйымдастыру қасиеті* қабат өмір сүрді. Алайда көшпелі мал шаруашылығының табиғатқа тәуелділігі және экономикалық тұрғыдан алғанда тұрақсыздығы жаугершілік шапқыншылықтардың орын алуына тікелей әсер етті. Батырлық, ерлік ұғымы – екі сөйлемейтін, уәдеге берік, сөзге адал әрі тоқтай алу сияқты мәрттік қасиеттерді қалыптастыруға ықпал етті және қоғамда сөздің құдыретті күшке айналуына септігін тигізді, өйткені көшпелі мал бағушылар қоғамы үшін тыныштықта бейбіт өмір сүру материалдық игіліктердің қорлануы үшін маңызды еді.

Түркітік дүниетанымда тотемизмнің, шаманизмнің, фетишизмнің көріністеріде табиғат құбылыстарымен байланысты болды. Әсіресе тотемдік наным-сенім саяси сипатқа көтеріле алды («көк бөрі» - түркітерді сақтап-асыраушы), күшті жауынгерлік рух берді, ірі империяларды құруға және өзгелерді бодандықта ұстап тұруға септігін тигізді. Қазақ билер сотының басты кейіпкері болған ірі билердің де ішкі өз тотемдері болуы (мәселен қаз дауысты Қазыбек бидің екі иығында қалмақтың ханына аузын арандай ашып айбаттанып тұрған екі аюдың болуы немесе қызыл жолбарысты Қызырлы би [11]

* «Алаш» ғылыми-зерттеу орталығынан шығып жатқан ру-тайпалардың түпкі тарихы туралы ізденістердің жинақтары (бүгінде 22 жинақ шығып қойды) – түркі ұлыс-тайпаларының Қазақия кеңістігінде мекендегенін және басым бөлігінің осы жерден тарағанын аңдатады. Тарихта Қазақия ұғымы ертеде Қара теңіз бен Каспий теңізінің аралығындағы кеңістікті қамтыған деген деректер орын алған. Сондықтанда бүгінгі Қазақия – әмбебап түркітік мәдени-саяси кеңістікке түрленуге мүмкіндігі мол.

* «Я видел, как брат одного весьма уважаемого среди киргизов султана в течение 15 дней пас своих баранов верхом на лошади в одежде из красного сукна, не думая о том, что это унижает его в достоинство». – Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. 41-б.

және т.б.) кездейсоқтық емес. Мұндай тотемдік киенің болуы көп жағдайларда қазақ халқында негізінен би-шешендерге байланысты айтылады. Сондай-ақ Америкалық үндістердің өмірінде тотемдік наным-сенімдердің кең орын алуы қатардағы аналогия емес, керісінше бұл олардың түрктік бастауының бір екендігін дәлелдей түседі. Бұл жөнінде мақаланың алдыңғы бөлімінде тоқталамыз.

Табиғат түстерінің саяси-құқықтық сипатқа ие болуы туралы белгілі ғалым М.Аджи келесідей түсінік береді: «Три цвета были на знамени алтайцев, потому что три цвета имеет Вечное Синее Небо, которое они обожествляли, - синий днем, красный утром, белый вечером... На церемонии избрания Великого хана белое знамя символизировало запад (заход солнца, вечер), красное – восток (восход солнца, утро), синее или фиолетовое – центр (полдень)» [6, 13-14 бб.]. Қазақ жерінің түрктік кеңістіктің дәл кіндігінде орналасуы қазақ ұлтының санасында мәдени архетип ретінде орныққан. Елдіктің нышанын білдіретін бүгінгі тәуелсіз Қазақстан Туының көк (аспан) түстес болуын қатардағы кездейсоқтық деп бағалауға болмайды әрі бұл мәдени тұрғыдан алғанда айтылған ойдың дәлелі болса керек.

3. Түрк тілі

Енисей аңғарынан табылған түрк бітігі жазбалары негізінде түрк тілінің әліпбиін алғаш рет жасап, ғылыми айналымға дат ғалымы В.Томсен 1889 ж. қосты. Содан кейін-ақ түрк тілін зерттеу кең жолға қойылды.

Түркі тілін зертеу түрк тілдес халықтардың лингвогеографиялық орналасу кеңістіктері мен көшіп-қоныстану траекторияларын айқындауға көмегін тигізеді.

Түрк тілдес ұлттар мен ұлыстардың жалпы саны 130-ға жуық [12] және ол тілде қарлы Якутиядан бастап Орталық Еуропаға дейін, Сібірден ыстық Үндістанға дейін, тіпті Африкаға дейінгі аймақтарда миллиардтаған адамдар тілдескен және сөйлейді [13, 11 б.]. Шамамен екі мың жыл бұрын [13, 12 б.] түрк тілі диалектілерге бөліне бастаған, оған дейін түрк тілі ортақ болған. Тіпті, бүгінгі ғылымда осыған дейінде андрон мәдениеті қауымдастығының өзінде қатынас тілі прототүрк тілі болған деген пайымдаулар бар. Түрк сөзі алғаш рет б.з. 311 жылдарында түрк тілдес ху (хунну, сюнну) тайпаларында және 582 жылға жататын Бұғыты жазбаларында кездеседі. Түрк тілдес хуннулардың жазбаша жолдаулары б.з.д. 176 ж. құрастырылған деген деректер кездеседі [14, 220 б.]. Тілдің ортақтығы құқықтық таным-түсініктердің бірдей қалыпта және ұғымда қолданылуына әсер етті. Түрк тілдес халықтардың ұдайы көші-қон және Ұлы тарихи қоныс аударулар процесінде тез қарым-қатынасқа түсуге бейім ортақ тілдік-этникалық жүйені құруға әсер етті. Далалық Ұлы империялардың (Ғұн, Түркі, Мұңғұл) құрылуы түрк тілдерінің бір-бірінен алыстап кетпеуіне қолайлы жағдай туғызды және үнемі біріктіруші қызмет атқарып отырды. Пайымдауымыз бойынша, прототүрк тілінің өзі көшпелі өмірге жайлы да, Еуразия кеңістігіндегі қауымдастықтар үшін қол жетімді эсперанто тілі болған. Кейін ғұн, байырғы Түрк қағанаты тұсында, «түрк» тілі өз алдына тіл болып бекіп, көптеген диалекті мен говорларға және аймақтық ерекшелігіне қарай қалыптасты. Түрк тілі көшпелі халықтар арасында ұғынықты болған, билеушілер мен түрк тілдес халықтар еш кедергісіз сөйлесіп кете берген. Мәселен, ел жадындағы ескі аңыз бойынша Шыңғыс ханды ақкиізге орап хан көтеру дәстүріне қатысқан, қазақ даласынан шыққан Майқы бимен Шыңғыс хан аңшылықта жүріп аяғын мертіктіргенде танысады. Майқы бидің де бір аяғы кемдік қылып жүре алмай жатқанда тілінің өткірлігін бағалап, өзімен алып жүрген және кейіннен бас биінің бірі қылған.

Түрк тілдес халықтардың қатарына Америка үндістерін жатқызу мәселесі тюркологияда XIX ғ. екінші жартысында қозғала бастады. Льюис Отто Рериг (19.06.1819 ж. – 1908 ж.) 1853 ж. бастап Солтүстік Америкада медицина қызметкері ретінде жұмыс бабымен ауысып, жергілікті халықтармен етене араласа бастайды. Латын, ерте грек, неміс, француз, ағылшын, араб, парсы, түрік тілдерін жақсы білетін және угро-фин тілдерін оқып ажырата алатын сауаты бар О.Рериг 1866 ж. 4-маусымнан бастап 26-қарашаға дейін Солтүстік Америкалық үндістердің ең ірі тайпасы – Сиу үндістерінің арасында өмір сүреді. Сиу тайпасының тілі үндістердің басқа тайпаларына қарағанда түрк тіліне жақындығын байқайды және бұл қызығушылығын зерттеу жұмыстарына арнайды. «*Наречие сиу или дакота* может быть отнесено к Урало-Алтайскому семейству языков, которое охватывает очень широкие районы и носители его расселились на обширной территории и представлены многочисленными ответвлениями народов Восточной Европы, Сибири и Средней Азии, некоторые его ответвления встречаются даже в сердце Европы – это венгры, сюда же входят многочисленные наречия финно-угорской группы. Некоторые характерные черты строя Урало-Алтайской группы языков нашли, несомненно, явный отпечаток и в языке сиу» [15, 14-30 бб.]. О.Рериг түрк тіліндегі хан, қаған, аға сөздерін сиу тілінде «Wakan» деп берілетініне тоқталады және сиу тайпасы туралы келесідей құнды мәліметтерді береді: «Сиу были воинственными племенами, они

внушали страх белым колонизаторам, героически сражались за свои земли, за свободу своего народа против вооруженных до зубов народа» [15, 30 б.]. Түркердің жаужүрек, азатсүйгіш халық ретіндегі басты құндылықтарының Америка үндістерінде кездесуі түркітік дүниетанымның ортақ белгілерін көрсетеді. Сондай-ақ Шыңғысханнан кейін Ұлы Далада аты мәшһүр болған Қасым ханның сарбаздары туралы сол кездің жылнамашылары қазақ басшысының бұйрығы шығысымен-ақ «сол сәтте әр қайсысы он батырдың күші бар төрт жүз мың сарбаздар топтаса қалатын» [16, 92-93 бб.] немесе «этот кочевой народ страстно любит свободу и презирает всякого кто на нее посягает. Необузданный, воинственный киргиз (курсив менікі – Д.Қ.) один верхом скачет по степи с поразительной быстротой 500-600 верст, чтобы повидать родственников или приятеля из другого рода» [17, 40 б.] деп куә болғандардың суреттеуі түркердің жауынгерлік рухының аса жоғары болғандығын және оларға бұл қасиет табиғи заңдылықпен тән екендігін аңдатады.

Түркітік құқықтық отбасыға кіретін құқықтық жүйелердің терминологиялық ұқсастықтары олардың шығу тегі бір (түрк) екендігін айқындай түседі. Мәселен буряттардың 1759 ж. жасақталған құқықтық ескерткіштерінде судьяны – «заргочи» [18, 14 б.], қазақшалағанда «жарғыш» деп атау кездеседі. Сондай-ақ Қалмақ-Ойрат тайпаларының хандары мен тайшыларының жанында «Зарго» деп аталатын билеушілерден («заргочи») тұратын арнайы мемлекеттік кеңес жұмыс істеген [19, 222 б.]. Осы қырынан келгенде «Жеті Жарғы» аталатын қазақтардың құқықтық жинағы жеті бидің (Ұлы Жүзден – Төле би, Орта Жүзден – Қазыбек би, Кіші Жүзден – Әйтеке би, Қырғыздан – Қоқым би, Қарақалпақтан – Сас(ық) би, Қатағаннан – Жайма би, Құрамадан – Мұхаммед би) жинақталған, яки Жеті Жарғыштың (бидің) халықтық-құқықтық қызметінің (беделінің) атауы. Аталмыш құқықтық ескерткіштің «Жеті Жарғы» аталуы - бидің нақтылы санына тәуелді емес. Себебі «Жеті Жарғыны» әзірлеуге 40-50 ге жуық билер қатынасқан деп айтылады, олай болса «жарғының» жеті санымен қандай байланысы бар деген заңды сұрақ туындайды? Мұның басты сыры сол кездегі қазақ халқының алаш аталатын дербес автономды билігі бар 7 ұлыстан (1-Ұлы жүз, 2-Орта жүз, 3-Кіші жүз, 4-Қырғыз, 5-Қарақалпақ, 6-Құрама, 7-Қатаған) тұратындығында және заңның күші жеті жұртқа (алашқа) тегіс тарқайтынын бекіту үшін символикалық тәртіпте алынған атау. Жеті жұрттың қамын жеген беделді билердің ақыл бірлігі «Жарғы» нормаларының аталған ұлыстарға кең тарауына (рецепциялануына) және қолданылуына жол ашты. «Жарғы» өзіне дейінгі құқықтық жинақтардан бүкілхалықтылығымен (хандікі емес), артық және сыйлы болды. «Жарғы» туралы құқықтық түсініктің өзі эволюциялық даму сатылардан өтті. Оның түрк заманындағы, «Жеті Жарғы» мақұлданған кездегі және одан кейінгі кезең мен бүгінгі түсінігі әр түрлі факторлардың әсерінен көп мағыналы және бірінен-бірінің құқықтық мәні, табиғаты өзгеше екендігін ескеруіміз қажет.

Түрк тілі түркітік құқықтық отбасының ортақ, анық, объективті құқықтық ұғым-түсініктерінің сырын ашуда септігі зор.

Түркітік құқықтық отбасының **қайнар көздеріне** келесідей белгілі құқықтық жинақтарды жатқызуға болады:

- 1) Ғұндардың заңы;
- 2) Үйсіндердің заңдары;
- 3) Қаңлылардың заңдары;
- 4) Түрк заңдары (Кимек, Ұйғыр, Оғыз, Қарахандықтардың әдет- ғұрыптық заңдары);
- 5) Шыңғыс ханның «Ұлы Жасағы»;
- 6) Құбылайдың заңы [20];
- 7) Едіге бидің жарлықтары (Ноғай Ордасының құқықтық жүйесі);
- 8) Қыпшақ заңы – «Төре бітіг», «Кодекс куманикус»;
- 9) Әмір Темірдің түзіктері;
- 10) Мұңғұл-Ойрат заңы («Их Цааз», «Цаазын бичиг»);
- 11) Бурят заңдары;
- 12) Якут зорғылары;
- 13) Аварлық Ұмма ханның заңы;
- 14) Кайтақ Рүстем ханның заңы;
- 15) Қасым ханның «Қасқа Жолы»;
- 16) Есім ханның «Ескі Жолы»;
- 17) Әз-Тәукенің «Жеті Жарғысы»;

18) XIX ғ. екінші жартысына жататын қазақ төтенше билер съезі қабылдаған «Ережелер» (қырықтан астам) және т.б.

Түрктік тегі бір заңдардың ішіндегі ең көп жазылып-сақталғандары мұңғұл хандары мен билеушілеріне тиесілі. Шыңғыс ханның «Ұлы Жасағы» түрктік құқықтық жүйелерді біріктіруші және түрктік тектік ерекшеліктерді жаңғыртушы сипатқа ие болды. Өзін 27 мемлекеттің билеушісі болғанын айта келіп, Әмір Темір «Ұлы Жасақ» нормаларын қатаң сақтағанын айтады: «Я приказал наказывать по закону «Ясса» (закону Чингисхана) разбойников и грабителей больших дорог и изогнать из моих владений бунтовщиков и изменников, остальных обеспечить делом» [21; 7,51 бб.]. Жалпы тұтастай алғанда түрктік құқықтық отбасыға біріктіруші күш ұлы империялар тұсында болды және бұл империялар қолданыстағы локальды құқықтық әдет-ғұрыптарды ортақ құқықтық жинақтарға біріктіріп отырды. Бұл империялардың қатарына негізінен үш үлкен мемлекеттік бірлестікті жатқызуға болады: Ұлы Ғұн империясы, Ұлы Түрк Қағанаты, Ұлы Мұңғұл империясы. Ұлы Дала аталатын еуразиялық алып кеңістікте IV-V ғасырлық уақытты араға салып цикльды құбылыс ретінде ұлы империялар тарих сахнасына жүйелі түрде шығып отырды және шашырай (локальдана) бастаған құқықтық әдет-ғұрыптарды бір ізге түсіріп біріктіруші функцияны атқарды.

Түрктік құқықтық отбасы өзінің даму эволюциясында бірнеше кезеңдерді бастан өткерді, олар:

1. Прототүрктік құқықтық отбасы кезеңі;
2. Түрктік құқықтық отбасы кезеңі (б.з. VI ғ ортасы-1219ж.);
3. Посттүрктік құқықтық отбасы кезеңі:
 - а) Көшпелі түркі (қыпшақ)-монғол дәуіріндегі құқықтық жүйелер (1219- XIVғ.);
 - б) Алтын Орда және оның мұрагерлерінің құқықтық жүйелері (XIV-XVIII ғғ.):
 - Көшпелі Өзбек мемлекеті;
 - Көшпелі Ноғай Ордасы;
 - Көшпелі Қазақ Ордасы және т.б.

Аталған кезеңдердің әр қайсысына тән өзіндік ерекшеліктер бар. *Біріншіден*, әр кезең нақтылы бір империялар (Ұлы Ғұн, Ұлы Түрк, Ұлы Мұңғұл) тұсында құқықтық жүйелерді жинақтап-жүйелеуші функцияны атқарды. *Екіншіден*, империялардың ыдырап жеке-жеке мемлекеттерге бөлінуі себепті құқықтық жүйелер жергілікті сипатқа басымдық беріп, дәстүрлік ерекшеліктерге бой алғызды. *Үшіншіден*, империялар тұсында заңдардың неғұрлым қатал әрі жазалаушы сипаты басымдыққа ие болса, империядан ыдырап жекеленген мемлекеттер келесі империялар тарих сахнасына шыққанға дейінгі аралықта құқықтық жүйелері жұмсара түсті әрі дәстүрлі ерекшеліктерді бойына сіңіре алды. Мәселен б.з.д. II ғ. – б.з. VI ғ. Қазақстан аумағында өмір сүрген Қаңлы мемлекетінің заңдарының қаталдығы туралы қытай жылнамалары келесі мәліметтерді береді: «Қаңлыда заң бар, (олар) заңдарды (сот өкімін) діни орындарда атқарады. Олардың қолданатын жазалары өлтіру және дене мүшелерін кесуден тұрады. Қылмысы ауырлар тұқымымен, үрім-бұтақтарымен өлтіріледі, одан жеңілдерінің өзін өлім жазасына бұйырады, ұрлық істегендердің аяқтары кесіледі» [22, 586 б.]. Тек бертіндегі Шыңғыс ханның «Ұлы Жасағының» (XIII ғ.) өзінде он жетіден астам өлім жазасын көздейтін қылмыстың түрлері орын алған. XVI ғ. бастап қазақ құқығында адамды өлтіру, денесіне зақым келтіру сияқты жазалар – жазаның мақсаттарына, көшпелілердің дүниетанымы мен әлеуметтік-экономикалық дамуына сәйкес келмейтіндігі қазақ хандарының «Жолдарында» ескерілді. Айталық Қасым хан салған «Қасқа Жолда» тек екі түрлі істе ғана өлім жазасы қалдырылды, олар «бірінші – қанға-қан, жанға-жан қағидасы, екіншісі – керуен соғу» [23] деп аталатын керуен тонаушыларға кесілетін қатаң жаза еді. Шығатын қорытынды түркілік құқықтық отбасыға бірігетін заңдардың заман өте келе гуманды әрі консенсус табушы сипат ала бастағандығын көреміз.

Жалпы көшпелі және жартылай көшпелі түрк тілдес халықтардың құқықтық жүйелерін түрктік құқықтық отбасыға біріктіреміз және бұл біріктіру жасандылықтан ада, керісінше табиғи сұрыпталу мен этникалық-мәдени және шаруашылық типтердің біртектілігінен туындайды. Мұны көрмеу немесе байқай алмау мүмкін емес және бірмезетте қиындық тудыратыныда рас. Себебі тарих қатпарларынан аршып алу, оның құндылығын тану арқылы ғылыми айналымға енгізу аса кірпияздылық пен ғылыми концепцияларға қатыстылығы аясын дұрыс анықтай алуды қажет етеді. Осы бағыттағы зерттеулер тәуелсіз Қазақстан ғылымында өз нәтижелері мен қорытындыларын бере бастады. Көшпелі қазақ қоғамындағы билер сотын бірегейлі сот жүйесі ретінде қарастыру және «Жарғы» құқықтық жүйесінің жоғары моральдық-өнегелі сипатын тану академик С.З.Зиманов зерттеулерінің концептуалды бағыттары болып табылады. Және бұл

бағыттар негізінде әлемдік өркениеттен тиісті орнын алуға әбден хақылы деп бағаланады [24]. Мұндай батыл ұсыныстар Қазақ құқығының ата жұрты түркілер мекендеген Ұлы Даланың мәдени қасиеттері мен табиғи ерекшеліктерінен бастау алатынында жоққа шығармаса керек. Қорытындылай келе Қазақ құқығы және өзге де түрктік құқықтық жүйелер әлемде өзіндік мәдени орны мен ерекшелігі бар түрктік құқықтық отбасыға бірігеді деген теориялық байлам жасаймыз және мұны қолданысқа енгізу мен дамытудың ғылыми-тәжірибелік маңызы мол деп бағалаймыз.

- 1 Левшин А.И. Описание киргиз-казачьих или киргиз-кайсацких орд и степей. – СПб.: Тип.Карла Края, 1832. – 304 с.
- 2 Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: пер. с фр. В.А.Туманова. – М.: Междунар. отношения, 1998. – 400 с.
- 3 Теория государства и права: курс лекций / Под.ред. Н.И.Матузова и А.В.Малько.-2-изд. - М.: Юристь, – 2006. – 771 с.
- 4 Цвайгерт К., Кетц Х. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права. – Т. 1: Основы.-М., 1998. – 480 с.
- 5 Қараңыз, мәселен: Саидов А.Х. Введение в сравнительное правоведение. – М., 1988. – 144 с.
- 6 Аджи М. Тюрки и мир: сокровенная история. – М.: «Изд.АСТ», 2004. – 649 с.
- 7 Асан Бахти. Шумерлер, скифтер, қазақтар. – Алматы: Көшпенділер, 2003. – 216 б.
- 8 ҚазССР тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Бес томдық, I том. – Алматы: Ғылым, 1980.
- 9 Қараңыз: Жұлдыздар // 2008ж., тамыз. – «Жұлдыздар» журналына берген сұхбаты.
- 10 Безертинов Р.Н. Древнетюркское мировоззрение «Тэнгрианство» // Bezertinov.narod.ru
- 11 Қараңыз: Қапалбекұлы Н. Қызыл жолбарысты Қызырлы би. – Алматы, 1993. – 41 бет.
- 12 Амрекулов Н. Тюркская возрождения. – Алматы, 2006. – 536 с.
- 13 Аджи М. Кипчаки. Древняя история тюрков и Великой степи. – Семей: Международный клуб Абая, 2006. – 164 с.
- 14 Барманкулов М. Тюркская вселенная. – Алматы: Білім, 1999. – 240 с.
- 15 Rochrig F.L.O. The language of the Dakota or Siuox Indians. Washington, 1872, 19 pp. Қараңыз: Каримуллин А. Тюрки и индейцы Америки. Истоки происхождения. – Алматы: Кочевники, 2004. – 112 с.
- 16 Фазаллах Ибн Рузбихан Исфাহани. Михман-наме-ий Бухара: (Записки бухарского гостя) /Пер. Р.П.Джалиловой. – М., 1976.
- 17 Мейендорф Е.К. Путешествие из Оренбурга в Бухару. – М., 1975. – 180 с.
- 18 Обычное право хоринских бурят: Памятники старомонгольской письменности: Пер. с монг. – Новосибирск: ВО «Наука». Сибирская издательская фирма, 1992. – 312 с.
- 19 Чулошников А.П. Очерки по истории Казак-Киргизского народа в связи с общими историческими судьбами других тюркских племен. Часть первая, древнее и средние века.-Оренбург, Киргизское государственное издательство, 1924. – 292 с.
- 20 Қараңыз: Далай И. Монголын туух (1260-1388). – Улан Батор, 1992. – 254 с.
- 21 Уложение Тимура. Исторические записки / Редактор Раъно Азимова. – Ташкент: Чулпон, 1992. – 112 с.
- 22 Ұйнама. 102 т. Батыс өңір тарауы. Қаңлы мемлекеті тараушасы. – П., 1997. – 6 т.
- 23 Қазақтың ата заңдары – Древний мир права казахов. – Алматы.: Жеті Жарғы, 2006. – 4 т. – 552 б.
- 24 «Қазақтың ата заңдары – Древний мир права казахов». – Алматы: «Жеті Жарғы», 2004ж. (1,2,3-томдар); 2005ж. (4,5,6-томдар); 2006ж. (7,8-томдар), 2008ж. (9-т.); 2009 ж. (10-т.). «Қазақтың билер соты – бірегей сотжүйесі». – Алматы: Атамұра, 2008. – 208 б.

Резюме

В статье рассматривается тюркская правовая семья, как один из мировых правовых семьи. В юридической науке, т.е. в теории права впервые поднимается вопрос об его правовом статусе в историческом аспекте. Раскрыто юридические свойства и его основные составляющие элементы. Определено роль Казахского права в тюркской правовой семье и установлено их взаимосвязь и взаимодействия.

Summary

In article the Turk legal family, as one of world legal families is considered. In jurisprudence, i.e. in the right theory the question on its legal status in historical aspect for the first time is brought up. It is opened legal properties and its basic making elements. It is defined a role of the Kazakh right in a Turk legal family and it is established their interrelation and interactions.

МЕХАНИЗМЫ ЗАЩИТЫ ПРАВ ЖЕНЩИН В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

А.Д. Байтурсынова -

магистрант института магистратуры и докторантуры PhD

Всеобщая декларация прав человека и другие международные нормы о правах человека носят универсальный характер. В них нет прав приоритетных и второстепенных. Государства обязаны обеспечить как минимум те права и свободы, которые предусмотрены международным правом, и внутреннее законодательство может расходиться с международными нормами лишь в плане расширения прав и свобод.

Разработка и поднятие на уровень международных стандартов концепции прав человека, женщин - одно из важных достижений цивилизации. Значение прав женщин, личности велико в формировании как национального, так и международного права.

Напомним, что во Франции женщины получили право голоса через 150 лет после Великой Французской революции, а в США женщины только в 90-х годах XX века приобрели по закону право на отпуск по беременности и родам.

Вторая мировая война, поставившая на грань уничтожения целые народы и принесящая миллионам людей неисчислимые бедствия, затронула все население воюющих стран независимо от пола и возраста. Все это придало проблеме прав человека и поиску механизма их защиты неизвестную ранее остроту. Поэтому, Организация Объединенных Наций 10 декабря 1948 г. приняла Всеобщую декларацию прав человека. В её преамбуле отмечается, что она должна рассматриваться в качестве стандарта, к достижению которого должны стремиться все народы и все государства.

Одно из важнейших положений Всеобщей декларации прав человека закреплено в ст. 2. В ней указывается, что каждый человек должен обладать всеми правами и всеми свободами, провозглашенными в Декларации, без какого бы то ни было различия, как то в отношении расы, цвета кожи, пола, языка, религии и т.д.. На базе этой статьи Всеобщей декларации прав человека в последующие пятьдесят лет XX в. и развивалось все международное и национальное антидискриминационное законодательство [1, стр. 1].

По образцу и подобию Всеобщей декларации прав человека 4 ноября 1950 г. был принят важный, а главное, эффективный региональный международный документ - Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод. В ст. 14 Европейской конвенции по аналогии со ст. 2 Всеобщей декларации прав человека закреплено, что обладание правами и свободами, изложенными в Конвенции, должно обеспечиваться без дискриминации на основе пола, расы, цвета кожи, языка, религии, политических и иных убеждений, национального или социального происхождения, принадлежности к национальным меньшинствам, собственности, рождения или иного статуса [2, стр. 5].

Следующий этап развития мирового сообщества в вопросе прав человека - одновременное принятие в 1966 г. двух международных пактов: о политических и гражданских правах и о социально-экономических и культурных правах. Как и во Всеобщей декларации прав человека, в пактах содержатся статьи, запрещающие дискриминацию людей по какому-либо основанию, в том числе и по признаку пола [3, с.7]. Не случайно Всеобщая декларация прав человека открывается словами: "Все люди рождаются свободными и равными в своем достоинстве и правах" (ст.1) [1, стр.1].

Женщины нуждаются в особой защите государства, так как, прежде всего, физиологического характера не имеют равных с мужчинами возможностей осуществления общих для всех людей прав человека, но и могут быть одновременно подростками, престарелыми, инвалидами, беженцами, мигрантами, безработными и т.д., иными словами, ущемленными в реализации прав и свобод.

Вот почему уже в 1967 г. ООН приняла Декларацию о ликвидации дискриминации в отношении женщин, а в 1979 г. - Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин [4, стр.1].

Тем самым, после Конвенции ООН 1979 г., впервые мировым сообществом в один ряд с категориями "свобода" и "равенство" как предпосылками и сущностью прав человека была поставлена категория "справедливость".

Человечество делится на две половины - мужчин и женщин. Вот почему любая негативная дискриминация одного из полов, будь то прямая или косвенная, неизбежно означает позитивную дискриминацию в пользу другого пола, и наоборот. Жизнь показывает, что до равновесия в данном вопросе еще очень далеко. Тысячелетия патриархата не прошли даром. Категория справедливости, призванная корректировать в правовом государстве соотношение свободы и равенства, пока еще не выровняла чаши весов. Они по-прежнему склоняются не в пользу женщин. Конечно, прямая негативная дискриминация женщин - явление в современном мире не такое уж частое. В западных государствах такого рода нормы сохранились как рудимент в законах о престолонаследии ряда монархий. Прямая позитивная дискриминация в пользу женщин чаще всего базируется на репродуктивной функции женщин. Понятно, что некоторые из прав, связанные с рождением и вскармливанием ребенка, просто не могут принадлежать мужчинам и их наличие дискриминаций в собственном смысле слова не является. Однако все то, что касается ухода за детьми и их воспитания, - сфера прав и обязанностей обоих родителей, и здесь возможны перегибы законодательства в обе стороны. Наделение такими правами только женщин, как это имело место до недавнего времени, не только прямо дискриминирует мужчин, но косвенно ущемляет права и возможности женщин, лишая их свободы выбора сферы приложения своих сил и способностей, а также снижая их конкурентоспособность на рынке труда.

Особенно острой стала в 90-е годы ситуация в странах СНГ, Центральной и Восточной Европы, в которых до «перестройки» господствующей была государственная собственность. Отдельные личности, воспользовавшись «перестройкой», стали полновластными собственниками богатств, накопленных народами этих государств на протяжении веков, и с помощью этих богатств стали подлинными хозяевами государства.

Наиболее пострадавшими от «перестройки», как обычно, оказались наименее социально защищенные слои населения, в том числе женщины. В ходе проводимых реформ и развития рыночных отношений положение женщин стало ухудшаться во всех сферах общественной жизни.

Только в 1998 году Казахстан присоединился к Конвенции ООН о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин и в 2000 г. ратифицировал Факультативный протокол к ней. В 2000 и в 2007 гг. в Комитет ООН по правам женщин представлены 1-й, 2-й – 3-й периодические отчеты о выполнении Конвенции, а также альтернативные доклады казахстанских НПО. С 1999 года учреждена Национальная комиссия по делам семьи и демографической политике при Президенте РК. В 2006 году принята государственная «Стратегия гендерного равенства Республики Казахстан на 2006—2016 гг.»

Несмотря на официальные усилия государства, положение женщин в Казахстане нуждается в фактической поддержке и гендерной коррекции. Женщины в Казахстане составляют 52% населения, однако их представленность в Парламенте - 11,1% (7 из 154 депутатов). Средняя зарплата женщин в Казахстане составляет 61% от средней зарплаты мужчин. По информации горячей линии НПО «Аман-Саулык» в 2008 году 80% звонков были получены от пожилых людей и женщин о нарушениях их прав на доступ к медицинской помощи. Индекс здоровья женщин составляет 20-30%. Более 60% женщин больны анемией. Аборт продолжает оставаться одним из главных средств контрацепции. Ежегодно от абортов умирает 20-25 женщин, от домашнего насилия погибает 570-590 женщин и девочек, совершается около 20 тысяч изнасилований.

Проблемой остается агрессия в семье, связанная с безнаказанностью, недостаточной активностью органов правопорядка и терпимостью общества к актам насилия против женщин. В 1999 и в 2007 годах Комитет ООН по правам женщин и в 2007 году Комитет ООН по правам ребенка рекомендовали Казахстану экстренно разработать и принять законы, защищающие женщин и детей от домашнего насилия. Проекты законов «О равенстве прав и возможностей для женщин и мужчин РК» и «О противодействии бытовому насилию» разработаны, но до сих пор не приняты Парламентом [5, стр. 8].

Эгалитарные, то есть направленные на исключение дискриминации по тем или иным основаниям, в том числе и по признаку пола, нуждаются в особой позитивной законодательной поддержке для своего претворения в жизнь. Достижению этой цели служит национальный механизм защиты прав человека - женщин.

Следует подчеркнуть, что организация и деятельность национального механизма защиты прав человек женщин могут быть эффективными лишь при условии их соответствия международным стандартам. Права и свободы не дарованы государством, они принадлежат каждому и, если к тому же закреплены в Конституции, то, следовательно, государство соглашается на их использование человеком.

Согласно ст. 8 Конституции РК «Республика Казахстан уважает принципы и нормы международного права, проводит политику сотрудничества и добрососедских отношений между государствами». Если международным договором установлены иные правила, чем предусмотренные законом, то применяются правила международного договора.

Казахстан ратифицировал ряд международных договоров и конвенций, касающихся положения женщин, в частности, Конвенцию о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин, а также Факультативный протокол к ней, «О политических правах женщин», «О гражданстве замужней женщины».

Выполняя свои международные обязательства в отношении прав женщин, Казахстан дважды представлял отчеты в Комитет ООН по ликвидации дискриминации в отношении женщин, очередной доклад предполагается в этом году.

Кроме того, в 2007 году Казахстан взял на себя дополнительные обязательства в рамках реализации Целей развития тысячелетия ООН по принятию законодательных и институциональных мер по обеспечению равенства мужчин и женщин, искоренению насилия в отношении женщин, введению технологий гендерного бюджетирования в процесс формирования и планирования бюджета.

В стране постоянно совершенствуется национальное законодательство. В 2009 году были приняты законы «О профилактике бытового насилия», «О государственных гарантиях равных прав и равных возможностей мужчин и женщин».

Государственная программа «Путь в Европу» на 2009-2011 годы в рамках расширения сотрудничества в гуманитарном измерении предусматривает создание дальнейших условий для развития в Казахстане сбалансированной гендерной политики с использованием опыта европейских традиций [6, стр. 60-61].

В 1995 году Конституция Казахстана провозгласила человека, его жизнь, права и свободы высшими ценностями государства. Проведенные в Казахстане реформы представительной, исполнительной властей, судебной системы, правоохранительных органов преследовали цель приведения институциональных образований в соответствие с новыми конституционными приоритетами. В стране совершены первые, самые необходимые действия применительно к таким качественным состояниям жизнедеятельности женщин, как открытость, терпимость к различным идеям, саморегулируемость, способность контролировать правительство, государство в целом. Непродолжительный опыт реформ в стране показывает, что единственным и пока еще нигде и никем не поставленным под сомнение способом создания гражданского общества является последовательное утверждение прав и свобод человека с одновременным обеспечением всех едиными правилами или законами, ограждающими человека от насилия и вмешательства в сферу его личной свободы со стороны других.

Строительство в Казахстане правового государства требует дальнейшего совершенствования специализированных институтов, связанных с защитой прав и свобод граждан. Важным механизмом в системе защиты прав женщин стал институт Уполномоченного по правам человека. Создание этого государственного правозащитного института явилось серьезным шагом углубления демократии в Казахстане. Опыт показывает, что следует рассмотреть вопрос повышения эффективности деятельности этого института [7 п. 3.3, стр.2].

В заключении хотелось бы отметить, что сегодня наша задача заключается в выполнении в полном объеме рекомендации Комитета ООН по ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Реализовать законы «О равенстве прав и возможностей для женщин и мужчин в РК» и «О противодействии бытовому насилию». Создать в необходимом количестве государственные центры для защиты прав женщин.

1. http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml

2. Конвенция о защите прав человека и основных свобод (Рим, 4 ноября 1950 г.) <http://www.echr.ru/documents/doc/2440800/2440800-002.htm>

3. *Права женщин в системе прав человека: международный и национальный аспект* Светлана Васильевна Поленина Москва: Институт государства и права РАН, 2000, 256 с. <http://www.ecsocman.edu.ru/text/19185367/>

4. *Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин. Принята резолюцией 34/180 Генеральной Ассамблеи от 18 декабря 1979 года* http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/cedaw.shtml

5. *Материалы казахстанских неправительственных правозащитных организаций* http://www.humanrights.kz/other_121.php

6. <http://medialawca.org/node/7666> Отчет о деятельности Уполномоченного по правам человека за 2009 г.

7. Указ Президента Республики Казахстан от 24.08.2009 N 858 "О Концепции правовой политики Республики Казахстан на период с 2010 до 2020 года" <http://www.pavlodar.com/zakon/?dok=04450&all=all>

Түйін

Бұл мақалада автор Қазақстандағы әйел құқықтарын қорғау әрекеттерін қарастырады.

Summary

In this article the author shows the mechanism to protect women's rights in the Republic of Kazakhstan.

АЗАМАТТЫҚ ҚОҒАМ ИНСТИТУТТАРЫ

М. Мәсәлімқызы -

ҚазҰПУ, магистратура және PhD докторантура институтының

1 курс магистранты

Республикамызда тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап азаматтық қоғам институттарын құру, азамат пен мемлекет арасындағы әріптестік қарым - қатынастарды қалыптастыру бағытында атқарылып келе жатқан ауқымды істер еліміздегі демократиялық реформалардың алға басуына септігін тигізуде. Тәуелсіздікпен бірге азаматтық қоғам институттарының жалпы саны арадағы 15 жыл ішінде он еседен астамға өсті. Айталық 90-шы жылдардың ортасында үкіметтік емес ұйымдардың саны 350 мен 400-дің шамасында болса, қазіргі кезде олардың саны 5820 жетіп отыр [1, 46.].

2006 жылдың 25 шілдесінде Президент Жарлығымен бекітілген, мемлекетіміздің алдағы кезеңде саяси салалардағы басымдықтарын анықтайтын «Қазақстан Республикасындағы азаматтық қоғамды дамытудағы 2006-2011жылдарға арналған тұжырымдамасында» әлеуметтік саясатты жаңғырту, еңбек қатынастарын дамыту еліміздегі азаматтық қоғам институттарының болашағы мен олардың қызметінің құқықтық негізін жетілдіруге әкелетіндігі басты мәселе ретінде көтерілген болатын [2, 246.].

Бәсекелестікке қабілетті елдердің қайсысын алсақ та олардағы демократияның деңгейін анықтайтын басты бір көрсеткіш – азаматтық қоғам өкілдерінің даму деңгейі. Азаматтық қоғам мүшелерінің құқықтығының қамтамасыз етілуі, олар мен мемлекет арасындағы қарым - қатынастардың еркіндігі мен алшақтығы шын мәнінде жарқын болашағымыздың кепілі.

1990 жылдардың басында басталған экономикалық, әлеуметтік және саяси салалардағы түбегейлі реформалар түрлі әлеуметтік топтардың құқықтары мен мүдделерін қорғау үшін қоғамдық бірлестіктердің құрылуын ынталандырды. Азаматтық қоғам мен оның институттары идеяларын дамыту Ресейде де айтарлықтай қызықты және көп аспектілі тақырып. Көптеген зерттеушілер азаматтық қоғамның мәнін талдай келе жаңа тұжырымдамаларды қолдануға енгізеді [1].

Қазақстанда алғашқылардың бірі болып экономиканың мемлекеттік емес секторы қызметкерлерінің мүдделерін білдірген тәуелсіз кәсіподақтар пайда бола бастады. Бұқаралық ақпарат құралдары, қоғамдық және діни бірлестіктер, саяси партиялар белсенді түрде институцияланды.

Азаматтық қоғам институттарына саяси партиялар, жергілікті қоғамдастықтар, кәсіптік одақтар, діни бірлестіктер, шығармашылық, қоғамдық және ғылыми одақтар мен бірлестіктер, бұқаралық ақпарат құралдары, сондай-ақ қоғам үшін түрлі қызмет пен қызмет көрсетулердің кең ауқымын іске асыратын,

қызметтің алуан түрін жүзеге асыратын мемлекеттік емес қорлар, коммерциялық емес мекемелер, заңды тұлғалар одақтары, қауымдастықтары, қоғамдық пайдалы міндеттерді шешетін басқа да ұйымдар мен бастамашыл топтар түрінде құрылған мемлекеттік емес ұйымдар жатады. Солардың ішіндегі ең маңыздыларының бірі саяси партиялар болып табылады, Қазақстан Республикасының 2002 жылғы 15 шілдедегі "Саяси партиялар туралы" қабылданған Заңына сәйкес, саяси партия - мемлекеттік биліктің, жергілікті өзін-өзі басқарудың өкілетті және атқарушы органдарында азаматтардың, түрлі әлеуметтік топтардың мүдделерін білдіру және оларды қалыптастыруға қатысу мақсатында олардың саяси ырқын білдіретін Қазақстан Республикасы азаматтарының ерікті бірлестігі. Қазіргі кезде біздің мемлекетімізде "Нұр Отан" халықтық-демократиялық партиясы, "Руханият" партиясы, "Қазақстанның патриоттары" партиясы, «Азат» жалпыұлттық социал -демократиялық партиясы, «Қазақстан Коммунистік Халық» партиясы, Социал-демократиялық "Ауыл" партиясы, Қазақстанның "Әділет", "Ақ жол" демократиялық партиясы қызмет істеуде [3,18б.]. Көп партиялық әлеуметтік институтының пайда болуы елдегі азаматтық қоғамның қалыптасуының ең маңызды белгілерінің бірі. Саяси партиялардың пайда болуы мен дамуы айтарлықта мөлшерде қоғамның саяси жүйелерінің тиімділігін куәландырады, мемлекеттің демократиялық табиғатын нығайтудың, оның азаматтарының саяси құқықтарын қамтамасыз етудің маңызды факторы болып табылады. Сонымен қатар, бүгінгі таңда кез келген мемлекет жүйелі азаматтық қоғамсыз толыққанды қалыптасуы мүмкін емес, себебі елдегі барлық халықтың тыныс тіршілігін, мүдделерін тіпті шешуін таба алмай жатқан маңызды мәселелерін алға жылжытатын саяси партиялардың өздері азаматтық қоғамның бір бөлігі.

Қазақстан Республикасының 1993 жылғы 9 сәуірде қабылданған «Кәсіптік одақтар туралы» заңында көрсетілгендей, Кәсіптік одақтар - азаматтардың өз кәсіптік мүдделерінің ортақтығы негізінде өз мүшелерінің еңбек ету, сондай-ақ басқа да әлеуметтік-экономикалық құқықтары мен мүдделерін білдіру мен оларды қорғау, еңбек жағдайларын жақсарту үшін ерікті түрде құратын дербес, тіркелген жеке мүшелігі бар қоғамдық бірлестіктері. Кәсіптік одақтар қоғамдағы басқа субъектілерге қарағанда өте кең таралған және жаппай қоғамдық ұйым болып табылады және солай болып қала да береді. Ол өзінің қызметі мен алдына қойған мақсаттары мен міндеттеріне байланысты жалпы халықтық ұйым болып табылады, және ол барлық халықтан, барлық салада және кез келген аймақта қолдау табады. Кәсіподақтың маңызы осындай нарықтық кезеңде, капитал мен еңбектің тепе-теңдігін сақтау қажеттілігіне байланысты ролі артып отыр. Қазіргі таңда Қазақстандық кәсіподақтардың қызметінде маңызды қайшылықтар да бар. Бұл бір жағынан жұмысшылардың экономикалық және әлеуметтік-еңбектік мүдделерін қорғау сияқты дәстүрлі функциясын жүзеге асыруға басымдық беруіне байланысты саясаттан шеттеуі мен екінші жағынан, еңбеккерлердің ең маңызды мүдделерінің тікелей қорғаушылары ретінде өтпелі қоғамда саяси бағыттарды құруға байланысты шешімдерді қабылдауға белсенді қатысу қажеттігі. Бұл қайшылық сол кәсіподақтардың өз ішіндегі және жалпы Қазақстандағы көптеген шешімін таппаған мәселелердің негізі болып отыр [4, 12б.].

Қазақстан Республикасының 1992 жылы 15 қаңтардағы «Діни сенім бостандығы және діни бірлестіктер туралы» қабылданған заңына сәйкес, жергілікті діни бірлестіктер, қауымдастықтар, діни басқармалар, орталықтар, сондай-ақ діни оқу орындары мен ғибадатханалар Қазақстан Республикасындағы діни бірлестіктер деп танылады. Тәуелсіздік жылдары азаматтық қоғамның және нарықтық экономиканың құрылуымен ғана емес, сондай-ақ діни серпілістің жүруімен де сипатталады: дәстүрлі діни бірлестіктер ұстанымдарының күшеюімен бірге қазіргі Қазақстан үшін беймәлім, жаңа "дәстүрлі емес" діни ұйымдар пайда болды. Атап айтар болсақ, пресвитериандық және методизм, сондай-ақ "Агапе", "Жаңа аспан" сияқты протестанттық шіркеулер, конфессиялар, "Бахай", "Сайтан шіркеуі", "Саентология шіркеуі" сияқты діни бірлестіктер, шииттік, сопылық, ахмадия ағымдары. Дәстүрлі емес діни қауымдар ретінде буддистік қауым, индуистік, кришнаиттік, бахай, трансценденталдық медитация қауымы, ұлы ақ бауырластықтың қауымы, саентология шіркеуі қауымы және т.б. көріне бастады.

Қазақстандағы қазіргі діни ахуал күрделі әрі сан-салалы. Елімізде 1700-ге жуық мұсылман бірлестіктері бар. Оның басым көпшілігі суниттік бағыттағы бірлестіктер. Орыс православие шіркеуінің үш епархиясына 214 приход, 8 монастырь және басқа шіркеулік құрылымдар тиесілі. Орыс православие шіркеуі приходтар санының өсуіне және материалдық тұрғыдан нығаяуына күш-жігерін жұмсауда. Еліміздің бірнеше қаласында православиелік ғибадатханалардың құрылысы жүріп жатыр.

Кейінгі уақытта католик, протестанттық және дәстүрлі емес діни құрылымдар өз қызметтерін белсенді түрде жүргізуде. Қазақстанда түрлі дәстүрлі емес діни бірлестіктердің көбеюі сан қырлы қайшылықтарға әкелуде [5, 76].

Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» қабылданған заңында, бұқаралық ақпарат құралы - мерзімді баспасөз басылымы, радио және теледидар бағдарламасы, киноқұжаттама, дыбыс- бейне жазбасы және көпшілік қол жеткізе алатын телекоммуникациялық желілердегі интернет және басқалары WEB-сайттарды қоса алғанда, бұқаралық ақпаратты мерзімді немесе үздіксіз жария таратудың басқа да нысаны болып табылады. Қазіргі кезде бұқаралық ақпарат құралдары жаһанданған, заманға сай ақпараттармен, құралдармен жаңарған.

1996 жылғы 31 мамырдағы Қазақстан Республикасының "Қоғамдық бірлестіктер туралы" Заңына сәйкес, қоғамдық бірлестіктер - саяси партиялар, кәсіптік одақтар және азаматтардың ортақ мақсаттарға қол жеткізуі үшін ерікті негізде құрылған, заңнамаға қайшы келмейтін басқа да бірлестіктері. Қоғамдық бірлестіктер коммерциялық емес ұйымдар болып табылады.

Үкіметтік емес ұйым - ортақ мақсаттарға қол жеткізу үшін азаматтар және мемлекеттік емес заңды тұлғалар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес ерікті негізде құрған коммерциялық емес ұйым саяси партияларды, кәсіптік одақтарды және діни бірлестіктерді қоспағанда.

Ұлттық-мәдени бірлестік - өзін белгілі бір этникалық бірлікке жатқызатын, өзінің этникалық ерекшелігін сақтау, тілін, білімін және мәдениетін дамыту мәселелерін дербес шешу мақсатында азаматтардың өздері ерікті өзін-өзі ұйымдастыруы негізіндегі бірлестігі.

Жергілікті өзін-өзі басқару - жергілікті маңызы бар мәселелерді тікелей немесе жергілікті өзін-өзі басқарудың құрылатын органдары институттары арқылы өздері дербес шешу мақсатында белгілі бір мекендер шегінде тұрғылықты жері бойынша азаматтардың өзін-өзі ұйымдастыруының нысаны.

Мемлекет және азаматтық қоғам институттары халықтың бай және кедей жіктері кірістерінің арасындағы айырмашылықты қысқарту, адам мен азаматтың құқықтарын қорғау арқылы қоғамдық келісім мен саяси тұрақтылықты қамтамасыз етеді [6, 266].

Мемлекет азаматтық қоғам институттарының мақсаттары бойынша әртүрлі қызметін құру және дамыту үшін жағдайды заңнамалық түрде қамтамасыз етеді. Партиялар мен қозғалыстардың құрылуы мен жұмыс істеуі және, тиісінше, азаматтық қоғам институтының одан әрі дамуы үшін құқықтық өріс құруға 1995 жылы Қазақстан Республикасының Конституциясы да ықпал етті. 1990 жылдың аяғы азаматтық институттар қызметінің кәсібиленуімен ерекшеленді, мұның өзі олардың қоғамдық проблемалардың, қажеттіліктер мен мұқтаждықтардың түрлі ауқымын шешу жөніндегі жұмысының тиімділігін көтеруге мүмкіндік берді.

Азаматтық қоғам институттары мемлекеттік органдардың тапсырысы бойынша әлеуметтік маңызы бар жобаларды жүзеге асырады, мониторинг жүргізіп, түрлі әлеуметтік-экономикалық проблемалар бойынша қоғамдық пікірді зерделейді. Мемлекет пен азаматтық қоғам институттары өмір сүру сапасының қазіргі заманғы стандарттарына қол жеткізу және адам құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету мақсатында халыққа мемлекеттік қызмет көрсетулер сапасын арттыруға ұмтылады.

Азаматтық қоғамды дамыту демократиялық, зайырлы, құқықтық және әлеуметтік мемлекет құрудың маңызды шарты болып табылады. Азаматтық қоғамның тұжырымдамасын жасап, оның мәнін, мазмұнын, қызметі мен құрылымын анықтауға, азаматтық қоғам институттарын жетілдіруге және оның мемлекеттік органдармен қарым – қатынасын айқындауға барынша белсенді талпыныс жасалуда. Бүгінде Қазақстанда әртүрлі бағыттағы 5820 ҰЕҰ, 3340 қоғамдық қорлар, 1072 заңды тұлғалар қауымдастығы, 471 ұлттық-мәдени бірлестіктер, 3340 діни бірлестіктер, 40-тан астам астам конфессия мен деноминациялар, әртүрлі меншік нысанындағы 6646 БАҚ тіркелген және жұмыс істейді [1].

Отандық азаматтық қоғам институттарын дамыту олардың мемлекетпен өзара қатынастары әзірге тең құқылы әріптестік деңгейіне жетпегендіктен елеулі қиындық қауіп жоқ. Үкіметтік емес секторды дамыту халықтың әлеуметтік қажеттіліктерін қанағаттандыруға бағытталған қоғамдық институттардың қызметі көбіне мемлекеттік билік органдарымен тең емес бәсекелестік қатынастарға түсетінін көрсетіп отыр. Мұндай жағдайда азаматтық қоғам институттары жеңілетін ахуалда болатыны алдын ала белгілі, бұл Қазақстанда үкіметтік емес сектор мен мемлекет арасындағы әлеуметтік әріптестік қағидаттарының іске асырылуын күмәнді етеді. Азаматтық қоғамды орнату процесінде бір жағынан мемлекеттік органдардың, екінші жағынан – саяси партиялардың, қоғамдық бірлестіктер мен үкіметтік емес ұйымдардың, халықтың әртүрлі әлеуметтік жіктері мен топтарының күш біріктіруі қажет. Азаматтық

қоғам институттарын ары қарай нығайту қажеттілігі туралы ортақ ойға келдік. Бұл ішкі саяси тұрақтылықты, азаматтық тыныштық пен келісімді сақтаудың, үкіметтік емес ұйымдар, бизнес, кәсіподақтар және өзге де азаматтық қоғам институттары арасында өзара тиімді ынтымақтастықты дамытудың шарттары болып табылады.

Қазіргі кезде елімізде үкіметтік емес ұйымдардың мемлекеттің қолдауынсыз өмір сүруі өте қиын. Демократияның бір көрінісі – азаматтардың қоғамдық бірлестіктеріне мемлекет органдарының заңсыз қол сұғуына тыйым салу. Қоғамдық бірлестіктерді азаматтар түрлі мақсатпен өздерінің саяси, әлеуметтік, рухани, мәдени, діни қажеттіктерін қанағаттандыру үшін құрады. Әрине, қоғамдық бірлестіктер Конституцияны, заңдарды өкмет етуге міндетті. Олар әлеуметтік, діни, нәсілдік арандатушылықпен айналыспауы керек. Олардың жұмысы мемлекеттің қауіпсіздігіне, конституциялық құрылысты өзгертуге, Қазақстан аумағының тұтастығына қарсы бағытталмауы тиіс.

Егер кейбір ғалымдар азаматтық қоғамды мемлекетке қарсы қойса, осындай үлкен азаматтық қоғамға саяси партияларды, діни ұйымдарды, әлеуметтік – экономикалық құрылымдарды қарсы қоюға болады. Ұсынылып отырған анықтамалардан азаматтық қоғам жүйесі кейде эквивалентті ұғым ретінде көрінетін, саяси емес және мемлекеттік емес институттардың жиынтығы ретінде тым жиі сипатталатынына біздің енді көзіміз жетті.

Қазақстандағы азаматтық қоғамның институционалды құрылымдарының арасында, негізінен дамыған елдердегі оның бейнесін айқындайтын ұйымдардың «лидер» болып табылу фактісі, оның жетілу дәрежесіне байланысты деген жалған пікірлерге әкелмеуі тиіс. Әрине, қазіргі заманғы Қазақстандағы азаматтық қоғам, әзірше ұзақ та қиын жолдың басында тұр. Және де аз уақыттың ішінде өзінің осы өтпелі сипатын жеңе алмайтын да болуы мүмкін. Экономикалық тоқырауды жеңіп халықты әлеуметтік қорғау механизмдері мен институттарын күшейткен сайын, сонымен қатар сот жүйесін қайта құтыр, саяси институттардың функционалдығын жоғарылатқан сайын азаматтық қоғамның бейнесі өзгереді анық. Әзірше, бұл іс әлі бола қойған жоқ, азаматтық қоғам ең алдымен, сәйкесінше мүмкіндіктері бар жерде өсіп-өне бастайды. Көп жағдайда «кіші социумның» - өзіне өзі көмке көрсететін топтардың, түрлі ұлттық мәдени, қайырымдылық, ардагерлік, діни және жастар ұйымдарының, саяси партиялардың және қозғалыстардың азаматтық мақсаттағы бағыттары болып табылады [7,186.].

Қоғамда азаматтық қоғамның одан әрі өсуі, елдің әлемдік жаһандануда көрініс табуы, тұтастай алғанда елдегі азаматтық қоғамды одан әрі үйлесімді дамыту, қызметін жақсарту оның әр институты үшін сипаттамалық ерекше маңызы бар.

1 Бораиш Қ. Азаматтық қоғам әріптестіктің арналы ағыстары // Егемен Қазақстан. Қазан 2006. – 4 б.

2 Қазақстан Республикасында азаматтық қоғамды дамыту тұжырымдамасы (2006-2011 ж.ж.) - Астана, 2005.

3 Қазақстан Республикасындағы саяси партиялар www.party.kz/pp/. 37 б.

4 www.kazpravda.kz/t/. 15 б.

5 Байтенова Н. Қазіргі діни жағдай // Егемен Қазақстан Қараша 2009. 7б.

6 Холос В. Гражданское общество:общие подходы. // МЭ и МО. – Москва., 1995. - №11. 53 . ;Зиманов С.З. Қазақтың ата - заңдары және оның бастаулары // Қазақтың ата- заңдары. – Алматы: Жеті жарғы, 2001. - 440б.

7 Токманов К.К. Россия: становление многопартий: – Москва., 1992; Юдин Ю. Политические партии и право в современном государстве. – Москва.

Резюме

В данной статье автор рассматривает содержания и форм институтов гражданского общества, их становление и развитие в постсоциалистических государствах.

Summary

In this article author considers the contentses and forms of institutes of civil society, their formation and development in post socialistic states.

ЖЕРГІЛІКТІ ӨЗІН-ӨЗІ БАСҚАРУ ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ӘКІМШІЛІК БАСҚАРУДЫҢ ТИІМДІЛІГІН АРТТЫРУ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ

М.А. Елемесов -

*Абай атындағы ҚазҰПУ Магистратура және PhD докторантура институты
Саясаттану және әлеуметтік экономикалық пәндер кафедрасы бМ030100-құқықтану мамандығының
магистранты*

Жергілікті өзін-өзі басқару – аймақтардағы халықтың өз бетінше ұйымдасуымен байланысты, өзімен қоғамдық қатынастардың біртұтас жүйесін көрсететін, жергілікті деңгейдегі мәселелерді, муниципалды билікті орналастыру мен қызмет ету мәселелерін өз бетінше шешетін қоғам өмірінің ерекше саласы. Үлкен Кеңес энциклопедиясы жергілікті өзін-өзі басқаруды былайша айқындайды «олардың мүшелері немесе сайлау органдары арқылы өз бетінше іске асырылатын (жиналыстар, референдумдар көмегімен) аймақтық бірліктердің, ұйым немесе ұжымның істерін басқару және т.б.» [1]. Бірақ онымен бірге біз «жергілікті өзін-өзі басқару» ұғымының келесі анықтамасын кездестіреміз. Біріншіден, ол «аймақтардағы мемлекеттік басқарудың бір түрі» ретінде қарастырылады, содан кейін ғана, «әкімшілік-аймақтық бірліктің халқы жергілікті істерді мемлекетпен бекітілген құқық аясында, өз бетінше басқарады (сайлау органдары арқылы немесе тікелей)» деп айтылады. Шынымен де, СССР-де жергілікті өзін-өзі басқарудың қазіргі кездегідей түсінігі, яғни, өз бетінше басқару түсінігі болған жоқ: ол мемлекеттік басқару вертикалінің қатал басқару жүйесінде болды. Осыдан, көптеген басқа мәлімет көздерінде кездесетін, бүгінгі күні мақсатты түрде сүйенуге болатын анықтамалардан өзгеше Үлкен Кеңес энциклопедиясының анықтамасы шығады. Жергілікті өзін-өзі басқаруды: конституциялық құрылымның негізі, халықтың жергілікті деңгейдегі мәселелерді өз бетінше шешу хұқығы және халықтық биліктің бір түрі ретінде қарастыруға болады. Сондықтан, өте маңызды, кешенді және көптүрлі құбылыс ретіндегі жергілікті өзін-өзі басқару өзінің әртүрлі жақтарын дәйекті зерттеу мен қарастыруды қажет етеді. Аталмыш тарау жергілікті өзін-өзі басқарудың тиымдылығы мен кепілдігі жақтарын қарастыруға бағытталған.

«Қазақстан, оның жергілікті билік жағдайында байқалғандай, өзімен дәстүрлі түрде мемлекеттік басқару деңгейін көрсеткен, біртұтас мемлекет боп табылады. Қоғам өмірінің барлық салаларының реформалануына қарамастан, тиымды жергілікті өзін-өзі басқару жүйесін қалыптастыруға ұзақ уақыт бойы ешкім араласқан жоқ. Қоғамның көпшілігінің қатысуымен, жергілікті өзін-өзі басқару институттарын қалыптастыру қажеттігі туралы пікірталастар 1998 жылдан басталды» [2].

Біздің ойымызша, бүгінгі күні мемлекет басшысы Н.Ә.Назарбаев былайша сипаттайтын жағдай орын алып отыр: «Жергілікті өзін-өзі басқаруға көшусіз экономика мен саясаттың көптеген салаларын әрі қарай реформалау мүмкін емес». Қазақстанда тиымды жергілікті өзін-өзі басқарудың оңтайлы үлгілерін табу эксперименттері баяғыдан жүргізіліп келеді. Осылай, бюджетаралық қатынастар Президент Үкімімен бірнеше жылға бекітілген ұзақ мерзімді нормативті аударымдар негізінде құрылып келді. Өстіп, жергілікті органдар қазақстандық тәжірибеде бірінші рет бюджет қаражатын жаңа өнеркәсіптер қалыптастыруға еркін қолдану хұқын алды, ақырындап «жергілікті өзін-өзі басқаруды село және республикалық деңгейде сайлау жүйесі енгізіледі, дейді Қазақстан Республикасының стратегиялық жобалау Агенттігінің төрағасы К.Келімбетов. Нәтижелердің талдануы мен зерттелуі келесі деңгейлердегі басқаруды реформалаудың бағыты болады» [3].

Бірақ, біздің көзқарасымызша, жергілікті өзін-өзі басқарудың механизмі шын мәнінде жұмыс істей бастады, елдегі заңжобасының, бюджеттік және салық жүйесі идеологияларының өзгертілуі қажет. Ежелгі қытай ойшылы Конфуций «оқи бастағанда, өз кемшіліктеріңді көре бастайсың» деп, өте әділетті көрсеткен. Сондықтан, барлық жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің шынайы, өнімді және тиымды жұмысы тек муниципалды қалыптасулардың тұрғындарының дамыған инициативасы, олардың өз бетінше ұйымдастырылуы, олардың өз хұқықтары мен мүдделерін түйсінген, олардың жергілікті деңгейдегі мәселелерді шешуге қызығушылық танытқан жағдайда ғана мүмкін болады. Жергілікті өзін-өзі басқарудың қызметтері мен міндеттерінің толық және тиымды іске асырылуының қажетті, маңызды шарты оның құқықтарының кепілдігі боп табылады. Бұл не дегенді білдіреді? Зерттеушілердің арасында

«жергілікті өзін-өзі басқару кепілі» ұғымының әртүрлі анықтамалары бар, солардың негізгілеріне тоқталайық.

О.Е.Кутафин және В.И.Фадеев жергілікті өзін-өзі басқару кепілдігін жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық қорғалуы мен іске асырылуын қамтамасыз ететін барлық жағдайлар мен қаражаттардың тұтастығы деп түсінеді. Олардың көзқарасынша, кепілдер жалпы және арнайы (заңды) боп екіге бөлінеді. Жалпы кепілдер ретінде олар экономикалық, саяси қатынастарды, қоғамның рухани ұстанымдарын қарастырады, ал арнайы ретінде – жекелеген құқықтық жағдайларды. Олар қалай дегенде де, жергілікті өзін-өзі басқарудың дамуын үстемелейтін, оның органдарының қызметіндегі тұрақтылығын қамтамасыз ететін, өлшемдердің анағұрлым шынайы іске асырылуына мүмкіндіктер туғызатын, жергілікті өзін-өзі басқарудың құзыреттерін бекітетін шынайы өмірдің шын мәнінде бар және шын мәнінде қызмет етуші құбылыстары туралы айтады [4]. Мұндай бөлулерге қатысты, авторлардың барлығы дерлік болмыс сынбаларына негізделетінін және: саяси, экономикалық, әлеуметтік және құқықтық және т.б. кепілдерді бөліп көрсететінін айтуға болады.

Дәстүрлі түрде жергілікті өзін-өзі басқарудың саяси кепілдігінде мемлекеттің саяси және құқықтық режимдері түсіндіріледі, дәлірек айтқанда, билікті бөлу үрдістеріне, Қазақстан Республикасының мемлекеттік билік органдары және оның субъектілері арасындағы мекемелер мен құзыреттердің шектелуіне, идеологиялық көптірлілікке, халықтық биліктің тікелей және жергілікті өзін-өзі басқару органдары арқылы іске асырылуына, жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өз құзыреттері аясындағы дербестікке, адам және азамат құқығы мен еркіндігінің толықтығына негізделген және басқа да кепілдіктер түсініледі. Бірқатар ғалымдар саяси кепілдіктерде жергілікті өзін-өзі басқарудың саяси негіздерін түсінеді және оларды муниципалды қалыптасулар аясындағы саяси және идеологиялық көптірлікті бекітетін құқықтық өлшемдер мен үрдістер тұтастығы ретінде, сондай-ақ, адам құқығы мен еркіндігінің заңмен бекітілуі ретінде қарастырады. Бірақ, зерттеушілердің ешқайсысы жергілікті өзін-өзі басқару органдарының саяси дербестігінің ерекше кепілдігін қарастырмайды. Бұл жәйдән-жәй емес, саяси кепілдіктермен өзіндік саяси кепілдіктер немесе саяси қызметтердің кейбір саяси аспектілерін қамтамасыз ететін құқықтық кепілдіктерді қарастыратындығына байланысты. Тұтас алғанда, бұл тақырыптың біздің саяси ғылымда жеткілікті қарастырылмағанын атап көрсетуге болады.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың әлеуметтік кепілдігі жайлы Қазақстан Республикасының Конституциясы қабылданғаннан кейін айтыла бастады. Конституция бойынша, Қазақстан Республикасы әлеуметтік мемлекет боп жарияланды, және бұл жергілікті өзін-өзі басқаруға да қатысты болды. Бұл тұрғыдан, саяси кепілдіктер экономикалық және әлеуметтік салалардағы, қоғамның мәдени өміріндегі құқық кепілдігі, жергілікті өзін-өзі басқару деңгейіндегі адам құқығы мен еркіндігінің кепілдігін білдіреді. Және бұл жерде сөз білім беру, мәдениет, жанұя, денсаулық сақтау және жергілікті деңгейдегі басқа да әлеуметтік мәселелер жайлы боп отыр.

«Өмір сүру деңгейі жоғары елдердің тәжірибесі орталықсыздандырудың мемлекеттік басқару және қоғаммен іске асырылуы, тиымды жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінің қалыптастырылуы адамдарды жақсы өмірмен қамтамасыз етудің қажетті шарттары боп табылатынын куәландырады» [5].

Сөз әлеуметтік кепілдіктер жайында болған кезде, адамның құқықтық жағдайын, оның құқығы мен еркіндігін жоғары құндылық ретінде бекітетін негізгі үрдістер ұғынылатын, жергілікті өзін-өзі басқарудың гуманистік негіздері ерекше қарастырылады. Ал, сөз құқық пен еркіндікті бекіту жайында болған кезде, олардың барлық адамдарға таралуы жобаланады:

- дискриминациялаусыз.
- мемлекеттік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары жағынан осы құқықтарды қамтамасыз етуге әрекеттер жасалуы.
- адамдар мен азаматтардың құқығы мен бостандығын мойындау кез-келген құқықтық қатынастардың негізі, соның ішінде, жергілікті деңгейде де. Осыған байланысты, мемлекеттік билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдары нормативті актілер қабылдаған және оларды қолданған кезде, құқық пен бостандық олардың басты бағыты болуы керек.

Жергілікті өзін-өзі басқарудың құқықтық қорғау кепілдігі тікелей азаматтардың тілегі арқылы қабылданған шешімдердің міндеттілігі және жергілікті өзін-өзі басқарудың органдары мен лауазымды қызметкерлерінің шешімдері боп табылады.

Бірақ, қазіргі уақытта, жергілікті өзін-өзі басқарудың конституциямен мойындалғандығына қарамастан, айтарлықтай алға жылжулар болған жоқ. Және бұл, осы мәселеге соңғы жылдары жекелеген

ғалымдардың теориялық жұмыстарында ғана емес, мемлекеттік деңгейде аса үлкен назар аударылып отырғанның өзінде. Жергілікті өзін-өзі басқарудың жылдам енгізілу қажеттігін Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев талай атап көрсеткен болатын. Республика Үкіметімен жергілікті өзін-өзі басқару туралы бірнеше заң жобасы жасалған болатын, тіпті олардың кейбіреуі Парламент Мәжілісінің тұрақты комитеттерінде талқыланды да. Бұл мәселе, әрдайым, саяси партиялар, мемлекеттік емес ұйымдар, мемлекет басшысымен әр түрлі уақыттарда орталықсыздандыру және саяси реформалар жүргізу үшін құрылған комиссиялар назарының ортасында боп табылады. Қауымдастықтармен, жекелеген партия және саясаткерлермен, ғалым-заңгерлер және политологтармен, Парламент және маслихат депутаттарымен, жергілікті өзін-өзі басқару саласындағы мамандармен жергілікті өзін-өзі басқаруды қалыптастырудың әртүрлі нұсқаулары ұсынылады.

«Мемлекет Басшысы ұсынған жергілікті өзін-өзі басқаруды дамыту идеясы өте өнімді боп табылады. Бұл жерде шешуші рөл маслихаттарға берілген. Халықтың жергілікті өзін-өзі басқаруға деген құқығы Конституция бабында бекітілген, және ол бойынша, азаматтар жергілікті өзін-өзі басқаруды тікелей немесе өз өкілдері арқылы іске асырудың тең құқығына ие. Отандастардың жергілікті өзін-өзі басқару органдарын сайлау және оған сайлану, мемлекеттік қызметке тең қол жеткізушілік, жергілікті өзін-өзі басқару органдарына жағдай айту құқықтарына кепілдік беріледі. Осыған байланысты тиісті әкімдердің тағайындалуына келісім беру құқығын алушы маслихаттардың құзыретін кеңейтуге бағытталған өзгертулер жағымды боп көрінеді».

Аймақтық деңгейдегі саяси күштің жаңа орталығы боп келе жатқан маслихаттардың өз жауапкершілігімен бірге, оның депутаттарының да жауапкершілігі арта түседі. Депутаттар атқарушы билік басшысына, қарапайым дауыс берудің бұрынғыдай үштен екісі емес, көпшілігі арқылы сенімсіздік вотасын көрсете алатындықтан, олардың әкімдерге деген ықпалы да өсе түседі.

Барлық саяси және мемлекеттік билік субъектілеріне құзыреттердің бірдей мерзімін қалыптастыруды әділетті деп санаймыз – Президенттен бастап жергілікті өкілеттілік органдарға дейін. Мемлекет басшысымен 2012 жылдан бастап, Президенттің құзыретін бес жылға дейін қысқарту, сондай-ақ, маслихаттардың құзырет мерзімін бес жылға дейін ұзарту ұсынылды.

Өкілеттілік органдардың рөлін қызметтерін кеңейту арқылы күшейту – қазіргі Негізгі заңдағы басты түзету. Конституцияға қабылданған өзгертулер мен толықтыруларды, еш күмәнсіз, қазақстандық конституционализмнің қалыптасуындағы тарихи кезең деп айтуға болады. Азаматтық қоғамның әрі қарайғы құрылысы үшін елде мемлекеттік емес ұйымдар мен кәсіби кеңестердің, сондай-ақ, бұқаралық ақпарат құралдарының рөлі күшейе түседі, ал бұл біздің халықтың әрі қарайғы жоғары хұқықтық мәдениеті мен хұқықтық түйсігінің қалыптасуына әсер етеді.

Тұтас алғанда, республикадағы конституциялық реформа жеке адам мен қоғам мүддесіне сай жүргізілуде және демократиялық үрдістердің әрі қарай жылжуына, халықтық билік институттарының қалыптасуына бағытталған, бұның саяси жүйе мен отандық парламентаризмді жетілдіруге жағдай туғызатыны сөзсіз [6].

1. *Үлкен Кеңестік энциклопедия. (20 томдық). Бас ред. А. М. Прохоров. Басылым. 3-і. - М.: Кеңестік Энциклопедия, 1975.- Т. 22 Ремень – Сафи. 1975. - 628 б.*
2. *Зазулина М., Самсонов В. Теориялық модель және Жергілікті өзін-өзі басқаруды жаңа тәуелсіз мемлекетке орнықтыру мәселесі //Адам алемі. №1 (31) 2007- 115 . С.67-73. - С.71*
3. *Қазақстанда демократиялық институттарға өзін-өзі басқаруында-жақсы келешек 2000-06-29 / Тимур Келимханов http://www.ng.ru/cis/2000-06-29/5_kazah.html*
4. *Кутафин О. Е. и Фадеев В. И. Росей Федерациясының Муниципалдық құқығы. - М.: Юристъ, 1997.*
5. *Ступин О. Қазақстандық жергілікті өзін-өзі басқару моделі <http://www.izvestia-kz/news.php?date=08-08-07&number=4>*
6. *«Казахстанская правда» жалпы ұлттық күнделікті газет № 271 // (26015) 18.11.2009. Кубеев Е., Қарағанды Е.А.Букетов атындағы мемлекеттік университетінің ректоры, заң ғылымдарының докторы, профессор жеке тұлға,қоғамның, мемлекеттің назарына.*

Резюме

Основные факторы местного самоуправления в Казахстане.

Summary

Local government major factors in Kazakhstan.

ГЕНДЕРЛІК САЯСАТ

А. Акимжанова -

*Абай атындағы ҚазҰПУ студенті,
ғылыми жетекшіі: Г.Б. Мейірбекова*

Гендерлік саясаттың басым бағыттары болып: Әйел құқығын қорғау және тең құқықтары мен мүмкіндіктерін қамтамасыз ету омбудсмен қызметінің басымдық бағыттары болып табылады.

Әйел құқығын қорғау саласында негізгі осы заманғы мәселелердің бірі әйелдерді қоғам өмірінде екінші кезектегі орын алатын теңсіз құқықты субъекті ретінде бағалайтын қоғамдық сананың кертартпалығы болып табылады. Тіпті орталық мемлекеттік органдармен жұмыста да біз гендерлік қағиданы түсінбеушілік, халықаралық құқық қорғау стандарттарын білмеушілікпен кездесеміз: әйелдер құқығын қамтамасыз ету саласында жұмыс істейтін мемлекеттік қызметшілердің бәрі бірдей бүгінде өз қызметінде әйелдерге қатысты кемсітудің барлық нысандарын жою туралы Конвенция ережелерін, оның үстіне Қазақстанға қатысты тиісті Комитеттің ұсынымдарын басшылыққа алмайды, кейбірі Республиканың халқаралық құқыққорғау міндеттемелерінің басымдық сипатын сезінеді.

Сонымен қатар, келіп түскен өтініштер куәландырғандай көп жағдайларда әйелдердің өздері өзіндік құқықтарға ие екендіктерін түсіне бермейді. Әйелдер пайдаланатын дәлелдер арасында ерекше құқыққа жүгіну түріндегі өте әйелдікке қарағанда жалпықұқықтық дәлелдер жиі кездеседі. Өзірге әйелдер өз өтініштерінде жыныстық белгі бойынша кемсіту дәйектерін жиі көрсетеді. Сөзсіз мұндай жағдай әйелдер құқығының бұзылу жағдайларының жоқтығын емес, әйелдердің өз құқықтарын сезінудің төмен деңгейімен байланысты. Неғұрлым ақталды деп мемлекет саясатының гендерлік сезімтал қоғамдық сананың дамуына жалпы бағыттылығы саналады.

Әйелдер құқығын қорғау және көтермелеу бойынша уәкіл қызметті іске асыру тетіктерінің бірі болып халықаралық ұйымдармен және қорлармен бірлесе отырып, омбудсмен мекемелерінің жүзеге асыратын жобалары саналды. 2005 жылғы сәуірде Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мекемесі Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы және әйелдер ісі жөніндегі ұлттық комиссиясымен, БҰҰ «Гендер және даму» бюросымен және Швецияның «Квинофорум» консалтингтік компаниясымен бірлесе отырып іске асырылатын «Омбудсмен және тең мүмкіндіктер» жобасын бастады.

Жоба Швецияның және Литваның тең мүмкіндіктері бойынша омбудсмен институтының жұмыс істеу тәжірибесін неғұрлым терең зерделеуге, Қазақстандағы тең құқықтар мен мүмкіндіктер бойынша Уәкіл мекемесін құру мәселелерін зерттеуге мүмкіндік береді. Сонымен қатар, жоба қызметтің арнаулы саласы – гендерлік теңдікті қамтамасыз етуде Адам құқықтары жөніндегі уәкіл мекемесінің қызметкерлерін даярлау деңгейінің жоғарлауына ықпал етеді.

Гүлшара Абдыкалыкованың ұсынысы бойынша Шетел мемлекеттері сияқты Қазақстандық әйелдердің қоғамдағы рөлін арттыру үшін, тіпті олармен бала туғаннан кейін, күйеулері декреттік демалысты бөлісуі қажет. Мұндай жағдайда әйел азаматтарының үйде ұзақ уақыт отырып қалмауына ықпалын тигізеді. Сонымен қатар, бала ата-анасының тәрбиесін тепе-теңдкте ала алады.

Ұлттық комиссияның төрайымы атап көрсеткендей, Қазақстанда Тәуелсіздік жылдары ішінде мемлекеттік саясаттың бұл гендерлік құқықта аса айтарлықтай ілгерлеушілік болды. Мәселен, 2010 жылғы 12 қазанда «Давостағы дүниежүзілік экономикалық форумы» үкіметтік емес ұйымының «Жаһандық гендерлік айырма - 2010 жыл» атпен жариялаған баяндамасында Қазақстан гендерлік саясаттың дамуы бойынша 134 елдің арасында 41-інші орынды иеленгендігі айтылған. Ресей, Польша, Словения, Франция, Италия және өзге де дамыған елдер бұл тізімге бізден кейін орналасқан.

Қазақстандағы бұл саясат әлем елдерінің алдыңғы 30-дығына кірген кездері де болған. Ол кезең елде әйелдер қозғалысы белсенді болған, үкіметтік емес ұйымдар құрыла бастаған 2000 жылдардың басы болатын.

Айта кетейік, Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Отбасы және әйелдер істері жөніндегі Ұлттық комиссия ҚР Президентінің 1998 жылдың 22 желтоқсандағы Жарлығымен құрылған болатын. Осы уақытқа дейін комиссия атауын бірнеше рет өзгертті. Елбасы Ұлттық комиссия қызметінің төрт негізгі бағытын белгіледі. Бұлар : әйелдердің және олардың отбасыларының денсаулығын жақсарту, әйелдердің еліміздің қоғамдық-саяси өміріне белсенді қатысуы және оларды шешімдер қабылдай алу

деңгейіне дейін алға жылжыту, әйелдерді экономикалық тұрғыда алға жылжыту және әйелдерге қатысты зорлық көрсетудің барлық түрін жою.

Қазіргі таңда әйелдердің құқығын қорғау мақсатында көптеген жобалар қарастырылып, іске асып жатқанын көруге болады, бірақ өкінішке орай нәзік жандыларды кемсіту жиі орын алады. Ал еңбек нарығында әйел адамдардың білім деңгейі жоғары бола тұра, ер азаматтарды жұмысқа көп қабылдайды және олардың лауызымды қызметтері әлде қайда жоғары болады.

Қорыта келгенде, ең бастысы әйелдердің құқығын қорғау мақсатында оларды жыныс белгілеріне байланыссыз қызметке қабылдауы, сонымен қатар декреттік демалысты бөліп беру мәселесі қолдау алуы қажет және азаматтық некеге тұрған әйелдердің де құқығы заңды некеде тұратын әйелдердің құқығымен теңестірілуі тиіс. Сонда ғана, біздің мемлекетіміз 50 елдің қатарына қосылу үшін гендерлік саясат ауадай қажет. Біз бұл саясатты қолдау арқылы жетістікке қол жеткіземіз деп ойлаймын.

Резюме

В статье рассматривается роль и приоритет Казахстанских женщин и защита от бытовых насилий, трудовых разногласий и т.д.

Summary

The article considers the role and well – proportioned Kazakhstan womans and defence conditions violence, labour discord.

ОБЩЕСТВЕННЫЙ КОНТРОЛЬ ЗА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬЮ ОРГАНОВ ИСПОЛНИТЕЛЬНОЙ ВЛАСТИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

Р.Н. Пашаев -

студент, 2-го курса факультета Международных отношений и Юриспруденции,

КазНПУ им. Абая

научный руководитель: к.ю.н. доцент А.Ф.Сулейманов

Рассматривая данную тему я постараюсь найти основные положения которые составляют институт общественного контроля за деятельностью органов исполнительной власти в РК.

В настоящее время основной задачей нашего государства является повышения роли и эффективного формирования институтов гражданского общества и их участия в защите конституционных прав, законных интересов граждан от противоправного посягательства со стороны государственных органов и их должностных лиц.

Создание органов общественного контроля приобретает более широкое и особую актуальность, в связи с распространением в нашем еще полностью не сформировавшем гражданском обществе такого важного социально- правового явления как коррупция, которое со своим появлением уничтожает не только нормы и принципы социальной справедливости но и сам институт демократии, который закреплен в Конституции РК от 30 августа 1995 года, которая гласит «Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым, и социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы» (ст.1 К РК).

Рассматривая вопросы общественного контроля мы часто встретимся с понятием «права человека», а это сложное многомерное явление, политико- правовая категория, представляющая собой систему принципов и норм взаимоотношений личности и государства, обеспечивающих индивиду возможность действовать по своему усмотрению или получать определенные социальные блага.

Рассматривая данную тему, мы можем определить четкие методы и способы, разработать правовую законодательную базу, направленную на усовершенствования системы защиты конституционных прав и законных интересов граждан и реализовать обеспечения их прав и соответствующих обязанностей граждан, для идеального соответствия высшим международным стандартам в системе защиты прав человека, проявляя себя как, правовое и демократическое государство.

Прежде чем, начинать рассмотрения основных вопросов общественного контроля, мне хотелось бы ознакомить Вас с понятием «**Общественного контроля**», чтобы мы могли более четко и уверенно представить себе, что оно собой представляет.

Под **«Общественным контролем»**, обеспечивающим надлежащий режим над сферой деятельности органов исполнительной власти РК, следует понимать – правовую деятельность системы специфических органов общественного контроля и их представителей по установлению отклонений (ошибок, нарушений) в исполнении правоохранительными органами и их должностными лицами требований нормативных правовых актов, а также понятию мер по устранению и предупреждению установленных в ходе контроля отклонений в будущем.

Под понятием **«Контроль»** – понимать деятельность уполномоченных органов и их должностных лиц по наблюдению за законностью деятельности подконтрольных им объектов.

Также, непосредственно коснемся следующих понятий: **Предмет, Объект, Задачи, Принципов**, которые необходимо знать, для последующего углубленного рассмотрения вопроса о формировании института общественного контроля над деятельностью органов исполнительной власти РК.

Под **«Задачами»**, указанного вида контроля следует понимать – контролируемость состояния и поведения объектов контроля в соответствии с установленными требованиями нормативных правовых актов, инструкций, приказов, и принятых решений.

Под **«Принципами»** общественного контроля – понимается как общепризнанное правило действия субъектов контроля, осуществляющие в рамках закона и строгой компетенции в определенных контрольных ситуациях.

Под **«Объектом»** общественного контроля, следует понимать как исследования общественных отношении в сфере реализации контрольных функции органами общественного контроля за деятельностью органов исполнительной власти РК.

Под **«Предметом»** общественного контроля понимается, изучения системы норм права, регламентирующая осуществление контрольной деятельности органами общественного контроля в сфере функционирования органов исполнительной власти РК.

Теперь после того как мы рассмотрели основные понятия которые касаются института общественного контроля, мы уверенно можем перейти к более широкому рассмотрению вопроса о формировании института общественного контроля над деятельностью органов исполнительной власти и их должностных лиц РК.

На наш взгляд, формирование органов общественного контроля непосредственно связан и более того направлен на развитие укрепления системы защиты прав человека.

Тем самым, формируя органы общественного контроля за деятельностью органов исполнительной власти их должностных лиц РК, дает государству более широкую возможность улучшения гарантировать защиту прав и интересов граждан, обеспечивая посредством осуществления социально - экономическими, политическими, духовно-культурными, организационными и правовыми средствами защиты.

Помимо того, что все это улучшить систему защиты прав граждан, но и покажет высоки уровень демократического развития общества и будет служить основанием надежности проявления государства как гарантии прав человека.

Формирование института общественного контроля за деятельностью органов исполнительной власти в РК, не только направлено на развитие конституционного принципа, развитие системы защиты прав граждан, но и на другие задачи государства.

Решение проблемы формирования института общественного контроля за деятельностью органов исполнительной власти в нашем государстве, является одним из основных факторов дальнейшего успешного развития и улучшения системы защиты конституционных прав и законных интересов граждан в целом.

Для содействия в решении завершения формирования института общественного контроля, Президент РК Н.А. Назарбаев обратился еще в марте 2006 года с ежегодным посланием к народу нашей страны: «...Мы должны наряду с развитием демократических традиции предусмотреть достаточно жесткую систему защиты»{1}.

«Нам предстоит обеспечить жесткий парламентский и общественный контроль, поэтому требуется усовершенствовать систему отчетности и оценки деятельности каждого правоохранительного органа ...

Другими словами, в новом десятилетии нужна новая правоохранительная система, соответствующая высоким международным стандартам правоохранительной службы в демократическом государстве».

В настоящее время в РК существует только один общественный комитет по борьбе с коррупцией в Народно демократической партии «Нур-Отан», но при этом всем мы не должны забывать, что наше государство основывается на конституционном принципе системы многопартийности, который предусматривает равенство всех политических партий.

И на основании этого принципа общественные комитеты по осуществлению общественного контроля должны быть созданы во всех политических партиях.

Так как политические партии это есть общественные организации представляющие права человека посредством борьбы за власть в стране и выступают как институт общественного контроля.

В настоящее время в РК существует 10 политических партий.

Возникает необходимость отметить, что формирование института общественного контроля за деятельностью органов исполнительной власти и должностных лиц РК, находится на пути формирования и становления из-за не создания качественной формы модели системы общественного контроля над деятельностью исполнительной власти РК, т.е., не создана законодательная база института общественного контроля, которая обеспечила бы нам эффективное воздействие правового института на предупреждения проявления нарушения прав и свобод граждан со стороны органов исполнительной власти в лице, властно уполномоченных лиц.

Ныне в РК первые шаги по законодательному закреплению исследуемого института предприняты в трудовом законодательстве. Статья 340 Трудового кодекса РК, регламентирует общественный контроль над соблюдением трудового законодательства в организации. В соответствии с положениями указанной статьи, общественный контроль в области безопасности и охраны труда в организации осуществляет общественный инспектор по охране труда, избираемый профсоюзным комитетом организации, а при отсутствии профессионального союза – общим собранием (конференцией) работников.

Рассматривая общественный контроль как один из видов государственного контроля, оно является особым видом контроля потому что имеет специфические цели и задачи, принципы, объекты и предмет направленные на нормальную организацию функционирования правоохранительной системы РК.

Говоря, о системе принципов общественного контроля можно сказать что, они существуют:

1. Принципы данного контроля вытекают из норм действующего права.

Система принципов общественного контроля определяет строгие требования, согласно которым формируется и функционирует подсистема общественного контроля над деятельностью правоохранительной деятельности РК.

Всю систему принципов контрольной деятельности органов общественного контроля можно разделить на две группы:

1. Социально-правовые принципы-принципы, которые имеют общесоциальный характер и реализуются в контрольной деятельности независимо от уровня или место того или иного субъекта или объекта контроля;

2. Специальные принципы-принципы общественного контроля, контрольности (подконтрольности, контролируемости), законности, системности правового статуса основного субъекта организационной системы общественного контроля, независимости, объективности.

Основной целью и задачей рассматривающей работы непосредственно выступает разработка научно обоснованных предложений, направленных на эффективное повышение системы защиты прав и законных интересов граждан, посредством применения системы институтов общественного контроля.

Одной из основных целей общественного контроля над деятельностью органов исполнительной власти является установления отклонения в их деятельности, выражающиеся в злоупотреблениях, нарушениях, ограничениях прав, свобод граждан, со стороны органов исполнительной власти в лице властно уполномоченных лиц, и способствует предупреждению таких нарушений.

Цели и задачи института общественного контроля совпадают с целями государственного контроля.

Основным видом работы органов общественного контроля в механизме обеспечения реализации конституционных прав и свобод граждан служит их правоохранительная деятельность: выявлять, предупреждать, пресекать и раскрывать нарушения и правонарушения, принимать меры к обеспечению возмещения причиненными такими правонарушениями имущественного и морального вреда, способствовать привлечению виновных за коррупционное правонарушения к юридической ответственности.

Таким образом, с целью предупреждения нарушения прав и свобод граждан от противоправных посягательств со стороны органов исполнительной власти в лице, властно уполномоченных лиц, на первый существенный план развития системы защиты прав человека, выходит необходимость дальнейшего развития института конституционализма.

В конституции отдается преимущество приоритету правам человека и гражданина.

Права и интересы граждан и человека защищены нормами конституции, которая обладает высшей юридической силой.

В конституции РК, отведен специальный раздел о нормах регулирующих права и свободы и интересы человека и гражданина. раздел называется «Человек и гражданин», в нем отводится 29 статей о нормах регулирования прав человека.

Нам всем известно, что основу конституционализма как принципа демократии составляет принцип «открытого гражданского общества».

Основным фактор успешного развития разновидностей сфер правового и демократического государства на международной арене, является построения идеального гражданского общества, как ячейку государства.

Гражданское общество - это общество, состоящее из свободных, независимых от произвола государства граждан, способных защищать свои прав и интересы.

Гражданское общество выступает как фильтр требований и поддержки общества к политической системе.

Развитое гражданское общество является важнейшей предпосылкой построения правового государства и его равноправным партнером.

Касаясь понятия гражданского общества, мне бы хотелось рассмотреть его более глубже, потому что цель нашей работы непосредственно связана с развитием такого гражданского общества, как признак правового государства.

Для того чтобы наше общество представляла собой гражданское, оно должно обладать основными признаками гражданского общества, которые необходимы для построения такого общества и соответствия этому понятию.

В связи с этим можно обозначить следующее:

Признаки гражданского общества:

- 1.Наличие в обществе свободных владельцев средств производства;
- 2.Развитая демократия;
- 3.Правовая защищённость граждан;
- 4.Определённый уровень гражданской культуры.

Также гражданское общество обладает специальными функциями, которые необходимые для функционирования в этом государстве и присущи правовому государству.

Функции гражданского общества:

- 1.Защита частных сфер жизни людей.
- 2.Сдерживание политической власти от абсолютного господства путем контроля за соблюдением конституционных принципов правового государства и разделением властей.
- 3.Стабилизация общественных отношений и процессов.
- 4.Постоянная мирная борьба за внедрение в жизнь конституционного принципа правового государства.

Также хотелось отметить бы, что в развитии понятия гражданского общества, способствовали и внесли существенный вклад следующие философы:

Например, Т.Гоббс, английский философ, говорил:

«Гражданское общество — это союз индивидуальностей, коллектив, в котором все его члены обретают высшие человеческие качества. Государство превалирует над гражданским обществом».

Дж. Локк, английский философ говорил:

«Гражданское общество — это общество политическое, то есть общественная сфера, в которой государство имеет свои интересы».

Говоря относительно понятия гражданского общества, можно сказать, что оно посредством высокого развития всех сфер жизнедеятельности людей, создает и развивает устойчивые правовые отношения государства и общества находящиеся под защитой этого государства от посягательства на их права со стороны агрессоров.

Формирование гражданского общества является условием и следствием активного участия институтов общественного контроля в социально –политической жизни казахстанского общества.

Одним из наиболее эффективных институтов гражданского общества в сфере защиты прав, свобод граждан должен стать институт общественного контроля.

Из данных мною рассматриваемых материалов и на основе сложившихся политических взглядов, я пришел к мнению что чем более гражданское общество приобретет более усовершенствованный характер тем, больше оно не будет нуждаться в государственном регулировании относительно защиты своих прав и интересов. То есть я не хочу сказать что оно вообще лишает государства контроля над ними, нет наоборот это упрощает задачу государства в плане необходимой реализации методов по защите прав и интересов граждан.

Но и в **заключении** хотелось отметить, что Республика Казахстан получила процесс развития формирования системы общественного контроля на самом раннем историческом этапе.

Таким образом, можно сделать вывод о том, что в нашей республике поступательная работа по внедрению институтов общественного контроля в различные сферы общественных отношений проводится на различных уровнях и проблемы формирования системы общественного контроля над деятельностью органов исполнительной власти РК должны приобрести статус проблем государственного масштаба, которые требуют к себе более пристального внимания и незамедлительного решения со стороны государства.

1. Назарбаев Н.А. *Стратегия вхождения Казахстана в число 50 наиболее конкурентоспособных стран мира: Выступление Президента РК на совместном заседании палат Парламента 18-января 2006 // Казахстанская правда .- 2006 - 19 января.*

2. Сулейманов А.Ф. *Автореферат по соисканию ученой степени .Теоретические и прикладные проблемы формирования системы общественного контроля над деятельностью органов исполнительной власти Республики Казахстан .*

Түйін

Қазақстан Республикасының атқарушы билік органдары қызметінің қоғамдық бақылау жүйесі қалыптасуының теориялық және қолданбалы проблемалары.

Summary

The theory application of societal control system development on bodies of executive power of the Republic of Kazakhstan.

ВОПРОСЫ РЕАЛИЗАЦИИ КОНСТИТУЦИОННЫХ ПОЛОЖЕНИЙ О МЕСТНОМ САМОУПРАВЛЕНИИ

Д. Токушев -

студент 3 курса ФМОиЮ КАЗНПУ им. Абая

Как известно, в соответствии с Конституцией Казахстана в республике признается местное самоуправление, самоуправление, обеспечивающее самостоятельное решение населением вопросов местного значения (пункт 1 статьи 89). Порядок организации и деятельности органов местного самоуправления определяется самими гражданами в пределах, установленных законом (пункт 3 статьи 89).

Согласно пункту 2 статьи 92 Конституции, закон о местном самоуправлении необходимо было принять не позднее двух лет со дня вступления Конституции в силу. Попытки принятия такого закона предпринимались неоднократно. Он четырежды включался в планы законопроектных работ Правительства (в 1996, 1997, 1999, 2002гг.), дважды вносился в Парламент, но всякий раз отзывался по причине недоработки. Это связано с тем, что в настоящее время создание институтов самоуправления «сдерживается отсутствием однозначных подходов к организационной форме и уровню управления, на котором должно осуществляться местное самоуправление» - как сказано в Концепции разграничения полномочий между уровнями государственного управления и совершенствования межбюджетных отношений, утвержденной постановлением Правительства Казахстана от 10 февраля 2003года. То, что по

истечению 10 лет после принятия Конституции у нас все еще нет однозначных подходов к вопросам местного самоуправления, нельзя принять нормальным. Откровенно говоря, если придерживаться терминологии, которая используется в большинстве развитых стран мира, то в Казахстане и сейчас уже есть институты местного самоуправления – это маслихаты (местные представительные органы). Они выбираются непосредственно населением, решают вопросы местного значения, имеют свой бюджет, свою исключительную компетенцию, то есть обладают всеми формальными признаками самоуправления. Проблема только в том, что согласно Конституции Казахстана, маслихаты отнесены к органам местного государственного управления.

Если бы в Основном Законе были внесены небольшие поправки, то можно было бы определить, что маслихаты – это и есть органы местного самоуправления. Тем более, что создать реально работающие органы местного самоуправления без самостоятельных бюджетов и без властных полномочий очень проблематично – это подтвердили 15 лет прошедшие со дня принятия Конституции.

Примерно так же обстоит дело и с местными исполнительными органами, возглавляемыми акимами. При внедрении выборности акимов они де-факто превращаются в органы местного самоуправления. За примером далеко ходить не надо. В той же России местное самоуправление достаточно давно и успешно осуществляется выборными представительными и исполнительными органами, которые, с позиции Конституции Казахстана, следовало бы считать органами местного государственного управления. Однако, если придерживаться рамок действующей Конституции Казахстана, то органами местного самоуправления все-таки нужно создавать независимо от маслихатов и акиматов, что будет непросто, но, на мой взгляд вполне возможно. Анализ ранее подготовленных проектов законодательных актов о местном самоуправлении позволяет сделать вывод о том, что неудача с их принятием была во многом обусловлена некоторыми концептуальными положениями этих законопроектов.

Например, по моему мнению, неправильным было определение местных сообществ как добровольных объединений граждан, являющихся юридическими лицами (уставы которых разрабатываются инициативными группами населения), органы которых принимают решения, имеющие обязательную силу для их членов, как это было сделано в проекте закона, внесенном в Парламент постановлением Правительства Республики от 8 августа 2000 г. №1216. В результате получались какие то квазиобщественные объединения, в то время как в большинстве зарубежных государств, в которых органы местного самоуправления давно и успешно работают, они являются полноценными органами власти.

Также неверной была, на мой взгляд, попытка придумать для органов местного самоуправления какую-то новую компетенцию, отличную от той что имеют органы местного государственного управления. Очевидно, что местное самоуправление должно, в первую очередь, заниматься именно теми вопросами жизнеобеспечения населения, которое сегодня решают органы местного государственного управления (за исключением их конституционных полномочий), но делать это эффективно.

Наконец, принимая во внимание итоги прошедшего в 2001-2003 годах эксперимента по выборам сельских акимов следует признать ошибочной и попытку ввести местное самоуправление сразу и повсеместно. Очевидно, что «кампанейщина» здесь недопустима. Решение о административно-территориальной единице нужно принимать только тогда, когда есть уверенность в том, что их работа будет успешной.

Ввиду вышеизложенного, предлагается следующая концепция создания местного самоуправления в Республике Казахстан в рамках действующей Конституции.

1. Органы местного самоуправления должны создаваться на уровне города районного значения, поселка, аула (села), аульного (сельского) округа, с распространением их юрисдикции на территорию соответствующей административно-территориальной единицы. Введение местного самоуправления в более крупных городах, районах и областях в обозримом будущем (пока не приобретем серьезный положительный опыт) неактуально и нецелесообразно.

2. Решение о создании органов местного самоуправления в конкретной административно-территориальной единице должно приниматься Главой государства по представлению Правительства Республики, основанному на совместном предложении представительных и исполнительных органов соответствующей области. Принятию решения должно предшествовать тщательные расчеты, подтверждающие экономическую состоятельность будущего самоуправления. Если содержание органов

местного самоуправления ляжет дополнительным бременем на государственный бюджет, а местное сообщество не получит никаких экономических преимуществ от их работы, это дискредитирует идею самоуправления в глазах населения.

3. Конкретный объем полномочий, передаваемых органам местного самоуправления от органов местного государственного управления, а также объемов выделяемых из районного бюджета финансовых ресурсов, необходимых для реализации этих полномочий, должен быть отражен в Уставе местного сообщества, утверждаемой районным маслихатом в соответствии с типовым Уставом, форма которого должна быть определена Правительством Республики.

4. Местное сообщество должно иметь собственный бюджет, утверждаемый высшим органом местного самоуправления, а также право на установление дополнительного местного сбора, но только в установленных законом пределах. Без такого дополнительного источника финансирования едва ли удастся сколько-нибудь заметно улучшить жизнь людей и сделать местное самоуправление привлекательным для граждан. А установленные законом пределы нужны для того, чтобы обезопасить население от чрезмерной налоговой нагрузки.

5. Структура органов местного самоуправления должна быть максимально простой и эффективной: Высший орган – коллегиальный (7-9 членов), избираемый непосредственно населением путем тайного, прямого, равного и всеобщего голосования сроком на 2-3 года, из числа кандидатов, соответствующих установленным законом квалификационным требованиям. Исполнительный орган – единоличны, избираемый Высшим органом на срок его полномочий, из числа претендентов, соответствующих установленным законом квалификационным требованиям. Необходимость такой структуры органов местного самоуправления обусловлена особенностями менталитета сельских жителей, которые сами эффективный контроль деятельности исполнительного органа осуществлять не могут. Для этого нужен вышестоящий орган, достаточно полно представляющий разнообразные интересы большинства групп и слоев населения местного сообщества.

6. Компетенция между органами местного самоуправления должна быть поделена таким образом, чтобы решение всех основных вопросов находилось в ведении высшего органа местного самоуправления. Исполнительный орган должен только исполнять принятые высшим органом решения, обладая для этого полномочиями по заключению трудовых, коммунальных и иных хозяйственных договоров

7. Отношения органов местного самоуправления с органами местного государственного управления должны строиться в соответствии с принципами четкого разделения между ними компетенции и невмешательства в дела друг друга.

Полагаю, что создание системы органов местного самоуправления в соответствии с вышеперечисленными принципами позволит эффективно реализовать соответствующие положения Конституции Республики Казахстан без изменения других норм Основного Закона и без создания каких-либо острых политических, экономических или социальных проблем.

1. Конституция Республики Казахстан. (п 1 ст 89, стр 35. п 3 ст 89, стр 36. п 2 ст 92 стр 38)

2. Сапарғалиев Г.С. Становление Конституционного права в Казахстане. (стр 121)

3. Комментарии к Конституции РК- Сапарғалиев Г.С. - Алматы 2007. (стр 156, 159)

Түйін

Мен бұл бапта жергілікті өзін-өзі басқару туралы конституциялық жағдайлардың іске асыруының сұрақтарын қарап шықтым, және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының қызметінің жақсартуы туралы мысалдарды келтірдім.

Summary

In this article I have considered questions of realization of the constitutional positions on local government, and have resulted examples about improvement of activity of local governments.

СОТ БИЛІГІ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚ ҚОРҒАУ ОРГАНДАРЫ СУДЕБНАЯ ВЛАСТЬ И ПРАВООХРАНИТЕЛЬНЫЕ ОРГАНЫ

ҚАЗАҚ ДАЛАСЫНДАҒЫ СОТ БИЛІГІ ЖӘНЕ ҚАЗАҚТЫҢ ӘДЕТ-ҒҰРЫП НОРМАЛАРЫ

Ж.А. Сағындықова -

Абай атындағы ҚазҰПУ-дің оқытушысы

Қазақ құқығы мен биліктің билігін әр түрлі тұрғыдан зерттеу оларды көшпелі түркі өркениетінің құнды мұраларының бірі ретінде сипаттайды, олардың құқықтық мәдениет аясындағы педагогикалық, этнопедагогикалық, этнопсихологиялық орны мен ерекшеліктерін ашып көрсетеді. Қазақ даласындағы құқықтық тәрбие әдет-ғұрып нормаларының негізінде жүзеге асырылып отырды. Қазақтың әдет-ғұрып нормалары міндеттемелік, меншік, неке, қылмыстық құқықтарды реттейді. Бұл норма бойынша жасалынған қылмыс деңгейіне қарай жаза тағайындалып отырған. Ол заманда қылмыс жасаған адам халық алдында жауапқа тартылып, жер аударылған немесе айып ретінде құн төлеген немесе зынданға камалған. Міндеттемелік құқық нормаларының реттелуі арқылы адамның санасына өз міндеттері мен құқықтарын ұғындырып отырған. Мысалы: жылу (апат немесе т.б. табиғи құбылыстардан зардап шеккендерге берілетін көмек); асар (егін егу немесе үй салу барысында ауыл болып көмек беру); аманат (жеке тұлғаға белгілі бір мерзімге берілетін мүлік, мал) және т.б. Осы аталған құқық салаларының жүзеге асуы негізінде заң нормаларын, міндеттерін уақытылы орындайтын саналы азамат қалыптастырған. Ерте заманнан келе жатқан қазақ даласында тәрбие мәселесі орта ғасыр, жаңа дәуір, сондай-ақ қазіргі заманға дейін өз маңызын жоғалтқан жоқ.

Осындай қилы тарих шырмауынан көне дәуірдің мұрасы ретінде ұрпақтар үшін қазақтар екі мәңгі құндылықты сақтап қалды – ол *Сөз құдіреті мен Заң құдіреті*. Қазақ қоғамында *Сөз құдіретін* жоғары бағалаған. Дауласқан даугерлерді, жауласқан ішкі жауларды бір ауыз сөзбен тоқтатқан. Шешендік өнер адамдардың қарым – қатынастарының барлық деңгейлерінде – отбасылық, рулық, мемлекеттік- негізгі атрибуттардың бірі болып есептелді. Сөздік қордың байлығы, оны пайдалана білу ерекше бағаланды. Қазақи сот билігі - билер соты шешендік сөз күш-құдіретіне негізделген. Би – қазақ құқығы нормаларының білгірі, әрі шешен болған. Шешендік өнердің бастапқы қайнар көзі, оның сақтаушысы, әрі реформаторы – соттық билікті жүзеге асырған билер болатын. [1]

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаев XVII-XVIII ғ.ғ. өмір сүрген қазақтың атақты үш биі – Төле, Қазыбек, Әйтеке билер туралы: «Үш данағөйдің өнегелі өмірі, ел қамын жеген адал еңбегі, топ бастаған көсемдігі, от ауызды, орақ тілді шешендігі, мүлтіксіз әділдігі жөніндегі айтар әңгіме аз емес» - деп жазды.[2] Кезінде бұл пікірді Ұлттық Ғылым Академиясының бірінші Президенті, белгілі академик – ғалым Қ.И.Сәтпаев та айтып еді. Билер туралы бізге жеткен: «Ханда қырық кісінің ақылы болса, биде қырық кісінің ары, білімі бар» - деген халық даналығы жоғарыда айтылған ойдың шындыққа жанасатындығын білдіреді.[3]

Қазақ ата заңдарының мәнін тек қана Қазақияның этномәдени шекарасындағы өзіндік нормативтік рөлімен түсіндіруге, шектеуге болмайды. Онда біз аясы кең қазақ құқығын белгілі қасандықтың бұғауында қалдырамыз хақ. Ол бір мезгілде бірнеше функция (қызмет) атқарды: реттеушілік, басқарушылық, біріктірушілік, қорғаушылық және адамгершілік. Қазіргі жастарымызға үлгі-өнеге боларлықтай ұлттық тәрбиелік мағынада алғанда заң да, билік те, қоғамдық болмыс пен өнегеліліктің қайнар көзі де, рухани құндылық та болды. Осындай өзіне тән тұрақты, ғасырдан - ғасырға жалғасын тапқан этноқұқықтық сипаттарының арқасында «Қазақ құқығы» өзіндік қоғамдағы күшін ғасырлар бойы сақтап қалды.

Құқықтық құндылықтар жеткіншек ұрпақтар мен жастардың іс-әрекеттерінің, олардың мінез-құлықтарының, ойлау жүйесінің, дүниетанымының негізін қалап, оларға бағыт-бағдар беріп отырады. Басқаша айтқанда, құқықтық іс-әрекет осы құқықтық құндылықтардың жеткіншектер санасына сіңісуіне тікелей байланысты.

Құқықтық реформаның басты субъектісі болып отырған қазақ халқы үшін ғасырлар бойы жинақтаған дәстүрлі құқықтық құндылықтардың да қазіргі қазақ ділінің жағдайын тануға тигізер әсері

мол. Сондықтан да, жеткіншектер бойындағы дәстүрлі құқықтық құндылықтарды жаңа заман талабына сай педагогикалық, психологиялық, этнопедагогикалық тұрғыдан зерттеу өзекті бола бермек.

Қазақ халқы менталитетіндегі ғасырлар бойы қалыптасқан құқықтық құндылықтарды зерделей отырып, қазіргі құқықтық реформаның қиындықтары мен қайшылықтарына жауап іздеуге әбден болады. Өйткені, қоғамның бүгінгі құқықтық санасы мен түсінігінде, мәдениетінде кешегі құқықтық архетиптерінің іздері жатқаны сөзсіз. Олай болса, құқықтық реформа ұлт менталитетіндегі құқықтық түсініктерді де өз даму бағытында жасампаздық тұрғыдан пайдалануы тиіс. Біздіңше, құқықтық реформаны тереңдету сапалы заңдармен қатар ұлттық құқықтық менталитетті, мәдениетті де қалыптастыруды талап етеді. Егер құқықтық реформа халықтың құқықтық менталитетін ескермей; абстрактылы теориялық, идеологиялық деңгейде жүзеге асса, онда ол өзінің алға қойған мақсатына жете алмайды. Демек, құқықтық реформа жылдамдығы мен бағыты негізінде халықтың менталитеті жатуы керек. [4]

Қазақ әдет-ғұрып құқығы жүйесінде билердің мазмұны мен мәртебесіне қатысты, халықтың құқықтық санасына мықтап енген және дәстүрлі менталитеттің мазмұнын құраған бірқатар қағидалар мен нормалар бар. Олар қысқа да нұсқа нақыл сөздерден көрініс тапқан: «Атаның баласы болма, адамның баласы бол», «Туғанына бұрғаны — биді құдай ұрғаны», «Таста тамыр жоқ, биде бауыр жоқ». Әділдік пен ақиқат, оларға жетуге тырысу Қазақ құқығы нормаларына негізделген сот ісін жүргізуге және билердің соттық шешімдерінің іргелі негізі болған, яғни: «Атанның құлы айтса да, әділдікке басыңды и», «Тіл жүйрік емес, шын жүйрік».

Өйткені, қазақ даласында сот билігіне иелі, яғни сот процесін жүргізетін және әр түрлі дауларды шешетін сот қызметін «билер» атқарған. Мәселен, М.Есламғалидың "Сан килы сауал" атты еңбегінде биге мынандай анықтама берген: "Би дегеніміз ел-жұрттың әдет-ғұрпын, салт-дәстүрін, өтті-кетті көне шежіресін, тарихын, қоғамдық даму барысын, айнала қоршаған табиғаттың, жан-жануарлардың сан алуан қасиеттерін, құпияларын жетік білетін, бүгінгіге баға беріп, болашаққа болжам жасап, адамдардың көкірек көмбелеріне ой көзімен қарап көре алатын, қырлы-қырлы мінез-құлықтарды айтқызбай-ақ танитын, ғылым-білімнен хабардар, кемел пікірлерін шешен тілмен жеткізіп беруде дара қасиеті бар, біртума жандар", - деп атап керсетеді.

Қазақ халқында би - болған жайды көп жағдайда талқыға салып, демократиялық жағдайда шешім шығарушы сот болып есептелінген. Сонымен қатар би адамның жан-дүниесін мінез-құлқын бір көргеннен танып-білетін психолог болған. Би тәрбиеші ретінде танылған. Ол ұрпаққа тәрбие беруде ұйытқы болып, ел қамқоршысы бола білген. Сондықтан болар қазақ елінде дана ойлы тәрбиеші, ұстаз билердің есімі халық жадында мәңгіге сақталып қалған.

Біздің бүгінгі билер туралы зерттеуімізге ойтүрткі болып отырған жастарға құқықтық тәрбие беруде билер шешімдерінің тәрбиелік маңызы зор. Себебі бүгінгі таңда нарық пен парықсыздық қасиеті жастар арасында өріс алып, қылмыс, бұзақылық күннен-күнге етек жаюда, бұған тұсау құқықтық тәрбиені күшейту болып табылады. Қалай болғанда да, Ата Заңымызды қорғауда сан ғасырлық тарихы бар билер тәлім-тәрбиесін оқу-тәрбие процесінде қолданудың мәні ерекше. Өйткені көпке үлгі болар ұлттық тәрбиенің алтын қазығы халық жадында сақталған. Сол себепті ар-намысты адамгершілікке тәрбиелеуге көп көңіл бөлу қажет деп есептейміз.

Көрнекті мемлекет және қоғам қайраткері, Ұлы жүздің атақты биі Төле Әлібекұлының есімі қазақ халқының тарихында мәңгілікке қалды. Ру аралық жанжал мен дауларға қарсы болған Төле би: "Халық ынтымақты болса, өзгеге өнеге бола алады. Билеуші халық қамы мен бірлігін ойласа ғана өз орнында отырғаны", - деген ой-толғамды пікір айтқан. Сонымен қатар Төле бидің мынандай даналық сөзіне де көңіл бөлмеске болмайды: "Қолыңда болса бір билік, қараға залым болмаңыз. Алдыға келсе бітпес дау, әділін айтып қорғаңыз". Төле бидің осындай қанатты сөздерін ескере отырып, қазақ халқының ұл-қыздарының саналы, мәдениетті, тәртіпті, әрі білімді болуларын армандап, оны жүзеге асыруға көп ықпал еткенін байқаймыз.

Орта жүздің биі Қаз дауысты Қазыбек халқымызға елші және әділқазы ретінде белгілі. Ол:

"Алтын ұяң - Отан қымбат,

Құт берекең - атаң қымбат.

Аймалайтын анаң қымбат,

Мейірімді апаң қымбат.

Асқар тауың - әкең қымбат

Кіндік кескен жерің қымбат,

Ұят пенен арың қымбат" - деген сөздері арқылы жастарды отансүйгіштікке, адамгершілікке, әділеттілікке баулуға шақырады.

Кіші жүздің биі Әйтеке Байбекұлы қазының адамгершілік деңгейінің әрқашан жоғары болуын талап еткен. Себебі: даудың әділ шешілуі - қазының міндеті. Сонымен қатар ол адамгершілік қасиетімен өз замандастарының, ұрпақтарының санасында айқын із қалдыру арқылы, адамдардың бойында құқықтық тәрбиені қалыптастыруға болатындығын да анықтаған.[5]

Қазақ даласындағы әдет-ғұрып нормалары және басқа да "Қасым ханның қасқа жолы", "Есім ханның ескі жолы" сияқты заң нормалары "Жеті Жарғы" заңының негізгі қайнар көздері. "Жеті Жарғыны" тұңғыш рет зерттеген шығыстанушы ғалым Н.Өсерұлы қазақ даласындағы қолданылған заңдардың өзара байланысын ұлы Абай сөзімен байланыстырған. Онда: "Жеті Жарғы" заңдары негізінен афоризмдерден, мақал-мәтелдерден, қанатты сөздерден құралған. Мазмұны жағынан оны үш бөлімнен тұрады деуге болады: біріншіден, қазақтың ежелгі әдет-ғұрып заңдарын қамтыған "Қасымханның қасқа жолына" негізделген, екіншіден, одан соңғы өзгерістер, соның ішінде "Есім ханның ескі жолына" негізделсе, үшіншіден, «Тәуке ханның дәуіріне, саясатына сай енгізілген жаңалықтар» делінген.[6]

Қазақ даласындағы сот билігі өте күшті болып, қазақтың әдет-ғұрып нормалары қатаң сақталған.

1. Зиманов С.З. Қазақтың ата заңдары. – Алматы: Жеті жарғы, 2004. - 7-9 б.
2. Назарбаев Н.Ә. Егемендікке бес жыл. - Алматы: Қазақстан, 1996. - 177-192 б.
3. Сәтбаев Қ. Ер Едіге.- Алматы, 1927. 28-29 б.
4. Козлов И.А. Материалы по обычному праву казахов. - Алма-Ата, 1948. - Сб.1. - С 225-228.
5. Кәкішев Т. Билер сөзі. - Алматы: Қазақ университеті, 1992. - 3-5 б.
6. Өсерұлы Н. Жеті жарғы. – Алматы: Жеті жарғы, 1995. - 13-14 б.

Резюме

Основными источниками казахского права были: обычай, законодательство и судебные прецеденты, воспринимаемые и формируемые в массовом сознании как необходимость и как атрибуты обеспечения традиционной свободы волеизъявления и ритма жизни кочевников. Казахское право по своей структуре и логичности сложилось в рациональную, довольно гибкую правовую систему с экономно и стильно выраженными нормативами, удобными для быстрого запоминания и усвоения как естественная потребность. Оно было мирным, светским и гражданским правом, не знало уголовного права и уголовных наказаний виновных.

Судебная власть находилась в центре правового поля общества кочевников, судья- би, прошедший естественный отбор, был ее носителем и главной фигурой в этой правовой системе Великой степи. Он по- степному был образован в законах и мудр, владел красноречием.

Summary

The principal source of the Kazakh law was legislation and judicial precedents, admitted and formed in the mass consciousness as the necessity and security attributes of traditional freedom of speech and rhythmic life of nomads. The Kazakh law by its structure and logic became rational and rather flexible legal system of perfect normative which were comfortable and natural for quick remembering.

АБАЙДЫҢ БИЛІК ЕТУ ҚЫЗМЕТІ

А.Н. Иманбаева

Абай атындағы ҚазҰПУ 2-курс магистранты «Құқық және экономика негіздері»

«Тура биде туған жоқ,
туғанды биде иман жоқ».

(Төле би)

Абай өмір сүрген кезең, яғни, XIX - ғасырдың екінші жартысы отарлық биліктің қазақ даласында толық орнығып, саяси тұрғыдан бекінген уақытымен сәйкес келеді. Сонымен байланысты, қазақ елінің дәстүрлі басқару жүйесіне де түрлі өзгерістер еніп, отарлық бағытта қаланған билік ел іші тұрмыс - тіршілігін де бүліншілікке ұрындырған еді. Метрополияның әкімшілік сатысының ең төменгі буыны болыстық, ауылнайлық билікке тартылған билікқұмар қазақтар Абайша айтсақ «жаман мен жақсыны ажырата» алмады. Олардың пасықтығы мен жеке бастарының қамы үшін барлық жамандыққа баратын арсыз пиғылын Абай қатты сынады. Билік үшін (болыстық сайлауларда) талас-тартыс, бір-бірін аяқтан шалу, билікке қолы жеткендердің паракорлыққа, өзінен жоғары орыс шенеуніктеріне пара беріп, жағымпаздану, айтқандарын (уезд басшыларына, крестьян начальниктеріне, стражник пен приставнойларға) бұлжытпай, тіпті асыра орындау, олармен бірігіп барымта жасау т.т.с.с. қоғам бүліншілігі кең етек алған уақыт еді. Соның салдарынан және елдегі ескі салт-дәстүрдің орын алуынан қазақ қоғамының өзге мемлекеттерден білім мен мәдениеттен кенже қалып бара жатқанын Абай көзбен көріп, жанымен қатты қиналды. Елін орыс отаршылдары әкелген кертартпа ықпалынан айырып, орыстың жоғары ғылыми, мәдени қырларын таратуға жанын аямай салды.

Қазақ даласын Ресей империализмінің жері деп бекіткен 1867-1868 жылдардағы реформалар қазақ даласының құқықтық өміріне Ереже жазу үрдісін әкелді. Атап айтар болсақ, 1867 жылы 11 шілдеде қабылданған «Жетісу және Сырдария облыстарын басқару туралы ереженің» 201 параграфы мен 1868 жылы 21 қазанда қабылданған Орал, Торғай, Ақмола және Семей облыстарын басқару туралы уақытша ереженің 159 параграфында болыстық және төтенше съезде қаралатын іс-әрекет әдет-ғұрып нормаларымен айқындалған тәртіп бойынша шешіледі деп көрсетілген. Ресми түрде ереже жазудың құқықтық алғышарты аталған нормалардан бастау алады... Жалпы Ереженің құқықтық өмір есігін ашуы жаңа құбылыс болып есептелгенімен, оның негізгі мәні қыр қазағына таңсық дүние емес-тін. Сақ, ғұн, үйсін, қаңлы дәуірінен тамырын тартатын дәстүрлі билер сотының тәжірибесінде істі алқалы тәртіпте қарап шешу және оны ел-жұрт таныған «жазылмаған» құқық жинақтары (жарғы, түзік, жол-жоба) мен қағида нормаларына (прецедент, аталы сөз т.б.) негіздеу үрдісі тарихта болған деректер. Уақытша Ережені әзірлеуші авторлардың да (Ф.Гирс, В.Дандевель, А.Гейнс, А.Проценко т.б.) қазақ арасында бар бұл дәстүрдің тек іс жүргізу тәртібіне елеулі әкімшілік-толықтырулар енгізіп, қолданылатын актінің жазбаша нысанында болуына әсер етті.

Ережелердің құндылығы да сонда – оның жазбаша нысанда болып, мазмұнында құқықтық күш-қуат алған қазақ рәсімдерінің бүтіндей сақталуында. Әрине, құқықтық мәдениеттің ережеге дейінгі құқық ескерткіштерінің (Есім ханның ескі жолы, Қасым ханның қасқа жолы, Әз Тәукенің Жеті Жарғысы және т.б.) жазбаша нысаны болған жоқ деп үзілді-кесілді айта алмаймыз [1]. Билердің мұндай құзырға ие болғанымен, олар тек ел іші дауын шешіп, саяси мәселелерді шешуде олар өзіндік прерогативасынан айырылғандығын ескеру керек. Билер төрелігімен келіспеген жағдайда іс орыс сотында қаралатын болды. Мұның өзі билердің шешімінің толыққанды билігінің жоқтығын көрсетеді. Сондықтан да өз кезегінде барымташы, баукеспе ұрылар оыс шененіктерімен бірігіп жасаған ұрлықтары үшін жергілікті билер шешімін мойындамады. Содан барып ел іші паракорлық, орыс билігіне жүгіну, сияқты, бір сөзбен айтқанда елді жікшілдікке ұрындырды. Нақ осы жікшілдік салдарынан Абай өз қазағынан талай қиындық көрді. («Мыңмен жалғыз алыстым» деген Абай зары осындай тарихи кезеңнен туған салдар еді).

Заң ғылымында дәстүрлі тарихи тамырластық пен құқықтық мазмұнының ішкі сырластығын ескере келіп, XIX ғасырдың 2-жартысындағы ережелерді Кіші Ережелер деп атау орын алған...

Абай көптеген басылымдарда айтылып жүргендей тек ақын, философ, ағартушы-демократ, аудармашы, тарихшы эстетик, педагог, психолог ғана емес әділ Би, реформатор, ірі заңгер болды. Жоғарыда баяндағанымыздай кіші Ережелер даярлауда «Қарамола Ережесі» деп аталатын құжаттың жазылуында Абайдың қосқан үлесі зор еді (Бұл жөнінде Қ.Н. Дауталиев өз мақаласында арнайы талдаған)

[2]. Ереже даярлаумен қатар Абай ел іші дауларын шешетін «Төбе би» атанған да еді. Гуманизмдік қасиеті биік Абай қалың қазақ елін жанымен сүйді. Сол себепті бүкіл өмірін, жинаған білімін елге таратумен қатар ел ішінің күнделікті тіршілігіндегі кикілжіңдерді шешіп, бұрыс жолдағыларды дұрыс жолға тартумен өткізді. Абайдың адам, әділет, мораль нормаларын соншалықты жоғары ұстанғанын, оның шешімі қиын күрделі қылмыстарды кейде оп-оңай, кейде өміріне қауіпті болса да тура, қылыштың жүзіндей шындықпен, кесімді шешіммен аяқтап отырғанынан анық көреміз. Абай билік-шешімдеріне наразылық білдіріп орыс сотына шағынғандар, олардың Абай үкімінен асып кете алмағанына дауласушылар дымы құрып, дал болған.

Біз енді мақаламызда аты аңыз - Абай атаның ел ішіндегі сан мыңдаған әділ билік үкімдерінің тек кейбіріне ғана тоқталып, талдамақпыз. Әділ болмақ болсаң, алдымен өзінді түзе деген бар, «Тура биде туған жоқ, туғанды биде иман жоқ» деп айтқан Төле би өсиетін Абай қызметінен мықты ұстанғанын көреміз. Ол - Абай өз інісі Оспанды, әйелі Еркежанды өз кінәлары үшін орынды айыпқа тартқызған әділдігін айтсақ жетіп жатыр. Сондай мысалдардың бірінде Оспанның айыбын тарттырғаны еді. Абайдың кенжесі ретінде Құнанбайдың қара шаңырағына ие болған Оспан інісі содыр мінезді дандайсыған, сотқарлау болған. Жазда Оспан жайлауға көшіп кеткенде, қыстаулар, қора-қопсы бағып қалған 12 ұй жатақтар ой-ойдағы тың жерлерге ағаш, соқаға сауын сиырларын жегіп, бірлесіп 20-25 дес. жерді жырттып, азды-көпті тапқан бидайларын арпаларын шашып, егін егеді. Оны тұяқтыға таптатпай, тұмсықтыға шоқытпай, қорып өсіреді. Бір жылы Оспан жайлаудан жылқысын айдап көшіп, келе жатқан кезде жатақтардың жайқалып өскен егісін көріп жылқышыларына: Ой-ойдағы жатақтардың егініне жайындар! – деп әмір береді. Жатақтардың егіндерін Оспанның жылқысы аузымен орып, тұяғымен таптап күйе жегендей етеді. Сорлы жатақтар зар жылап, күркелерінің түбінде жер шұқып, іштері күйіп өкінеді де қалады. ...Жатақтар Абайға Оспанның егінді таптатқанын, соның салдарынан шиеттей бала-шағаның қатықсыз көжеге зәру болып қалғанын айтады. Абай шалдың сөзін үндемей отырып тыңдайды да: - Ал, ақсақал қасына серік ерт те, қос атпен маған еріп жүр, мен ертең жолдағы Оспанның үйіне барамын, сонда осы әңгімені жалғастырайық дейді.

Абайдың шақыруымен інісімен бас қосқан үйге кіреді. Болған оқиғаның растығына көз жеткеннен кейін Абай Оспанға: Қазір өзін бар да, жылқыдан құнан тай, аты бар, маған 24 жылқы айдап әкел, - деп қатты кейіп айтады. Інісінің содыр мінезіне әбден қанық Абай сол жылқылардың жатақтар ауылына жеткізілуін де қадағалап Оспанның айыбын ел алдында тарттырған екен [3].

Тағы бір мысал. Абайдың туысы, Тәкежанның баласы Әзімбай күшіне, сүйемеліне сеніп, аз жігітек руының егініне 30 жылқысын жіберіп, жайдырады. Бұны басынғандық деп санап, жылқыларды егін иелері ұстап алады. Әзімбай ашуланып, 150 адам жинап, сойылдасады. Бірақ, жылқыларын қайтара алмайды. Енді ол 300 қол жинап жатқанда оған қарсыласудың қиындығын білген Жігітектің бас адамдары Базаралы мен Дәркенбай түн ішінде Абайға кісі жібереді. Абай ертеңіне егін басында Әзімбайдың, Жігітектің, Базаралының шағымдарын тыңдап келіп: - Желінген, тапталған егін үшін, сойылдасқаны үшін жігітектердің қолында ұстаулы тұрған 30 атты төлемдерге жатқызады. Әзімбай Семей қаласындағы орыс сотына шағым түсіреді. Сот Абайдың билігінен асып түсе алмапты.

Абайдың Еркежанды жүгініске отырғызуы жөнінде тоқталсақ: «Абайдың інісі Оспан өзімен аралас-құралас жүрген әрі сенімді құрдасы Көтібайға (Керей руының тобықтыға сіңген Құнанбай кезіндегі бір бөлігі): - Менің көзімнің тірісінде Көтібай, сен менен енші алып, бөлек шықшы, - деп оның еншісіне бір сиыр, бір бие, бір түйе, 10 қозылы саулық, оның үстіне әкесі «Құнанбайдың шиі» аталатын қорықтан Майтүбек дейтін жерді шабындыққа бөліп, беріпті. Оспан өлгесін, үш жылдан кейін, ел бауырға, яғни күзгі жайлауға көшіп келіп, шабылған шөпті қораға тасу басталғанда шаруаны аралап жүрген Еркежанның (бұл кезде Абайға атастырылған) көзіне Майтүбекте үюлі-үюлі шөмелелер түседі де: - Мына шөпті неге қалдырдыңдар? – деп, тасушыларға сұрау салады. - Бұл шөп Көтібайдың шөбі. Көтібай ешқандай шөпті арқалап әеелген жоқ. Шөпті қораға тасындар, - деп бұйырыпты.

Көтібай баталмай жүріп-жүріп, Абайға барады. Сөз де айта алмай, үнсіз отырып кетейін деп тұра бергенде, Көтібайдың көзінен сорғалап аққан жасты Абай сезіп қалады да: - Әй Көтібай, бері келші, отыршы, сен неге жыладың?

- Әншейін. - Әншейін емес, бері кел, сенің көзіңнің жасында бір сыр бар.

Үш түрлі жылас бар: шын жылас, біреуді мадақтап жылау, сонсоң біреуді алдап жылау... Сенің көзіңнің жасы – шын жыластың жасы. - Шыныңды айтшы неге жыладың? – деп Абай тежеген соң Көтібай: кенже Оспан түсіп кетті, - дей салды. Сонда Абай: - Әкем бір, шешем бір, ең жақсы көретін

Кенже бауырым Оспанға бұл күнде мен жыламағанда, сенің жылайтын себебің не – дейді. -Өзіңіз білесіз, Оспан маған енші беріп еді. Сонда маған шабындыққа Майтүбекті ұсынған. Биыл шауып қойған шөбімді Еркежан бәйбіше қораға тасыттырып, үйіп алыпты. -Шөп сенікі екенін біле ме?

Тасушылар айтқан екен, оған қарамапты Еркежан бәйбіше. Далада шаруашылықпен жүрген Еркежанды Абай өзінен жоғары ең төрге отырғызыпты. Оған Абай: -Кәдімгідей жүгініп отыр, - дейді. Бәрін орындағаннан кейін Абай Еркежанға: - Мына Көтібайға сені қыздай алған байың Оспан марқұм, менің туған інім кезінде шабындық берген, оны өзің білесің. Сонша тарлық жасап, сол шабындықта үйген шөбін қораға неге тасытып алдың? Осының артын аңғардың ба? Көрген-білген әділдікті Абай алдымен үйінде орнатып алсын деп көзімізге шұқып, жүзімізге таңба салмай ма? – деген Абай сұрауына Еркежан тіл қатпай, үндемей, оң-түсі қашып отырып қалады. Көтібай мұның бәрін тыңдап үнсіз отырып қалады. Шөп тасушыларды Абай шақырып алып: - Көтібайдың шапқан жерінен қанша шөп тасып алдыңдар? Енді сол қораға тасыған шөпті, Көтібайдың шөбінен екі есе артық етіп, оның қорасына тасып, үйіп беріңіздер, - деп билігін айтыпты. Бұл билікті естіген Еркежан үнсіз жүгініп отыра беріпті. Сондай-ақ, Абай кедей, әлсіздерді үнемі жақтап, оларды жәбірлегендерге ешқашан жол бермеген екен. Тіпті Еркежан қателіктерін түсіндіріп айтып, әділ сөзбен айыбын мойындатып, өзі айыппұл төлеген. Осындай мысалдардың бірінде былай делінеді: «Нұрлыбай деген мүсәпір кісі Абайдың үйіне кіріп келеді. Күздің күні күн салқын болғандықтан кішкене үй тіккен екен. Таңертеңгі шайын ішіп отырған Абай Нұрлыбайды төрге шақырып, әбден тамақтандырады. Абай сыртқа шығып кеткеннен кейін Еркежан: Нұрлыбай, үй тар, қазан асамын, бауырсақ істеймін, үйді босатыңыз! – дейді. - Бауырсақ істесеңіз үйіңізден шықпаймын. Шыжық жеймін, - дейді Нұрлыбай. Абай үйге кіріп, орнына отырғаннан кейін Нұрлыбайға қарап: - Нұрлыке, бәйбіше екеуің неменеге айтысып жатырсыңдар? - Бәйбішенің үй тар, бауырсақ пісіремін, үйді босатыңыз дейді. Мен бәйбішенің бауырсақ пісірсеңіз жақсы болды, мен шыжық» жеймін деймін. Сонда Абай: - Әй, бәйбіше, үйің тар болса, Нұрлыбай қысып тұр ма? Қазан ассаң, қазаныңның ортасына отырып алды ма? Ет ас, астына көрпе сал, бұған асқан етің Оразбай, Күнту, Байқұлақ, Абдыралылардың жейтін еті болсын – дейді. Ет піскен соң жылқышысын шақыртып алып, Нұрлыбайға ат боларлықтай жуас тайды алып кел деп бұйырады. Жылқышысы тайды әкелгеннен кейін, - Бәйбіше сандықтан менің киімдерімді Нұрлыбайға әперші! – дейді. Еркежан тыржың етіп: - Әлгі бір көйлегің болмаса, - дейді. - Сол көйлектің өзін әпер. Сен мүсәпір адамды кемтітп, сол үшін мынау тай мен киім-кешек тартқан айыбымыз деп Нұрлыбайды шығарып салады» [4].

Міне, Абай салған әділетті жол өз отбасынан басталғанын анық көрдік. Абай дау-дамайда билік етіп, төрелігін жасағанда тек айыптыға құн төлетумен шектелмей, оның бұл қылмысты екінші рет қайталамайтындай етіп, құнды сөз құдыретімен тәртіпке шақырған. Абай билік қызметін зерттеушілер заңгер академик С.З.Зиманов, профессор З.Ж.Кенжалиев, К.Дауталиев, С.Өзбекұлы т.б «Мәдени мұра» аясымен жарық көрген еңбектерде көрсетілгендей, Абайдың «Жер дауы», «Мал дауы», «Жесір дауы», «Ар дауы» т.б мәселелерде өзінің би-төрелігін айтып, елді өзінің нағыз гуманистік ұстанымымен тәнті еткен қырлары көп екенін баса айтқымыз келеді. Бұл әрқайсысы жеке зерттеу тақырыбы боларлықтай мәселе. Өйткені Абай төрелігінің көкжиегі ұшан теңіз.

1. Ахметова Н. XIX ғасырдағы «Құн» //Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер. II том. (Бас редактор С.З.Зиманов) - А:Атамұра, 2008. - 132-136 бб.

2. Дауталиев К.Н. Абай Құнанбаев – Қарамола ережесін әзірлеушілердің бірі. //Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер. VI том. (Бас редактор С.З.Зиманов) - А:Атамұра, 2008. - 132-136 бб.

3. Қазақстанның құқықтық және саяси ой тарихының хрестоматиясы. Оқу-құралы. I том, - Алматы: Жеті жарғы, 2010. /Құрастырғандар: З.Ж.Кенжалиев, Б.Ж.Қуандықов, У.А.Ахатов

4. Дауталиев К.Н. Абай және ар дауы. //Қазақтың ата заңдары. Құжаттар, деректер және зерттеулер. VI том. (Бас редактор С.З.Зиманов) - А:Атамұра, 2008. - 132-136 бб.

Резюме

В данной статье рассматривается бийская должность Абая Кунанбаева. Из многих бийских решений автор излагает одну сторону правовых норм – семейно-бытовые отношения.

Summary

This article deals with Abay Kunanbaev's traditions about the ruler. He emphasized the family's behavior among them.

СЫБАЙЛАС ЖЕМҚОРЛЫҚ – ҚАЗІРГІ ҚОҒАМДАҒЫ ІНДЕТ

А.С. Акимжанова -

Абай атындағы ҚазҰПУ Халықаралық қатынастар және Құқықтану факультеті студенті,
ғылыми жетекші: аға оқытушы Л.Ш. Көпбаева

ҚР «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы» Заңы қабылданып, оның жүзеге асырылғанына он жылдай уақыт өтті. Содан бері заңға бірнеше рет өзгерістер мен толықтырулар енгізіліп, заман талабына сай күресудің жаңа жолдары қарастырылды.

Мемлекет құрылымында билік болған жерде адамдардың қызмет бабын жеке мүддесі үшін пайдалану түбегейлі жойылған емес. Бірақ, бұл көрініс бір елдерде әбден тамырланып жүйелі сипат алса, ендігі бір елдерде ол жеке дара сирек кездесетін келеңсіз оқиға ретінде қабылданады.

Осыған қарап, ол елде даму деңгейін, азаматтардың заңды сақтауға деген көзқарасы мен құқықтарының сақталу жағдайын байқауға болады. Бұлай дейтін себебіміз, сыбайлас жемқорлық етек алған елде заңнан бұрын паракорлар мен тамыр-таныстық үстем етеді. Сол себепті, сыбайлас жемқорлық тамырын тереңге жайып, жүйеге айналса, мемлекетке қауіп төніп, ақырында оның тоқырауына алып келеді.

Сыбайлас жемқорлықты ауыздықтау үшін төмендегідей мәселелерге назар аудару керек:

- мемлекеттік институттарды реформалау, оның ішінде мемлекеттік қызмет реформалары, салық, қаржы менеджменттің реттестірілуі, құқықтық және сот жүйесінің күшейтілуі;
- аталған кең көлемді реформаларды іске асыруда заңдылықтың сақталуына бағытталған шаралардың ашық жолмен жүргізілуі;
- құқықтық реформалау кезеңінде сыбайлас жемқорлыққа қатысты қылмыстық істердің сапалы және толыққанды тергелуі.

Өкінішке орай, біздің қоғамда кейбір азаматтарымыз заңға жүгінуге келген тұста, ойланған мақсаттарына жету үшін заңның осал тұстарын іздейді немесе оны бел ортасынан басады.

Жуырда Қызылорда қаласында мемлекеттік қызметкерге пара ұсынған екі шетел азаматы ұсталып, олар қамауға алынды. Қызметіне адал қараған қызметкерлер сатқындыққа жол бермей, арандатуға әрекеттенгендерге шара қолдануды сұрап, құқық қорғау органдарына шағымданған. Бұл міне, қоғамымыздағы бүгінгі мемлекеттік қызметшілер арасында үлгі тұтатындай жағдай.

Жалпы экономикалық тұрғыдан дамыған, заңдары жетілген қуатты елде сыбайластықпен күресте тәртіпті қатаңдатып, биліктің халыққа сапалы қызмет жасауын жолға қою кезек күттірмейтін міндет. Бұл ретте пара алып байыған адамдар жоқ болар, ол бейшара адамның кәсібі. Біреудің көз жасы мен қарғап берген ақшасы ешкімді де байытпайды. Ал шын баюды көздеген адамға адал кәсіптің түрі көп. Ең бастысы, терең білім алған, ойы озық адамға заңды жолмен кәсіпкерлік қызмет жасап, қаржылы болуына Қазақстанда бар мүмкіндік жасалған. Сондықтан мемлекеттік қызметке келген әрбір азамат баю жолын іздеп емес, халыққа адал қызмет жасауға ұмтылуы тиіс және мұны алғашқы күнінен өзіне басты қағида етіп ұстағаны абзал.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес үдеп барады «Лауазымды адамдар ақша алып, ұсталып жатыр» деген суық сөздер ел арасында жүргеніне қаншама. Оңтүстікқазақстандық шенеуніктердің арасында 53 мың доллармен, 2 миллион теңгемен қолға түскендер де болды. Жуырда Оңтүстік Қазақстан облыстық экономикалық қылмыс және сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес жөніндегі департамент жыл басынан бергі мемлекеттік сатып алуда анықталған қылмыстарды жария етті. Қылмыс былтырғымен салыстырғанда 72 % өсіпті. Жергілікті атқарушы биліктегілер мемлекеттік сатып алуға конкурс жарияласа, сол конкурста жемқорлық жасаудың сынынан сүрінбей алғашқы жеті орынды иеленген «жеңімпаздарға» жеке-жеке тоқталғанды жөн көрген едік. Ескертіп қоялық, «жеңімпаздар» жеген ақшасы мен мемлекеттік қазынаға келтірген залалының көлеміне қарай өздеріне лайықты орындарды иеленіп отыр.

Сонымен...

Жетінші орынды Созақ аудандық коммуналдық шаруашылық және автомобиль жолдары бөлімінің бұрынғы бастығы алды. Ол «Мемлекеттік сатып алу» туралы заңның талаптарын бұза отырып, Шолаққорған ауылын электрлендіруге заңсыз конкурс өткізген. Осыны желеу етіп әлдебір серіктестіктің шотына 3,2 миллион теңгені аударып жіберіпті. Бірақ кейіннен белгілі болғандай жұмыс толығымен атқарылмаған.

Алтыншы орынды Түркістан қаласындағы орталық аурухананың бас дәрігері Хамза Досжанов иеленді. Ол ауруханаға құны 6,5 миллион теңгені құрайтын жабдықтарды жеткізіп беру жөніндегі актіге қол қояды. Бірақ шын мәнінде жабдықтар жеткізілмеген. Сол үшін бас дәрігер 1 жыл 6 айға шартты түрде

сотталды. Ал оны жерге қаратқан мердігер «Отан Достар» ЖШС директоры Нұрлан Досымбетов те «сыбағасыз» қалған жоқ. Сот үкімімен 6 жылға бас бостандығынан айырылды.

Бесінші орынды Түркістан қалалық коммуналдық және автомобиль жолдары бөлімінің бастығына тиесілі болды. Ол жалған құжаттар арқылы «Түркістан жол сервис» ЖШС 35 миллион теңгеге Түркістан қаласының жолдарына жөндеу жұмыстарын жүргізгені жөніндегі актісіне қол қойып берген. Тексеру кезінде жөндеу жұмыстарының толығымен жүргізілмей, 7,8 миллион теңгенің жымқырылып қалғаны анықталған.

Төртінші орын «Қазақстан темір жолы» Ұлттық компаниясы АҚ Шымкент бөлімі магистралды жүйесінің бұрынғы директоры иеленді. Ол «МДС» ЖШС 234 миллион теңгеге темір жолға жөндеу жұмыстарын жүргізгені жөніндегі актіге қол қойған. Тексеру кезінде жөндеу жұмыстарына жаратылмай 46,5 миллион теңгенің ізім-қайым жоғалғаны анықталды.

Үшінші орын Бәйдібек аудандық медицина бірлестігінің бастығына бұйырды. Оны да сорлатқан қабылдау актісі. Дәлірегі, ол «МКиК» ЖШС аудандық ауруханаға 191 миллион теңгеге жөндеу жұмыстарын жүргізгені жөніндегі актіге қол қойған. Бірақ, атқарылған жұмыстардың 137 миллион теңгеден аспағаны анықталған. Бастық тергеуде отыр. Осы тергеуде 54 миллион теңгенің қайда кеткені айқындалуы тиіс.

Екінші орын ауруханаларға құрал-жабдықтар жеткізіп беру бойынша өткізілген конкурстың жеңімпазы атанған «Южказмедтехника» ЖШС-нің еншісінде. Серіктестің директоры аудандық ауруханаларға гематологиялық анализдерді жасауға арналған «BC 3000 ПЛЮС» маркілі медициналық қондырғылардың орнына қытайлық контрафактілі өнімдерді жеткізіп берген. Осы арқылы директор мемлекеттің медицинаға деп бөлген 77,8 миллион теңгесін қалтасына басып қалыпты.

Ал, бірінші орынды «Шалқия Цинк ЛТД» ЖШС-не табиғатты ластау заттарына эмиссиялауға заңсыз рұқсат берген құзырлы басқараманың бастығы алды. Нәтижесінде мемлекетке 164,2 миллион теңге залал келген. Қазіргі уақытта аталған шенеуніктің үстінен қылмыстық іс қозғалып, тергеу амалдары жүріп жатыр. Бір айта кетері, Ордабасы аудандық мәдениет үйінің директоры мен «Оңтүстік Құрылыс ТУ» ЖШС-нің директоры бұл конкурстан тыс қалды. Себебін айтайық, Мәдениет үйінің директоры құрылыс жұмыстарын жүргізу үшін аталған серіктестіктің шотына 44,5 миллион теңгені аударған. Атқарылған жұмыстардың 31,2 миллион теңге екенін сараптама нақты анықтап отыр. Дегенмен тергеуде отырған азаматтар мемлекетке 6 миллион теңгені қайтарып беріпті... «Ішіп-жегенді мойындаудың өзі де ерлік емес пе?

Бір өкініштісі қол қойған азаматтар ғана сотталып, ал сыбайластары еркіндікте жүріп, ешқандай жазаға тартылмайды.

Алматы қаласында орын алған осы жылғы оқиға елді дүрліктірмей қоймады. БТА банкінің президенті мемлекеттің және сол банкке тиесілі ақшаларды жымқырып алып, шетелге бет алғандығы мәлім болды. Бұндай оқиға дәл Үкіметтің өзінен орын алды, 2009 жылдың басында ҚР Қоршаған ортаны қорғау министрі Оңтүстік Қазақстандағы Кеңес Үкіметінен қалған әскери заводтағы қалған радиоактивті, радиациялы заттарды тазарту мақсатында бөлінген үлкен соманы өзі иеленіп кеткен деген күдік туған болатын, бірақ ол да ақталып шықты.

Осы жылдың желтоқсан айының 4 жұлдызында Тараз қаласының жолдарын жөндеуге бөлінген қаржыны да иеленгендігі анықталды. Қазір осы автомобиль және жол жөндеу жөніндегі басқарманың басшысының үстінен қылмыстық іс қозғалып, тергеу жүргізілуде. Орал қаласыдағы «Нұр Отан» партиясының отырысында хабарланғандай партияның 10 мүшесін партияның құрамынан шығарылғандығы жайлы мәлім етілді. Бұның себебі, партияның мүшелері сыбайлас жемқорлықтың алдын алмай, оған керсінше көмек көрсеткендері айқындалған және партияның азаматтары олардан ақша бопсаланған әрекеттері анықталды, сонымен қатар заңсыз жер тілімдерін таратып, сатқан. Қазіргі таңда олардың үстілерінен тергеу жүргізілуде.

Елордада Қазақстан Республикасының Мемлекеттік хатшысы Қанат Саудабаевтың төрағалық етуімен ҚР Президентінің жанындағы Сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес мәселелері жөніндегі комиссияның 2008 жылғы бірінші отырысы өтті. Оның негізгі арқауы ел Президентінің сыбайлас жемқорлыққа қарсы күресті жан-жақты күшейту бойынша жуықта берген тапсырмаларын іске асыру жөніндегі іс жүзіндегі қадамдарды әзірлеу болды. Бұл жолы құқық қорғау органдары жемқорлыққа қарсы пәрменді күресудің жеті бағытын айқындап алды.

Отырыс қорытындылары бойынша Комиссия тиісті мемлекеттік органдарға:

- «Нұр Отан» ХДП-ның жергілікті жерлерде құрылған қоғамдық кеңестерімен, үкіметтік емес ұйымдармен және саяси партиялармен ынтымақтастықтың пәрменді тетіктерін әзірлеу;
- республиканың бүкіл аумағында жұмыс істейтін, азаматтар кез келген сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарлай алатын бірыңғай сенім телефонын құру;
- бұқаралық ақпарат құралдарындағы және сенім телефондары арқылы берілетін сыбайлас жемқорлық фактілері туралы хабарламаларға шұғыл әрі тиімді ден қою, тексерулердің нәтижелерін жұртшылыққа жеткізу;
- тиісті моральдық және кәсіптік қабілеті жоқ қызметкерлерді басшы қызметтерге тағайындау мүмкіндігін болдырмайтын кадр саясатын жүргізу;
- барлық жергілікті соттарда істерді автоматты түрде бөлетін электронды жүйені және сот отырысының цифрлық аудиозахбасын енгізуді аяқтау;
- қолданыстағы заңнамаға жұртшылық пен бұқаралық ақпарат құралдары өкілдерінің мемлекеттік сатып алу жөніндегі конкурстық комиссиялардың жұмысына міндетті түрде қатысуын көздейтін өзгерістер енгізу ұсынылды. Комиссия, сондай-ақ сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес заңнамасын жетілдіру мәселелері жөніндегі заң жобасын әзірлеу барысы туралы мәселелерді қарады.

Сонымен жемқорларды артында кімдер тұрғанына қарамастан жалғанның жарығына желкелеп шығарудың жеті бағыты олардың бірқатарын құтқармайтындығы белгілі болды. Бұл мақсатта қалың жұртшылық, баспасөз, оппозициялық партиялардың да сындары мен шағымдары жерде қалмайтын болып шешілді. Шіркін-ай, осы дүрмекпен Кеңес дәуіріндегідей Халықтық бақылау комитеті, Партиялық тексеру комитеті, Мемлекет мүлкін талан таражға салуға қарсы комитет, Тергеу комитеттері құрылып кетсе сыбайластардың өрісі қусырылып, тынысы тарыла түсер еді.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат мемлекеттік саясаттың бір бөлігі бола отырып, төмендегідей міндеттерді орындауға бағытталған шараларды қамтуы тиіс:

- сыбайлас жемқорлықпен күресті оның барлық деңгейінде ұйымдастыру;
- сыбайлас жемқорлыққа қолайлы жағдайлар мен шарттар алаңын тарылту;
- сыбайлас жемқорлық әрекеттерді анықтаудың және оған қолданылатын жазалардың ықтималдылығын арттыру;
- лауазымды басшының сыбайлас жемқорлық мотивтеріне ықпал етуі;
- сыбайлас жемқорлықтың барлық түріне деген қоғамдық қарсылық ахуалын қалыптастыру.

Сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясаттың қағидаттары – сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат субъектілерінің әріптестігі, сыбайлас жемқорлықтың алдын алу шаралары мен сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрестің ізгі бастауларының басымдығы; сыбайлас жемқорлыққа қарсы саясат шараларының жасалуын іске асыртпау және оған бақылау орнату функцияларын біріктіруге жол бермеу.

Ал енді пара алудың әдеттегі себептері мен жағдайларына тоқталайық:

Сыбайлас жемқорлықтың ең қауіпті түрлерінің бірі пара алушылықпен тиімді күресу үшін оның түп тамырынан бастау алып, оларды пара беруге итермейлейтін және нәтижесінде сыбайлас жемқорлыққа адамдарды үйлестіретін себептерін түсіндіру керек.

1-қатарда:

Пара беру әдетте, а) таптардың игіліктеріне немесе ерекше жеңістерге қол жеткізу; ә) жеке шығыстарды қысқарту үшін беріледі.

2-қатарда:

Пара беру әдетте, тапшы болып табылмайтын, бірақ жеке мемлекет басшыларымен жүргізген шенеуніктердің игіліктері мен ерекше жеңілдіктері үшін беріледі (шенеуніктер қалауымен шығыстардың азаюы сол жағдайлардағы қатынастар).

3-қатарда:

Пара беру әдетте, негізінде тек қана сол немесе басқа ерекше жеңілдіктер үшін ғана емес, орналасуына (немесе шығыстарын қысқартуына) байланысты қосымша қызметі, мысалы, жедел немесе құпия мәлімдейді үшін беріледі.

4-қатарда:

Пара беру әдетте, а) қандай да бір жеңімпаздар бастықтарға көрсетуі үшін, немесе ә) бәсекелестердің шығыстарын өсіру үшін беріледі.

5-қатарда:

Жағдайдағы қатынастағы шенеуніктердің шешіміндегі күштілердің бәсекелестері алдында өте қолайлы орынды көрсетеді.

Жалпы айтқанда сыбайлас жемқорлықтың бұл түрін әшекерелеуде қиындықтар туындау үстінде. Себебі, пара берушілікте дәл сол қылмыс жасалып жатқан сәтте ұсталмаса және арыз болмаған ретте қылмыстық жауапкершілікке тарту мүмкін емес болады. Міне, осындай қиындықтар орын алуда.

Қорытындылай келе, жоғарыда аталғандарға қосыла отырып, өзімнің ұсынысым осы ең біріншіден, заңдарға толықтай өзгерістер енгізу және мемлекеттің қаржысын жеп, шетелге бет алғандарға 25 жылдан астам жазаны белгілеу және оларды шет елдерінен алдырту мәселелерін қозғау. Сыбайлас жемқорлықтың алдын алу үшін Кадрлық Комиссияны құруды ұсынамын. Бұл комиссияның атқаратын ең басты қызметі барлық конкурстық, тағайындау, сайлаудан өтетін қызметкерлердің қызметіндегі біліктілігін тексеру және олардың атқарып жатқан жұмыстарына бөлінген қаржының ай сайын есебін сұрау, есептеу және сол қаржылардың дәл іске жаратылғандығы туралы қадағалау жүргізу және пара алу фактілері болуы мүмкін деген күдікпен әрдайым тексеру жүргізу, сонымен қатар жазалау функциясын атқарып отырады. Бұл комиссия тек ел басымызға бағынышты болып табылады. Осы комиссияның мүшесі болуға 25 жасқа толған, ҚР азаматы және дипломатиялық, заңи білім бар, өз қызметі барысында өзіне жүктелген міндеттемелерді орындай алатын, сонымен қатар, халықына адал қызмет атқара алатын азаматтар қабылданатын болады. Осы сыбайлас жемқорлыққа қарсы қылмыстарға жеке сот ашуды ойластыру қажет. Сол сотта әрбір қылмыс істегендері үшін нағыз ауыр жаза өтегендерін қалаймын. Қазіргі таңда көбісі пара алып және ақша жымқырып ұсталып жатыр, бірақ оларға қолданылатын жаза өте жеңіл. Мынандай да жағдайлар орын алып жатады, пара алып ұсталыпты деп орын босатқанмен, келесі күні қарасақ олар басқа жерде лауазым иесі болып кететіндер де бар. Міне, көріп отырғанымыздай осындай заңдарымызда кемшіліктер орын алып жатады. Оларды ешқандай лауазым иесі ретінде қабылдамауға шара қолдану қажет. Әрбір істелген қылмыстары үшін бәрібір сол азаматтар жауапкершілікке тартылатындығын ұмытпайық! Заңды сақтап, әділетсіздікке жол бермейік!!!

1. «Заң және заңнама» - «Закон и время»; 2008 жс, № 7. «Жемқорлықпен күрес – жауапты міндет», Әбдікәрім АБДУЛЛАЕВ, Қызылорда қаласының прокурорының мақаласынан.

2. «Жас алаш» газеті 2009 жыл, Ғалымжан Елиібай, Оңтүстік Қазақстан облысы; «Жемқорлар жалғыз жорытпайды» мақалысымен;

3. «Қазақстан» телеарнасы БАҚ;

4. «Заң» газеті, 2 бет; Сәрсенбі, 2008 жс. 27 ақпан; «Жемқорларға жеті соққы»; Иса БЕРКІМБАЙ. -Астана.

5. ҚР-да 2001-2005 жж. арналған сыбайлас жемқорлыққа қарсы күрес туралы мемлекеттік бағдарламасынан үзінді.

6. «Сыбайлас жемқорлыққа қарсы әрекеттердің негіздері». Оқу құралы. - Алматы, 2004. Авторлық ұжым: Рогов И.И., Бычкова С.Ф., Исенова С.Е., Құспанова Н.Б., Мами Қ.А., Злотников С.М., Чеботарев А.Е., Асқаров Т.К., Мәуленова Қ.С.; Баспа «Транс – Персонал Қазақстан»; ҚҚ, 2004.

Резюме

В этой статье рассматриваются правовые проблемы, с которыми мы каждый день сталкиваемся к нашему общему сожлению, то есть под названием коррупция.

Summary

The article considers legal problem, which we every day collide ours general regret that is under title corruption.

ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ ҚЫЛМЫСТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ УГОЛОВНОЕ ПРАВО И УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС

СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ ИНСТИТУТА ВЫДАЧИ ПРЕСТУПНИКОВ

С.Ш. Даубасов -

к.ю.н., ст.преп. кафедры Уголовного права и процесса ФМОиЮ

Институт выдачи преступников прошел длительный период своего исторического становления и развития. По мнению С.Д. Беди, выдача в любой форме является институтом, который появился в древней цивилизации, когда не было еще ни стройной системы норм международного права, ни развернутого учения о нем¹. О том, что выдача преступников встречалась в международно-правовой практике еще в древности, указывали в своих работах В.Э. Грабарь², А.В. Гефтер³ и др. При этом важно отметить, что термин "выдача" (или "extradition") не встречается ни в одном международном документе до 1828 г. В XVII веке часто употреблялись выражения "restituer" и "remettre". Впервые слово "extradition" было употреблено во Франции, когда Национальное собрание этой страны 19 февраля 1791 г. издало Декрет об объединении конституционного и дипломатического комитетов для выработки эффективного закона о выдаче⁴.

Институт выдачи преступников, зародившись в древние века, затем претерпел существенные изменения. Эти изменения связаны с тем, что сам процесс становления этого института проходил параллельно с развитием самого международного права и охватывал все исторические типы классового общества. Следовательно, международное право каждой из исторических эпох было отражением того времени и потому развивалось в рамках взаимоотношений государств, существующих в то время.

То, что выдача преступников известна с глубокой древности и признается соответственно древнейшей формой взаимной помощи государств в борьбе с преступностью, не вызывает никаких сомнений. Так, один из договоров того периода – Договор египетского фараона Рамсеса II с царем хеттов Хеттушили III 1296 г. до н.э., устанавливал: "Если кто-либо убежит из Египта и уйдет в страну хеттов, то царь хеттов не будет его задерживать в своей стране, но вернет в страну Рамсеса". Следует отметить и положение Договора об обеспечении если не прав, то безопасности лиц, подлежащих выдаче: "Да не казнят их, да не повредят их глаз, уст и ног"⁵.

¹ Bedi S.D. Extradition in International law practice // Rotterdam. – 1966. – p. 16.

Среди ученых существуют две точки зрения по поводу возникновения института выдачи. Придерживающиеся первой точки зрения, связывают зарождение института выдачи с развитием международного права, другие же с буржуазными революциями конца XIX и начала XX веков.

Вторая концепция основана на том, что ее представители рассматривают международное право как нечто саморазвивающееся и не связывают его возникновение с разделением общества на классы и возникновением государства и отрицают существование международного права в древнем мире. Но юристы, специально занимающиеся изучением этого института, придерживаются иной точки зрения. Выдача в любой форме является древним институтом, его начало можно проследить с древних времен. Данной точки зрения придерживается и автор настоящего исследования.

² См.: Грабарь В.Э. Материалы к истории литературы международного права в России (1647-1917). – М., 1958. – С.460.

³ См.: Гефтер А.В. Европейское международное право. - Санкт-Петербург, 1880. – С.128.

⁴ Однако, этот Декрет так и не вступил в силу. Поэтому само право выдачи оставалось спорным. Так, одни юристы отрицали такое право, основываясь, в частности, на ст. 7 Декларации прав человека и гражданина, на ст. 16 Конституции Франции 1791 г., и на некоторых других актах, например, ст. 272 Уголовного кодекса. Но Декрет от 23 октября 1811 г. признает за французским императором право выдачи. Этот Декрет, касавшийся собственно вопроса выдачи собственных подданных, был распространен и на выдачу иностранцев и подтвердил таким образом прежнее право императора на производство выдачи. И наконец, вышеупомянутый нормативный акт 3-11 декабря 1849 г. вручает права насильственного выселения иностранца исполнительной власти, а именно министру внутренних дел и префекту в пограничных департаментах.

⁵ Коровин Е.А.. История международного права, вып. 1. – М., 1946. - С. 7,9. В работах ряда зарубежных

На основании приведенного в качестве примера договора эпохи рабовладения можно сказать, что сам факт бегства был основанием для выдачи и начала постепенно формироваться практика выдачи преступников. Нельзя не отметить и то, что уже в период рабовладельческого строя институт выдачи преступников из обычного начинает превращаться в договорной, включая в себя нормы и о гуманном обращении с лицом, подлежащим выдаче. При этом договоры стали носить двусторонний характер.

Среди таких договоров можно упомянуть и двусторонние соглашения между отдельными греческими городами-государствами. Выдача широко применялась к беглым рабам в Древней Греции и Римской империи. В них особо проявилась роль выдачи как средства пресечения бегства рабов как основной производительной силы. Вместе с тем существовали и некоторые правила гостеприимства, но они не были распространены на рабов. Гостеприимство нередко предоставлялось бежавшим из враждебных государств.

В средние века сотрудничество государств в вопросе выдачи значительно расширилось, заключается немало международных договоров, согласно которым выдавались лица, бежавшие в другую страну по политическим мотивам, а также перебежчики, которые не были преступниками. Для этого времени характерно и преследование врагов католической церкви, которые, как правило выдавались. Среди договоров этого периода следует назвать, в частности, трактат 1303 г., в соответствии с которым Англия и Франция обязались не предоставлять убежища у себя обоим врагам и бунтовщикам, а также "договорную запись" России со Швецией 1649 г. о выдаче перебежчиков. Но практика в целом сводилась к тому, что бежавшие из дружественных государств выдавались, а из недружественных – не выдавались. Мусульманские государства не выдавали исповедующих ислам лиц государствам с иной религией. Важно обратить внимание и на то, что в средние века отсутствовала юридическая обязанность государств выдавать взаимно преступников, нарушивших уголовные законы. Это объясняется, пожалуй, недостаточным развитием в то время международных сношений и в особенности путей сообщения, которые препятствовали побегам преступников, и тем самым вопрос о выдаче был предметом переговоров не столько центральных правительств, а сколько пограничных властей.

Однако и в новое время лица, совершившие уголовные преступления, выдавались довольно редко. Институт выдачи в те времена находился в стадии становления. Применение института выдачи ограничивалось еще тем, что в феодальных государствах Западной Европы существовал обычай закрепощения всех иностранцев, прибывших в страну без разрешения или проживших в стране больше года.

Более интенсивное сотрудничество государств в пресечении преступлений относится к XVIII в. С этого времени договоры о выдаче все более и более распространяются на уголовные преступления, то есть государства все более проникаются убеждением в необходимости применения института выдачи к преступникам, совершившим в другом государстве общеуголовные преступления.

Существенный поворот в судьбе института выдачи в XVIII веке знаменовала Французская буржуазная революция, которая юридически оформила право убежища. В Конституции 1793 г. говорилось: "Французский народ предоставляет убежище иностранцам, изгнанным из пределов своей родины за преданность свободе. Он отказывает в убежище тиранам" (ст. 120). Противники феодального государства являлись естественными союзниками буржуазной Франции. Для понимания провозглашенного права убежища весьма знаменательным является такой факт. Декрет Национального Конвента от 1 февраля 1793 г. об объявлении войны Англии и Голландии обвинял британского короля в том, что "он оказывал покровительство и денежную помощь эмигрантам и даже вождям бунтовщиков, уже сражавшихся против Франции"⁶.

авторов можно встретить утверждение, что наиболее древним договором о выдаче является договор 1242 г., заключенный между голландским князем Вильгельмом II и графом Брабанта Генри II, или договор 1376 г. между королем Карлом V и графом Савуа, договор 1303 г. между английским королем Эдуардом III и французским королем Филиппом Красивым (См.: **A Roïin. Quelques questions relatives à Lextradition, "Recueil des Cours".** 1923. - т. 1. – р.194.). По мнению **Л.Н.Галенской**, с подобными утверждениями трудно согласиться, ибо они пытаются ограничить историю международного права историей государств Европы и их взаимоотношений. См.: **Л.Н.Галенская. Международная борьба с преступностью.** – М.: Международные отношения, 1972. – С. 163 (168 с.).

⁶ Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII-XIX вв. – М., 1957. – С. 305.

Франция была ведущей страной в области выдачи преступников и в последующем, по инициативе которой были сформулированы и другие новые положения института экстрадиции. Так, лица, ранее преследовавшиеся по политическим мотивам, в период буржуазных революций восставшие против феодализма и абсолютизма, стали исключаться из договоров о выдаче преступников.

Однако лишь в конце XVIII века, как отмечает в своем исследовании Д.Никольский "О выдаче преступников по началам международного права", опубликованном еще в 1884 г., появляются некоторые зародыши права выдачи: устанавливается начало полной взаимности, начало невыдачи собственных подданных; выдача полагается только за тяжкие преступления, в том числе и за политические; перечень преступлений, хотя и встречается в трактатах, но по большей части отличается неопределенностью и на основании вышеизложенного заключает, что до XIX века не может быть и речи о праве выдачи. Были, по мнению Д.Никольского, отдельные требования и отдельные случаи выдачи, возникавшие совершенно из случайных обстоятельств. Государства, жившие обособленно друг от друга, еще не приходили к сознанию о необходимости повсеместной взаимной охраны юридического порядка. При выдачах на первом плане стояли не интересы правосудия, а соображения политические. Взаимная польза от конвенций не сознавалась, требование, не удовлетворенное, нередко считалось поводом к войне, идея государственного верховенства, доведенная до *plus ultra*, создавала право убежища, при котором выдача была немыслима⁷.

Но именно в XIX веке право убежища получает общее признание и выдача приобретает характер взаимной помощи государств в борьбе с общеуголовной преступностью. В этом духе заключаются международные договоры и принимаются специальные законы о выдаче. Преобладающее количество договоров представляют собой соглашения двустороннего характера, однако ясно проявляется тенденция и к увеличению количества многосторонних договоров о выдаче преступников. Первым из них является, пожалуй, договор, заключенный в Амьене в 1802 г. между Францией, Испанией, Голландией и Великобританией, ст. 20 которого содержала положение о выдаче лиц, обвиняемых в совершении убийства, умышленного банкротства и подделке денежных знаков⁸. Подобный многосторонний договор о выдаче был заключен и на американском континенте. Так, 23 января 1889 г. в Монтевидео между Аргентиной, Боливией, Парагваем, Перу и Уругваем была заключена конвенция по международному уголовному праву⁹, ст. ст. 19—43 которой касались вопросов выдачи.

Необходимо отметить, что расширение сотрудничества государств в вопросе выдачи преступников способствовало становлению новой характерной черты этого института: он не только служит борьбе государств против преступности, но и обеспечивает некоторые права выдаваемых лиц. Возникают и закрепляются, например, принцип "двойного вменения" или "двойной криминальности", в соответствии с которым деяние, являющееся основанием для выдачи, должно считаться преступлением по праву как выдающего, так и запрашивающего о выдаче государства, принцип "специализации" или "конкретности", в соответствии с которым судить выданное лицо можно лишь за то преступление, за которое оно выдано.

В некоторых странах были приняты специальные законы о выдаче преступников. В этих нормативных актах перечислялись преступления, за совершение которых государства могли требовать выдачи; эти же законы регулировали вопросы процедуры выдачи. Первой страной, принявшей такой закон в 1833 г., была Бельгия. Ее примеру последовали и другие государства¹⁰.

В бельгийском законе о выдаче обращает на себя внимание та особенность, согласно которой политические преступления исключены из числа преступлений, обуславливающих выдачу и в соответствии с которым для заключения договоров о выдаче было установлено следующее положение: при заключении договора будет прямо оговорено, что иностранец (выдаваемый) не будет подвергнут

⁷ *Дмитрій Никольскій. О выдачѣ преступниковъ по началамъ международного права. – С.-Петербург, 1884. – С. 81. (539 с.). (Далее Д.Никольскій. О выдачѣ преступниковъ по началамъ международного права...).*

⁸ *The American Journal of International Law. – 1908. – v. 2. – pp. 243-251.*

⁹ *Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе с международными уголовными преступлениями. – М., Юрист, 1993. – С. 105. (160 с.). (Далее Панов В.П. Сотрудничество государств в борьбе... с преступлениями ...).*

¹⁰ Так, например, после Бельгии аналогичные специальные законы о выдаче были приняты: в 1870 г. в Великобритании, в 1875 г. в Нидерландах и Люксембурге, в 1885 г. в Аргентине, в 1886 г. в Конго и Перу, в 1892 г. в Швейцарии. В России в 1911 г. проект закона был одобрен Государственной Думой.

преследованию ни за какое политическое преступление, предшествовавшее выдаче, и ни за какой факт, связанный с подобным преступлением¹¹. Характерное для института выдачи преступников такое специфическое правило, которое устанавливало ограничение, было закреплено и в Законе Канады о выдаче преступников, принятом в 1882 г. Согласно ст. 15 этого Закона, если, по решению канадского судьи преступление имеет политический характер, оно не должно признаваться экстрадиционным, а в соответствии со ст. 21 ни один беглец не подлежит выдаче по этой части Закона, если окажется: "а) что преступление, в отношении которого осуществляется процедура рассмотрения по этому вопросу, имеет политический характер или б) что такое преследование было предпринято с целью преследования или наказания его за преступление политического характера"¹².

Оправдание этих положений, как подчеркнул в свое время в своей работе "Международное право в систематическом изложении" Ф.Лист, следует искать в различии форм правления в разных государствах и в непрозрачности политических отношений. Поэтому, по его мнению, оно и было закреплено в большинстве договоров о выдаче, кроме договоров России с Пруссией и Баварией 1885 г., и договора Германии с Государством Конго 1890 г.¹³

В целом для процесса становления института выдачи преступников в XIX веке были характерны многие новшества. Например, в середине этого столетия окончательно устанавливается правило: выдаются только преступники, совершившие уголовные преступления, а не политические преступники и дезертиры. В договорах о выдаче значительно расширяется перечень преступлений, влекущих выдачу, устанавливаются подробные правила о переговорах относительно выдачи, о предварительном задержании, о соблюдении условий взаимности, о начале невыдачи собственных граждан и другие вопросы.

Следует также отметить, что наряду с расширением сотрудничества государств в области борьбы с преступностью возникла необходимость кодификации и норм об экстрадиции. Так, в 1880 г. Институт международного права по вопросу выдачи преступников принял ставшую впоследствии известной Оксфордскую резолюцию, в которой приветствовал заключение договоров о выдаче и высказал ряд соображений по спорным правовым вопросам. К примеру, Институт высказался за возможность выдачи без договора, отказ в выдаче за действия политического характера. Ст. 9 резолюции гласит: "Если имеется несколько требований о выдаче за одно и то же деяние, предпочтение должно быть отдано государству, на территории которого данное преступление было совершено"¹⁴. Институт продолжал заниматься проблемами выдачи преступников на своих сессиях в Женеве в 1890 г. и в Париже в 1894 г.

XX век характеризуется активностью государств в более надлежащем международно-правовом регулировании различных аспектов института выдачи преступников. В особенности это четко проявляется в заключении многосторонних международных договоров регионального характера: в 1907 г. Конвенцию о выдаче заключают между собой Коста-Рика, Гватемала, Гондурас, Никарагуа и Сальвадор; в 1911 г. – Эквадор, Перу, Колумбия, Боливия и Венесуэла; центральноамериканские государства в 1923 г. подписывают еще одну конвенцию о выдаче. В 1928 г. на VI международной конференции американских государств в Гаване рассматривается проект Общей конвенции по международному частному праву, книга III которого под названием "Международное уголовное право" включает в себя статьи о выдаче. Этот проект затем был одобрен и в настоящее время известен как Кодекс Бустаманте¹⁵. В частности, ст. 348 этого Кодекса в вопросах выдачи преступников отдает предпочтение государству, на территории которого было совершено наиболее тяжкое преступление. А ст. 349 гласит, что "если вменяемые правонарушителю факты одинаково важны, получит предпочтение государство, являющееся договаривающейся стороной и первым представившее требование о выдаче". В то же время "если требования заявлены одновременно, то решает государство, от которого требуют выдачи, но оно отдает предпочтение государству происхождения правонарушителя, а при отсутствии такого государства –

¹¹ Ривье А. Учебник международного права. – М., 1893. – С. 146.

¹² An Act redpecting the Eztradition of Fugitive Criminals // The Revised statutes of Canada. 1952, v. V(Supplement). – Ottawa, 1953. – p. 5762, 5766.

¹³ Францъ Листъ. Международное право с систематическомъ изложении (переводъ с шестаго нѣмецкаго изданія подъ редакціей проф. В.Э.Грабаря // Юріевъ (Дерптъ). 1912. – С. 330. (760 с.).

¹⁴ The American Journal of International Law. – 1935. - №. 1- 2. – p. 300-301, 304.

¹⁵ The American Journal of International Law. -1928.-V. 22. – p. 314. Кодекс Бустаманте был ратифицирован: Бразиліей, Гаити, Гватемалой, Гондурасом, Доминиканской Республикой, Коста-Рикой, Кубой, Никарагуа, Панамой, Перу, Чили.

государству его домициля, если такие страны имеются среди требующих выдачи"¹⁶. Далее в 1933 г. американскими государствами в Монтевидео на своей VII международной конференции принимается специальная Конвенция о выдаче.

Государства других континентов также заключают между собой многосторонние специальные договоры, касающиеся экстрадиции. В 1957 г. в рамках Совета Европы принимается Конвенция о выдаче преступников; в 1962 г. государства Бенилюкса (Бельгия, Нидерланды, Люксембург) заключают между собой подобное соглашение. Кроме того, в том же 1962 г. был заключен Скандинавский договор о выдаче, участниками которого явились Дания, Исландия, Норвегия, Финляндия и Швеция. 14 сентября 1952 г. под эгидой Лиги арабских государств Конвенцию о выдаче преступников подписывают Египет, Ирак, Иордания, Саудовская Аравия и Сирия.

Вопросы выдачи преступников неоднократно обсуждаются и на сессиях (или включаются в повестки дня сессий) многих международных неправительственных и межправительственных организаций. Так, если в прошлом XIX веке кодификацией права выдачи занимается исключительно Институт международного права, то его примеру в XX веке последуют и другие неправительственные учреждения. К примеру, Ассоциация международного права, собравшаяся в 1928 г. в Варшаве, одобряет проект конвенции о выдаче преступников; занимается этой проблемой и Международная пенитенциарная комиссия, а III конференция по унификации уголовного права, которая состоялась в июле 1930 г. в Брюсселе, рассматривает предложения в отношении экстрадиции и продолжает изучение этого вопроса в Палермо в 1932 г.

Обращает внимание на данную проблему экстрадиции и Лига Наций. Она в качестве вспомогательного органа создает 22 сентября 1924 г. специальный Комитет экспертов по прогрессивной кодификации международного права, задачей которого было, в частности, изучение и вопроса выдачи преступников. В январе 1926 г. Комитет одобряет представленный ему доклад и приходит к выводу о необходимости подготовки проекта и заключения универсальной международной конвенции, регламентирующей сотрудничество всех государств при выдаче преступников. При этом Комитет указал, что путем заключения такого международного договора желательно было бы решить ряд вопросов, подлежащих правовому регулированию, а именно:

- 1) должно ли, а если должно, то на каких условиях, третье государство разрешать транспортировку выданного лица через свою территорию?
- 2) какое из двух государств, требующих выдачи преступника, имеет преимущественное право на удовлетворение своего требования?
- 3) каковы ограничения при осуждении лица за другие преступления и может ли государство выдать третьему государству лицо, которое оно получило путем выдачи?
- 4) может ли осуществляться выдача в том случае, если лицо обвиняется в совершении преступления или уже осуждено в стране, где оно находится, за другое преступление?
- 5) общепризнанным ли является правило, что расходы по выдаче должно нести требующее государство?¹⁷

Однако, как показало время, универсальная международная конвенция так и не была заключена, отсутствует она и по сей день¹⁸. Поэтому для государств предпочтительными как и прежде остаются двусторонние договоры, в которых можно с достаточной полнотой отразить интересы обеих сторон соглашения¹⁹ или же многосторонние договоры регионального характера, а также многосторонние договоры по борьбе с отдельными видами международных преступлений и преступлений международного характера.

¹⁶ *Избранные источники по международному частному праву XIX и XX веков. Вып. 1 (Сост. проф. В.И.Дурденевский).* – М.: Юридическое издательство НКЮ СССР. – С. 64. (76 с.).

¹⁷ "League of Nations", Document C. 51. V. 28. – 1926; *The American Journal of International Law*// 1926-v. 20. - pp. 243—251.

¹⁸ В этой связи нужно отметить, что в свое время некоторые исследователи предлагали расширить региональные договоры о выдаче и, в конечном счете, заключить всеобщую конвенцию о выдаче. См. об этом рецензию *Alona E.Evans* на книгу: *Shearer I.A.Extradition in International law.* – Manchester, 1971; *The American Journal of International Law.* - 1973. - v. 67. -№.3. - p. 602.

¹⁹ Бывший СССР имел такие договоры с более чем 20 государствами.

После второй мировой войны актуальное значение приобретает проблема выдачи лиц, совершивших преступления против человечества, тем государствам, на территории которых были совершены такие преступления. В этой связи одним из первых международных актов, в котором вопрос о выдаче преступников второй мировой войны был достаточно четко закреплён, явилась Московская декларация от 30 октября 1943г. В частности, в Декларации было закреплено положение, согласно которому германские офицеры и солдаты и члены нацистской партии, ответственные за преступления против человечества, "будут отосланы в страны, в которых были совершены их отвратительные действия, для того, чтобы они могли быть судимы и наказаны в соответствии с законами этих освобожденных стран и свободных правительств, которые будут там созданы"²⁰. Декларация также предусматривала, что главные военные преступники, преступления которых не связаны с определенным географическим местом, будут наказаны совместным решением правительств-союзников.

Положения Московской декларации о выдаче преступников войны были затем закреплены в ст. 4 Лондонского соглашения от 8 августа 1945 г. между правительствами СССР, США, Великобритании и Временным правительством Франции о судебном преследовании и наказании главных военных преступников европейских стран оси и в Уставе Международного Военного Трибунала в Нюрнберге, где было сказано, что "ничто в настоящем соглашении не умаляет установленных Московской декларацией положений о возвращении военных преступников в страны, где ими были совершены преступления"²¹.

Правительства стран, подписавшие Сент-Джеймскую декларацию от 13 января 1942г., постановили, что "в духе международной солидарности проследить за тем, чтобы:

а) виновные и ответственные лица независимо от национальности были разысканы и переданы в руки правосудия и судимы;

б) вынесенные приговоры были приведены в исполнение"²².

Комиссия Объединенных Наций по вопросу о военных преступлениях, которая начала работать в октябре 1943 г., разработала в 1944 г. проект конвенции, предусматривающей выдачу таких преступников не только вражескими странами, но и союзными, нейтральными государствами по требованию Международного Трибунала, создание которого также было предусмотрено. Однако конвенция так и не была принята²³.

Межамериканская конференция по проблемам войны и мира, состоявшаяся в Мексике, в своей резолюции VI от 8 марта 1945 г. постановила:

"1. Рекомендовать правительствам американских государств не предоставлять убежища виновным, ответственным за эти преступления;

2. Рекомендовать тем же правительствам выдать по просьбе любого государства — члена ООН в соответствии с процедурой, предусмотренной в следующем пункте, лиц, обвиняемых в таких преступлениях, или же выдать их международным органам, созданным для осуждения и наказания за такие преступления;

3. Просить Межамериканский юридический комитет подготовить и представить на рассмотрение американских государств с учетом законодательства отдельных государств регламент, определяющий статус военных преступников и процедуру выдачи таких правонарушителей"²⁴.

Вопросы выдачи преступников второй мировой войны были включены и в мирные договоры с Болгарией, Финляндией, Венгрией, Румынией. В частности, в ст. 45 мирного договора с Италией, подписанного 10 февраля 1947 г. с участием 21 государства, было констатировано, что Италия обязуется принять все необходимые меры для задержания и выдачи лиц, обвиняемых в совершении военных преступлений, и преступлений против мира или против человечности"²⁵.

²⁰ Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. — М. — Т. I. — 1946. — С. 418.

²¹ Международное право в документах. Сборник / Сост. проф. **Н.Т.Блатова**. — М.: Политическая литература, 1982. — С. 825-831. (856 с.). (Далее Международное право в документах....).

²² Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. — М. — Т. I. — 1964. — С. 278.

²³ Док E (CN. 4) 983, п. 167; *History of the UN War Crimes Commission*, chap. XIII. "Arrangements for the Surrender of War Criminals". — p.392.

²⁴ Док. E (CN) 983, п. 168.

²⁵ Мирный договор с Италией от 10 февраля 1947 г. // *Международное право. Сборник документов* (Сост. **А.С.Исполинов, М.А.Коробова, П.П. Кремнев, А.Н.Талалаев и Л.Н.Шестаков**). — М.: Юридическая литература, 2000. — С. 797. (816 с.).

Для 1960-70-х годов весьма характерным является тот факт, что дальнейшее развитие сотрудничества государств в области борьбы с преступностью может существенно повлиять на значение и роль института выдачи преступников. Дело в том, что в 1963 г. Международная ассоциация уголовного права организует специальный коллоквиум, на котором рассматривается возможность международного признания приговоров по уголовным делам, выносимых национальными судами государств. С этой целью в 1964 г. юридический комитет Совета Европы разрабатывает и семь государств-членов этой организации подписывают Европейскую конвенцию о надзоре за лицами, осужденными или освобожденными под условие, в соответствии с которой надзор за лицами, осужденными условно в одном государстве, может осуществляться компетентными органами другого государства. Также семь государств-членов Совета Европы подписывают Европейскую конвенцию о международном признании приговора по уголовным делам. В 1971 г. был опубликован предварительный текст Европейской конвенции о передаче полномочий по судебному рассмотрению уголовного дела, которая была принята в следующем в 1972 г. и ныне больше известна как Европейская конвенция о передаче преследования по уголовным делам.

В то время некоторыми юристами отмечалось, что заключение и вступление в силу подобных конвенций может привести к тому, что в ряде случаев выдача преступников станет ненужной. Свою точку зрения они обосновывали тем, что с признанием силы приговора, вынесенного в другом государстве, наказание может быть приведено в исполнение в том государстве, где преступник находится. Таким образом, при передаче полномочий по судебному рассмотрению уголовного дела необходимость в выдаче преступников также могла бы отпасть²⁶.

В связи с вышеизложенным в европейских странах выдвигается идея о создании единого европейского уголовного законодательства. Но все действия, хотя вначале и ограниченные, привести в соответствие с едиными принципами уголовное законодательство отдельных европейских стран, т.е. попытка "гармонизации" европейского уголовного права сталкиваются с серьезными трудностями. Немаловажно обратить внимание и на то, что и по сей день не всеми государствами-членами Совета Европы ратифицированы первые две вышеназванные конвенции. А Конвенция о передаче преследования по уголовным делам хотя и вступила в силу, но до сих пор, как констатировал сам Совет Европы, в качестве формы правовой помощи не применяется даже в Европе.

Особая система взаимной помощи по уголовным делам формируется в рамках Европейского Союза (ЕС). В 1976 г. в рамках этой организации учреждается группа "ТРЕВИ", в которую входят министры государств-членов ЕС. Главной своей задачей группа признает обеспечение политического содействия сотрудничеству по обеспечению единого правового пространства, включая и вопросы выдачи преступников. Создается и существует в настоящее время и такое учреждение, как "Друзья ТРЕВИ", которое состоит из представителей Австрии, Канады, Марокко, Норвегии, США, Швейцарии и Швеции.

В разработке правовых основ деятельности по вопросам экстрадиции большую активность проявляет в первой половине XX века Международная организация уголовной полиции (Интерпол), которая впоследствии становится единственной международной межправительственной организацией, принимающей непосредственное участие в борьбе с международными преступлениями уголовного характера. На своей XXIX сессии Генеральная ассамблея этой организации в 1960 г. рекомендовала государствам-членам заключить двусторонние и многосторонние договоры об экстрадиции. На сессии в 1967 г. было предложено принять внутригосударственные законы о выдаче преступников и сформулировать в них свою экстрадиционную политику, а также условия выдачи со странами, с которыми нет соответствующего договора. Тексты таких законодательных актов должны быть направлены в Генеральный секретариат как постоянно действующей службы всей организации. В целях ускорения и упрощения выдачи преступников Интерпол в рамках одного из основных направлений своей деятельности, а именно международного розыска преступников разработал и провел в жизнь идею временных (прелиминарных) арестов и содержания под стражей преступника, после чего по дипломатическим и другим каналам производятся переговоры о его выдаче государству, на территории которого совершено преступление или гражданином которого он является. При этом нельзя не отметить, что в практической деятельности Интерпола различают три вида международного розыска преступников:

²⁶ *Trousse P., Vanhzelewyn J. Les problemes actuels de L'extradition // Revue de droit pénal et de criminologie. – 1968. – №5. – p.26.*

обычный, срочный и смешанный. Если обычный розыск включает в себя целый ряд подготовительных стадий, а срочный осуществляется, как правило, по так называемым "горячим следам", то смешанный как раз "заменяет" те случаи, когда не все государства заключают между собой двусторонние договоры о правовой помощи по уголовным делам и выдаче преступников²⁷.

В 70-х годах Интерпол проявляет активность также в связи с преступной практикой угона воздушных судов²⁸, которая и в настоящее время признается одним из бедствий гражданской авиации как на внутригосударственных, так и на международных воздушных линиях. Генеральная ассамблея Интерпола, состоявшаяся в октябре 1970 г. в Брюсселе, создает для изучения этого вопроса специальную комиссию, что само по себе явилось новшеством в его деятельности. Дело в том, что прежде Интерпол, ссылаясь на ст. 3 своего устава, сторонился такого рода вопросов, поскольку большинство совершаемых угонов в воздухе связано с политическими мотивами. Нередко поэтому и вопрос о выдаче преступников решался отрицательно, так как они незамедлительно обращались за предоставлением политического убежища. Имеющиеся же позже в распоряжении указанной комиссии материалы приводят многих членов Интерпола к выводу, что угон самолета является уголовным преступлением, а ссылки на какие-либо мотивы угона приниматься во внимание не должны. Логическим следствием этого становится пересмотр прежней позиции Интерпола в данном вопросе²⁹.

Несколько решений было принято на 40-й сессии Генеральной Ассамблеи в сентябре 1971 г. Специальная резолюция о безопасности гражданской авиации на международных линиях была принята в сентябре 1972 г. на 41-й сессии Генеральной Ассамблеи во Франкфурте. Рассматривались эти вопросы и в октябре 1973 г. в Вене, где говорилось о необходимости создания специальных "групп безопасности", которые могли бы на правительственном уровне быстрее и образнее организовывать действенные акции против воздушного бандитизма. Однако руководители Интерпола тогда оговаривали усилия в этой области необходимостью строго придерживаться ст. 3 Устава. Наконец, в 1974 г. на 43-й сессии Генеральной Ассамблеи организации в Каннах было решено создать мобильную международную группу специалистов, которые оказывали бы действенную квалифицированную помощь полиции любой страны по обезвреживанию воздушных пиратов. Названной группой были разработаны программы полицейских действий по защите взлетных полос, охране самолетов на земле и в воздухе, технике осмотра багажа пассажиров, психологической подготовки экипажей. На проходившей в октябре 1978 г. в Панаме 47-й сессии Генеральной Ассамблеи Интерпола было принято решение о разработке организационных институтов постоянного взаимодействия авиакомпаний с полицейскими службами³⁰.

Важно заметить, что в целом институт выдачи преступников развивался в соответствии с исторической и закономерной тенденцией демократизации и защиты прав человека, который вместе с тем учитывал и интересы борьбы с преступностью. Встречавшиеся отклонения носили, как правило, преходящий характер, не оказывая влияния на общепринятые принципы института выдачи.

Одним из таких отклонений, как отмечают проф. И.И.Лукашук и А.В.Наумов, был институт выдачи в соответствии с законодательством и договорной практикой бывших социалистических

²⁷ Поэтому при смешанном розыске Генеральный секретариат Интерпола рассылает два скрепленных вместе циркуляра: "красный" с пометкой такого, например, содержания: "При обнаружении преступника в европейских странах и США подвергнуть предварительному аресту в целях выдачи" ("красный циркуляр" рассылается в страны, имеющие соответствующий договор о выдаче преступников); "зеленый" с пометкой: "В других странах следить за его перемещениями и деятельностью. Во всех случаях извещать инициатора розыска и Генеральный секретариат" ("зеленый циркуляр" рассылается в страны, не имеющие с таким государством договоры о выдаче). См.: Панов В.П. Указ. соч. – С. 97-98.

²⁸ Позиция Интерпола в отношении воздушного бандитизма была определена еще в 1950 г., когда произошел первый угон воздушного судна, принадлежавшего тогдашней Чехословакии. Признав совершенное деяние уголовным преступлением (похищение самолета, угроза оружием, шантаж экипажа), Интерпол произвел задержание и выдачу преступников властям бывшей ЧССР. Это вызвало гневный протест тогдашнего шефа ФБР Э.Гувера, который расторг многолетние связи своего учреждения с Интерполом и с тех пор представительство США там осуществляется через секретную службу Министерства финансов. См.: Бельсон Я.М. Интерпол: прошлое и настоящее М.: Правоведение, 1980. - № 3. – С. 96.

²⁹ Бельсон Я.М. Международная организация уголовной полиции ("Интерпол"). – М.: Советское государство и право, 1974. - №12. – С. 96.

³⁰ Бельсон Я.М. Интерпол: прошлое и настоящее М.: Правоведение, 1980. - № 3. – С. 96.

государств. Так, утвержденная Советом народных комиссаров СССР в 1923 г. Типовая конвенция о выдаче содержала общепринятую формулировку: "Скрывающееся от правосудия лицо не будет выдано, если требование о выдаче его вызвано преступлением религиозного и политического характера"³¹. Следовательно, на иной основе договоры о выдаче не могли быть восприняты другими государствами.

В более позднем законодательстве СССР утвердилась иная концепция, которая отвергала общий принцип невыдачи политических преступников. Последняя Конституция СССР 1977 г. в ст. 38 предусматривала предоставление права убежища лишь иностранцам, преследуемым за защиту интересов трудящихся и дела мира, "за участие в революционном и национально-освободительном движении, за прогрессивную общественно-политическую, научную или иную творческую деятельность"³², подтвердив тем самым преемственность руководящих идей, заложенных в ранее действовавших конституциях СССР. По этому поводу В.П.Шупилов в одной из своих статей, анализируя содержание оказания правовой помощи по уголовным делам между социалистическими и капиталистическими странами, указывал, что "положения ... соглашения о правовой помощи не могут противоречить основным правовым принципам государства (в данном случае социалистического. - (Прим. авт.), т.е. тем принципам, которые находят свое выражение в конституции страны"³³. В качестве примера из числа таких принципов автор ссылался как раз на аналогичную по своему содержанию норму Конституции СССР 1936 г., ст. 129 которой гласила, что "СССР предоставляет право убежища иностранным гражданам, преследуемым за защиту интересов трудящихся, или научную деятельность, или национально-освободительную борьбу" и пришел к выводу, что в соответствии с указанным требованием не может быть оказана правовая помощь ни по какому уголовному делу, возбужденному против гражданина по вышеперечисленным основаниям.

В договорах о правовой помощи по уголовным делам между самими социалистическими странами, которые стали заключаться в основном с 1956г. и в которых основным вопросом являлось регулирование норм о выдаче преступников³⁴, предусматривалось, что выдача может иметь место за правонарушения, направленные против государственного или экономического порядка, или против формы государства народной республики.

После прекращения существования СССР и распада некогда единой системы социализма новые конституции бывших советских республик и стран Восточной Европы закрепляют общепринятые положения о невыдаче за политические преступления. При этом, конечно, нужно отметить, что нормы новых основных законов о невыдаче за преступления, носящих политический характер, являются одинаковыми лишь в принципе. Так, в Конституции России, принятой 12 декабря 1993 г. содержится норма, согласно которой в "... Российской Федерации не допускается выдача другим государствам лиц, преследуемых за политические убеждения ..." (п. 2 ст. 63). Аналогичное положение, что содержится в Конституции России, закреплено и в Конституции Грузии от 24 августа 1995 г. (п. 3 ст. 47). Конституция Украины, принятая 28 июня 1996 г., обходит невыдачу молчанием, а относительно убежища в ней сказано: "Иностранцам и лицам без гражданства может быть предоставлено убежище в порядке, установленном законом"³⁵. В Конституции Польши сказано: "Запрещается выдача лица,

³¹ Лукашук И.И., Наумов А.В. *Международное уголовное право (учебник)*. – М.: Спарк, 1999. – С. 212. (287 с.). (Далее Лукашук И.И., Наумов А.В. *Международное уголовное право*...).

³² Конституция общенародного государства (сборник документов под ред. М.С.Смиртюкова и К.М.Боголюбова. – М.: политиздат, 1978. – С. 120. (247 с.).

³³ Шупилов В.П. *Международная правовая помощь по уголовным делам*. – М.: Советское государство и право, 1969. – № 3. – С. 89-90. (Далее Шупилов В.П. *Международная правовая помощь по уголовным делам*...).

³⁴ Как отметил в этой связи в свое время румынский юрист Р.Конечко, институт выдачи преступников регламентирован в соглашениях о правовой помощи социалистических стран довольно глубоко. См.: Cqnesco R.M. *L'extradition dans les traites d'assistance juridique conclus par l'Etat socialiste Roumain avec les Autres états socialistes d'Europe*. // "Revue Roumaine der sciences sociales". Serie de sciences juridiques.-Bucarest. – 1965. – vol.9. -№ 2 – р. 290, а также другие исследования, например: Рэутт Б. В. *Основные вопросы договоров о правовой помощи между социалистическими государствами*. Канд. дисс. - М, 1963; Аверин Д. Д. *Вопросы гражданского процессуального права в договорах Союза ССР и социалистических государств об оказании правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам*. Канд. дисс. М., 1965. *Тексты самих договоров см.: Договоры об оказании правовой помощи по гражданским, уголовным делам, заключенные СССР с другими социалистическими государствами*. – М., 1973.

³⁵ Конституции государств-участников СНГ. – М.: Издательская группа НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – С. 218, 454, 664. (736 с.). (Далее Конституции государств-участников СНГ ...).

подозреваемого в совершении преступления по политическим причинам без применения насилия». При этом вопрос о допустимости выдачи решается судом (п.п. 2 и 3 ст. 55)³⁶.

В результате восстановления общедемократической идеи невыдачи за политические преступления в праве большой группы государств, таким образом, существенно упрочиваются позиции этой концепции в международных отношениях.

В настоящее время институт выдачи преступников приобретает особое значение. Главным образом это связано с тем, что современная преступность не знает территориальных границ. И в этом смысле необходимость активного правового регулирования сотрудничества государств в борьбе против преступности объясняет рост значения института выдачи в данной области и усложнение его задачи. При этом не менее важно обеспечить должное равновесие между интересами государств при решении вопросов выдачи и правами выдаваемых лиц. Так, в одном из своих решений Европейский Суд по правам человека отметил, что запрещение пыток и антигуманного обращения или наказания, а также право на справедливое судебное разбирательство могут служить основанием для отказа в выдаче. Вместе с тем "по мере того, как передвижение в мире облегчается и преступность приобретает все больший международный размах, становится все более важным для интересов государств, чтобы подозреваемые правонарушители, бежавшие за границу, были привлечены к суду"³⁷.

В подтверждение данного положения Европейского Суда по правам человека нужно отметить и Договор, подписанный государствами экономического союза Бенилюкса, ФРГ и Францией 19 июня 1990 г. в целях реализации Шенгенского соглашения, заключенного между этими странами 14 июня 1985 г. Глава 4 указанного договора полностью посвящена вопросам выдачи преступников. Она, в свою очередь, в частности, входящая в ее систему ст. 59 гласит, что положения этой главы должны дополнить Европейскую конвенцию о выдаче преступников от 13 сентября 1957 г. и облегчить ее применение. В отношениях же между договаривающимися сторонами, принадлежащими к экономическому союзу Бенилюкс, эти положения относятся к главе I Соглашения стран Бенилюкс о выдаче преступников и правовой помощи по уголовным делам от 27 июля 1962 г. в редакции Протокола от 11 мая 1974 г.³⁸

Ст. 63 отмечено нами договора особенно указывает на то, что договаривающиеся стороны в соответствии с вышеуказанными соглашениями обязуются выдавать лиц, преследуемых органами юстиции запрашивающей договаривающейся стороны с связи с совершением преступления согласно п. 1 ст. 50 (нарушения в области уплаты налогов и таможенных законов) или разыскиваемых для приведения в исполнение наказания, вынесенного за это преступление³⁹. Такое лицо вносится в единую Шенгенскую информационную систему, что равнозначно запросу о предварительном задержании в смысле ст. 16 Европейской конвенции о выдаче преступников 1957 г. или ст. 15 Соглашения стран Бенилюкс о выдаче преступников 1962 г. в редакции Протокола 1974 г.⁴⁰ (ст. 64).

О росте значения института выдачи сегодня свидетельствует также тот факт, что он регулируется растущим количеством и других норм международного права, прежде всего относящимся к таким его отраслям, как право прав человека и международное уголовное право. Развитие международно-правового регулирования дополнительно стимулируется наличием различий в правовых системах государств.

Нарастающая активность государств в области экстрадиции проявляется и в системе внутригосударственного права, в рамках которого разрабатываются и принимаются законы и подзаконные акты, относящиеся к конституционному, уголовному и уголовно-процессуальному праву. Принимаются резолюции в рамках международных организаций и все более обширной становится судебная практика.

Түйін

Осы мақалада қылмыскерлерді ұстап беру институтының қалыптасуы мен дамуы тарихы зерттелінген.

Summary

This article discusses the emergence and development of the institution of extradition.

³⁶ *Konstytucja Rzeczypospolitej // Warszawa. – 1997. – S. 11.*

³⁷ *Решение от 7 июля 1989 г. по делу "Soering v. Kingdom" // European Court of Human Rights. Ser. A/Vol. 161. – 1989. – p. 113.*

³⁸ *Договор о реализации Шенгенского соглашения между правительствами стран экономического союза Бенилюкса, Федеративной Республики Германия и Французской Республики от 14 июня 1985 г. (Шенген, 19 июня 1990 г.) // Текущий архив Министерства юстиции Республики Казахстан. (Далее Шенгенский договор ...).*

ОСОБЕННОСТИ УГОЛОВНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА ЗА НАРУШЕНИЯ ПРАВ ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ СОБСТВЕННОСТИ

Б.С. Пралиев -

*магистрант 2 курса 6N0301-юриспруденция кафедры политологии и СЭД Института магистратуры и
PhD докторантуры КазНПУ им. Абая*

Эффективное решение задачи борьбы с нарушениями прав интеллектуальной собственности во многом зависит от качества применения правового механизма борьбы с преступностью. Правовой механизм борьбы с преступностью предусматривает применение норм действующего административного, гражданского и уголовного законодательства Республики Казахстан, а также других законодательных актов. «Особенность уголовного законодательства заключается в том, что оно состоит исключительно из Уголовного кодекса Республики Казахстан. Иные законы, предусматривающие уголовную ответственность, подлежат применению только после их включения в Уголовный кодекс» [1, с.29].

Применение уголовно-правовых норм за совершенные общественно опасные деяния или бездействие влечет уголовную ответственность или освобождение от наказания. «Обеспечение единообразного, точного и неукоснительного исполнения уголовного закона позволяет также добиваться предупреждения совершения новых преступлений как осужденными так и всеми иными лицами, о чем есть специальное упоминание в статье 38 Уголовного кодекса, устанавливающей цели наказания. В то же время надо подчеркнуть, что главной целью наказания остается восстановление социальной справедливости, которая только и может быть обеспечена через соблюдение единообразия, точного и неукоснительного исполнения закона» [2, с.128].

По мнению Когамова М.Ч., «рассмотрение уголовного дела в судебном заседании проводится с выполнением всех требований уголовно-процессуальных норм и процессуальных гарантий защиты интересов общества и личности» [3, с.21].

Преступления, связанные с нарушениями прав интеллектуальной собственности, имеют свою специфику, которая определяется, прежде всего, особенностью их объекта и предмета. Отличительная особенность объектов интеллектуальной собственности заключается в «абстрактном», творческом характере их создания, а также столь же «абстрактном» использовании предметов интеллектуальной собственности. Именно творческий характер их создания, нематериальная, духовная форма предмета, так называемая «неосязаемость», составляют тот общий стержень, который объединяет все преступления данной группы.

Уголовным законодательством охраняются не «абстрактные» объекты и предметы интеллектуальной собственности, находящиеся в сознании человека, а те, которые уже нашли свое материальное воплощение в конкретных предметах материального мира. При этом материальное воплощение должно иметь свойство «осязаемости» органами чувств человека, хотя данные свойства объекта интеллектуальной собственности прямо не указаны в уголовном кодексе Республики Казахстан, в чем, возможно, необходимость еще не созрела.

Привлечение к уголовной ответственности лица, совершившего общественно опасное деяние, возможно лишь при наличии юридического основания уголовной ответственности. Единственным основанием уголовной ответственности в соответствии со статьей 3 Уголовного кодекса Республики Казахстан, является наличие в действиях лица состава преступления, предусмотренного нормами статей Уголовного кодекса Республики Казахстан.

«Состав преступления – это совокупность установленных уголовным законом объективных и субъективных признаков, характеризующих определенное общественно опасное деяние как определенное преступление. К объективным признакам состава преступления относятся объект и объективная сторона, к субъективным признакам – субъект и субъективная сторона преступного деяния» [4, с. 960].

Таким образом, привлечение к уголовной ответственности лица, совершившего общественно опасное деяние, связанное с нарушениями прав интеллектуальной собственности, возможно лишь при наличии состава преступления, охватываемого нормами статьи 184 УК РК. В связи с введением изменений в Уголовный кодекс Республики Казахстан, данные нормы предусмотрены статьями 184 и 184-1 УК РК.

Рассматривая состав преступления, охватываемый нарушением прав интеллектуальной собственности по статье 184 УК РК в прежней редакции, а также в сравнении с новыми изменениями.

Необходимым элементом состава преступления является объект преступления. «Как известно, вопрос об объекте преступления – один из важных, имеющих большое практическое и теоретическое значение. Устанавливая признаки, характеризующие объект и преступления, уясняют особенности, специфические черты преступления, определяют степень его социальной опасности и решают вопрос о применении наказания, об организации действенной борьбы с общественно опасными деяниями» [5, с.159].

В процессе решения вопроса об уголовной ответственности за совершенное нарушение прав интеллектуальной собственности каждый элемент состава преступления имеет соответствующую значимость. Установление объекта преступления позволяет определить ту область общественных отношений, по отношению которой произведено преступное посягательство. При установлении объекта преступления большое значение имеет правильное определение посягаемого круга общественно охраняемых ценностей, к которым относится интеллектуальная собственность. Правильное определение объекта преступления имеет большое значение для точной квалификации преступления. Определяя степень общественной опасности преступления, необходимо раскрыть величину нанесенного ущерба социально-политических, экономических и других общественных отношений, которые находятся по уголовно-правовой охраной, в соответствии с законодательством Республики Казахстан.

Следовательно, мы не имеем права квалифицировать совершенное деяние как нарушение прав на объекты интеллектуальной собственности, не установив предварительно, посягает ли данное деяние на тот комплекс общественных отношений, который находится под уголовно-правовой охраной ст.184 УК РК.

Анализируя юридические признаки нарушения прав интеллектуальной собственности, мы должны правильно установить объект данного преступного деяния, то есть определить те общественные отношения, которые законодатель стремился защитить, устанавливая в ст. 184 УК РК уголовную ответственность за совершение этого деяния. Для решения данной задачи нам необходимо провести тщательный анализ самого уголовного закона, чтобы правильно определить весь круг общественных отношений который он охраняет. Учитывая, что диспозиция ст. 184 УК РК носит бланкетный характер, необходимо исследовать иные нормативно-правовые акты, регулирующие порядок создания и воспроизведения объектов интеллектуальной собственности.

Таким образом, родовым объектом нарушения прав интеллектуальной собственности можно считать личность, представляющую собой не только биологический индивид, но и участника общественных отношений. Видовым объектом являются общественные отношения, складывающиеся в сфере обеспечения конституционных прав и свобод человека и гражданина.

Прежде чем определить меру наказания за нарушения установленных уголовным законом общественно опасные деяния, необходимо правильно квалифицировать совершенное деяние, точно установить непосредственный объект уголовно-правовой охраны.

Под непосредственным объектом в юридической литературе понимается наиболее важный объект из взятых под охрану конкретный нормой уголовного закона. Для выяснения характера и степени общественной опасности совершенного преступления, точной и правильной квалификации содеянного, отграничение совершенного деяния от смежных преступлений, и определение меры наказания в соответствии с этим, большое значение имеет определение непосредственного объекта преступления.

«Лицо, совершая преступление, воздействует непосредственно на вещь, имущество, т.е. предмет посягательства. Но для квалификации преступления недостаточно установить предмет посягательства, являющийся лишь материальным выражением объекта. Необходимо установить еще и те отношения, которым причиняется ущерб. Характеризуя преступления против собственности в целом, профессор Алауов Е.О. констатирует, что «преступления против собственности, имея общим объектом общественные отношения, посягает на совокупность общественных отношений собственности». [6, с.200]. Вместе с тем не следует понимать под предметом преступления, предусмотренного ст.184 УК РК, объективную форму выражения произведения литературы, искусства, науки и т.д. Непосредственный носитель информации, например видеокассета или СД (англ.) – диск сами по себе не являются объектами интеллектуальной собственности. По сути, творческая деятельность дает не материальный, а идеальный результат. Отсюда следует, что само произведение не материальный, а идеальный объект.

В соответствии с п. 5 ст. 6 Закона «Об авторских и смежных правах» авторское право не связано с правом собственности на материальный объект, в котором произведение выражено.

Передача права собственности на материальный объект или права владения материальным объектом сама по себе не влечет передачи каких-либо авторских прав на произведение, выраженное в этом объекте, за исключением случаев, предусмотренных ст. 18 Закона «Об авторских и смежных правах».

Единственным исключением служит право доступа к произведениям изобразительного искусства. Автор произведения изобразительного искусства вправе требовать от собственника произведения предоставления возможности осуществления права на воспроизведение своего произведения (право доступа). В каждом случае публичной (через аукцион, галерею изобразительного искусства, художественный салон, магазин и так далее) перепродажи оригинала произведения изобразительного искусства автор или его наследники имеют право на получение от продавца вознаграждения в размере 5% от перепродажной цены (право следования). Указанное право является неотчуждаемым при жизни автора и переходит по закону или по завещанию на срок действия авторского права.

1. Агыбаев Г.А. Действие уголовного закона во времени и пространстве. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Алматы. 2005. - 29 с.

2. Абдиров Н.М., Мами К.А., Сарсеков Б.С. Уголовно-правовые меры борьбы с преступлениями, связанными с наркотиками. Учебно-практическое пособие. - Алматы, 1998. - 128 с.

3. Когамов М.Ч. Протокольная форма досудебной подготовки материалов. Учебное пособие / Комментарий к изменениям и дополнениям в УПК - Алматы: Аян дет, 1997. - 21 с.

4. Комментарий к Уголовному кодексу РК/ Отв. редакторы: член-корреспондент Академии естественных наук Республики Казахстан, д.ю.н., профессор Борчаишвили И.Ш., к.ю.н., доцент Рахимжанова Г.К. - Караганда, РГК ПО «Полиграфия», 1999. - 960 с.

5. Аиштов З.О. Социалистическая законность и квалификация преступлений. - Алма-Ата: Казахстан, 1983. - 159 с.

6. Алауов Е.О. Борьба с хищениями собственности путем подлога документов. - Алматы: Жеты Жаргы, 1995. - 200.

Түйін

Осы мақалада интеллектуалдық меншік құқықтарының қылмыстық заңнама ерекшелігі қарастырылады.

Summary

In given article it is considered features of the criminal legislation for infringements of intellectual property rights.

САЛЫҚ ҚЫЛЫСЫНЫҢ ТҮСІНІГІ

Д.А. Алимбаев -

Д.А. Қонаев атындағы Университеті І-ші оқу жылының магистранты

Еліміз егемендігін алумен жоспарлы экономикалық жүйе қайта құрулармен ұштастырылған кезде, қоғамымызда әлеуметтік экономикалық қарым-қатынастар саласында экономикамыз бен еліміздің дамуына тікелей зиянды түрлі қылмыстар оның ішінде экономикалық қылмыстар бой көтере бастады. Осындай қылмыс түрлерімен күресте заң саласын толық жетілдіру басты мақсат болып отыр. Себебі, бұрынғы экономикалық салық жүйесі нарықтық қатынастың талабы аумағынан шыға алмай отыр. Бұл заңды құбылыс. Өмір ағымына байланысты салықтың түрі жыл сайын әлеуметтік ортаның қылмысына байланысты бірнеше рет өзгеріске ұшырап отырады. Түрлері өзгеріп, мөлшері мерзімі сан түрлі құбылып, қайшылықтар мен шырғаға түскен салық ережелері салық төлеушілер мүддесін қорғаудан қалды. Осының салдарынан елімізде салық қылмысының кең етек алып өрбуіне жол ашылуда.

Еліміз экономикалық дамудың нарықтық жүйесіне бет алған кезеңнен бастап-ақ, Президентіміздің өзі салық мәселелеріне үлкен мән берген болатын. Республикамызда әлі күнге дейін жүйелі салық заңы болмаған болатын. Экономиканың тұтқасы - мемлекеттік сектордың қарамағында болып, республиканың бюджет қорын толтыру мәселесі тура бүгінгідей шиеленіспеген еді. Қазіргі таңда Республиканың бюджетін толығымен қамтамасыз етудің өзі бір өзек жарды мәселе. Республикалық бюджетті толтыру негізінен - салыққа әкеліп тірелетінін күнделікті өмір тіршілігінен айқын көріп отырмыз. Сонымен, салық - салық төлеушілердің, өз игілігі үшін жұмсалатын мемлекеттік бюджеттің негізгі қайнар көзі. Мемлекетке салықтан түсетін қаржы көзі оң шешімін таппайынша, халық қазынасы мен экономикалық-

әлеуметтік дамуымыз алға жылжымайтыны айдан анық. Сондықтан да салық саясатын дамыған елдердің деңгей дәрежесіне көтеру қажеттілігі күн санап сезілуде. Ең бастысы салық аясындағы қылмыстарды реттейтін нарық жағдайына сай нормативтік актілердің жүйелі негізін іске асырып, оны өмірімізге ендіру.

Республикамызда нарықтық қатынастардың қалыптасуы мен экономиканың өзгеруі қоғамымызға салық қылмысының жаңа құрамы мен түрлерін алып келді. Халқымыздың жалпы салық заңын онша жетік түсіне бермегендігінен де көп жағдайда салық қылмысына жол беріліп отыр. Мұнан шығатын қорытынды еліміздегі салық ережелерін халыққа кеңінен жариялап, оны жете түсіндіру басты мақсатымыз. Қорытындылай келе тұжырымдарым, заңда арнайы бекітіліп белгіленген салықтарды және басқа да міндетті төлемдерді уақытылы саналы түрде төлеп отыру Қазақстан Республикасының әрбір саналы азаматының Конституциямызда көрсетілген міндеті [1].

Ғылыми еңбектің басты көздеген мақсаты да азаматтарымызды экономикалық салық қылмысын жасамаудың алдын алу оған жол бермеу. Экономикалық қылмыстар, экономикалық қатынас жиынтығына қол сұғатын, нәтижесінде материалдық шығын келтіретін, қоғамға қауіпті іс-әрекетті айтамыз. Бұл экономикалық қылмыстар кез-келген экономикалық саласы мен аясында жасалынады. Салық қылмыстары экономикалық қызмет саласындағы қылмыстың бір түрі деп танылады.

Салық салу аясы мемлекеттегі маңызды құбылыс. Салық мемлекет өмірінде ақшалай құралды алудың негізі қайнар көзінің бірі болып есептеледі. Сондықтан мемлекет салық саласын реттейтін құқылық актілердің тиімді қолданылуын, салық қатынасына қатысушылардың салық заңдарымен жүктелген міндеттемелерін мүлтіксіз орындалуын талап етеді. Бұл салық төлеушілердің салықтың құқықтық қатынастағы міндеттерінің бірі. Егер салық төлеуші өз міндетін атқармаса, жауапкершілікке тартылатыны белгілі. Қарастырылып жатқан қылмыстар салық және басқа да міндетті төлемдерді толық, уақытылы төлеуді және есептеуді жүзеге асыру кезінде пайда болған қоғамдық қатынастардың жиынтығы.

Экономикалық қызмет аясында жасалынатын өзге де қылмыстық қол сұғушылықтан салық қылмысының айырмашылығына оның тікелей объектісін анықтау арқылы қол жеткізуге болады. Салық қылмысы мемлекеттік қаржы жүйесіне қол соғады, - деген көптеген тұжырымдарымен келіспеске болмайды.

Қазақстан Республикасының 1997 жылғы 16 шілдеде қабылданған жаңа Қылмыстық кодексі [2] мемлекетімізде болып жатқан саяси-экономикалық қайта құру процесінде кодекспен тыйым салынған іс-әрекеттер өздерінің қоғамға қауіптілігін жоғалтты. Сонымен қатар, жаңа қылмыс санаттарын қорғау мақсатында осы қылмыстарды жасағаны үшін қылмыстық жауаптылық белгілейді.

Құқық қорғау және салық органдарының қызметкерлері экономикалық қылмыстар құрамын тұжырымдау үшін сыни ескертулер айта отырып бар қалыпты өзгерту үшін ұсыныстар дайындаған. Юрист - практиктер ҚР ҚК-нің кейбір нормаларын тәжірибеде қолдану қиынға соқтыруда, - деген жалпы пікірге тоқталды. Әрине бұл заңды және жеке тұлғаларға салық салу аясындағы қылмысқа қатысты болды. Заңда мемлекет қоғамға қауіпті деп танытын іс-әрекеттерді нақты белгіленген сипаттаманың болмауы, кінәлі тұлғаны салық төлеуден жалтарғаны үшін жауапкершілікке тартуға мүмкіндік болмады.

Салық қылмыс үшін жауаптылық көзделген қылмыстық-құқықтық нормаларының көмексіздігінің салдарынан салық және құқық қорғау органдарының әртүрлі түсініктемелерінің өсуіне жол берілді. Өкінішке орай, осы барлық түсініктемелер негізінде салық қылмысы үшін жауаптылық көздейтін қылмыстық-құқықтық нормаларды қолдану және талқылау туралы қорытынды жасауға жеткіліксіз болды. Осы органдардың түсініктемелері салық қылмысын саралау кезінде қосымша материалдар ретінде қолданылды. Осы кемшіліктер, өзге де объективті және субъективті себептер салық қылмысы құрамы толық сипатталды деуге болады. ҚР Қылмыстық кодексі қабылдай отырып, көптеген даулы мәселелер өз шешімін тапты. Салық төлеуден жалтару тек тікелей қасақаналық ниетпен жасалынатыны, яғни кінә нысаны туралы мәселе шешіледі.

Сонымен қатар, заңды және жеке тұлғалардың салық төлеуден жалтарғаны үшін жауаптылыққа тарту ерекшеліктерінде (ҚР ҚК-нің 221, 222-баптары арқылы олар үшін арнайы құрам көзделген) шешім тапқан. Бірақ-та, салық қылмысы үшін жауаптылық көзделген заңдарды қолдану мәселесі бойынша түсініктемелердің жетіспеуі, әлі де болса құқық қолдану тәжірбиесінде негативті сипатта. Осыған орай, салық қылмысын саралаудың кейбір теориялық мәселелері мыналар болып отыр: салық қылмысының аяқталу кезеңі; салық төлеуден жалтару ірі мөлшерде жасалуы; бұрын салық төлеуден жалтарғаны үшін сотталған адамның салық төлеуі; қылмыс жиынтығы бойынша саралау.

Талданып жатқан қылмыстың аяқталу кезінде аса көңіл бөлуіміз қажет, қылмыстық құқық ғылымында мамандардың пікірдері екі топқа бөлінді. Бір авторлар тобы, салық қылмысын материалдық құрам ретінде санайды, белгіленген мерзімде салық органына табысы туралы декларацияны бермеуі

немесе салық органына табыстар немесе шығыстар туралы көрінеу бұрмаланған деректер енгізілген және салық салынатын басқа объектілерді немесе өзге де міндетті төлемдер мөлшері жасырынған декларацияны немесе бухгалтерлік құжаттарды беру кезеңде салық қылмысы аяқталды деп есептелінеді, - деп тұжырымдайды [3, 56 б].

Өзге де мамандар қылмыстың аяқталуын осы кезеңдермен байланыстырады. ҚР ҚК-нің 221-бабында көзделген қылмыстың аяқталу кезеңін анықтауда мамандар пікірлерін мына позицияға негіздеді, мерзімі өтпей тұрып декларацияны беру арқылы жалтарудың қылмыстық-құқықтық мәні жоқ, яғни тұлғаның оны бермеуге де құқығы бар. Жалтару қоғамға қауіпті беруі міндетті жағдайларда табыстары туралы декларацияны беру мерзімі өтіп кеткеннен бастап аяқталынды деп есептелінеді. Тұлға әрекетсіздік жолымен салық төлеуден жалтаруды, яғни өзіне жүктелген міндетті тиісті дәрежеде орындамады.

Ал, ҚР ҚК-нің 222-бабында көзделген қылмысы, салық төлеуден жалтаруды сипаттайтын әрекеттер жасалынған кезде, яғни «салық органына берілетін бухгалтерлік құжаттарға немесе декларацияға табыстары мен шығыстары туралы, не салық салынатын басқа объектілерді немесе өзге де төлемдерді жасыру жолымен бұрмаланған деректер енгізілгенде, осы қылмыс аяқталынған деп есептелінеді», - деп тұжырымдады бір авторлар тобы [4, 104 б]. Өзге авторларда осыған ұқсас пікірде, объективтік жағын сипаттайтын әрекеттер жасалынған жағдайда, яғни салық органына берілетін бухгалтерлік құжаттарға бұрмаланған деректер енгізілгенде, деп танымыз. Ал, кейбір авторлар нақты анығына келе алмаған. Мысалы, ҚР ҚК-нің 222-бабында көзделген қылмыс, «салық белгіленген мерзімде төленбесе немесе жалған құжат берілген жағдайдан бастап», аяқталынған деп еспетейді. Кейбір әдебиеттерде салық заңдарында белгіленген мерзімде салық салу кезеңіне сәйкес, салық нақты төленбеген жағдайда, салық қылмысы аяқталынды, - деп тұжырымдалынған [5, 47 б]. Осыған орай, кейбір авторлар салық қылмысын өз конструкциясы бойынша формалды құрам ретінде есептеп отыр [6, 67 б]. Осы сұрақты жетік білу үшін, қарастырылып отырылған қылмыс формалды немесе материалды құрам болатындығын анықтауымыз қажет. Кей ғалымдар салық қылмысын материалдық құрам десе, келесі авторлар формалды құрал деп сипаттайды.

И.И. Кучеров: «талданып отырылған баптағы салық төлеуден жалтару — салық салу объектісіне қатысты салық органдарын жаңылыстырумен сипаттаймыз. Міне, осы адастырумен осы қылмыстың объективтік жағы белгіленеді. Салық салу объектісінің мөлшерін құжаттарда бұрмалау арқылы қылмыскер салықты толық немесе ішінара көлемде төлемеуге мүмкіндік алады. Сондықтан, салық қылмысын формалды құрам деп танымыз. Осыған орай, декларацияны беруге міндетті болса да табысы (жылдық табысы) туралы декларацияны бермеуі немесе декларацияны бермеуі немесе декларацияға және бухгалтерлік құжаттарға бұрмаланған деректер енгізілген уақытта қылмыс аяқталды деп есептелінеді. Қарастырылып жатқан құрамның формалды сипатын ескере отырып, қоғамға қауіпті зардаптың туындауы қылмыстың аяқталуы үшін міндетті алғы шарт болып табылмайды», - деп пікірін тұжырымдаған [7, 17 б]. Мен бұл пікірмен келіспеймін, өйткені ҚР ҚК-нің 221, 222 - баптарының диспозициясында тікелей көзделген, яғни қылмыстық жауапқа тартудың шарты — азаматтардың және заңды тұлғалардың ірі мөлшердегі салық төлеуден жалтаруы болып танылады. ҚР ҚК-нің 221-бабының ескертуінде «егер төленбеген салық сомасы бес жүз айлық есептік көрсеткіштен асса, салық төлемеу ірі мөлшерде жасалынған деп танылады», - деп белгіленген.

Салық төлеуден жалтару әрекеттерімен одан туындайтын зардаптың арасында себепті байланыс бар. Осыған орай, салық қылмысы құрылысы жағынан материалдық құрамға жатады. Қылмыс салық немесе өзге де төлемдерді ірі мөлшерде төленбеген жағдайда аяқталған деп танылады. Азаматтың немесе заңды тұлғалар декларацияны беруге міндетті жағдайларда табысы туралы декларацияны бермеуі немесе, декларацияға (бухгалтерлік құжаттарға) көрінеу бұрмаланған деректер енгізу арқылы салық төлеуден жалтару, егер бұл әрекет салықты ірі мөлшерде төлемеуге әкеп соқтырмаса, бұл жерде қылмыс құрамы толық болмағандықтан, қылмыстық жауапкершілік туындамайды.

Қорыта келгенде, салық қылмысы материалдық құрамға жататындығын басшылыққа ала отырып, декларацияны беруге міндетті жағдайда декларацияны бермеуі, не декларацияға (бухгалтерлік құжаттарға) көрінеу бұрмаланған деректер енгізу, не салық салынатын объектілерді жасыру арқылы салық төлеуден жасыру арқылы салық төлеуден жалтару салықты ірі мөлшерде төлемеуге әкеп соқтырған уақыттан бастап салық қылмысы аяқталған болып табылады. Егер бухгалтерлік есеп құжаттарына көрінеу бұрмаланған деректер енгізілген болса, бірақ-та салық бойынша есеп айырысу жүргізілмесе және салық органдарына есеп құжаттарына әлі тапсырылмаса немесе тапсыру мерзімі әлі басталмаса, бұл

жағдайларды салық қылмысын жасауға оқталу ретінде қарастырамыз. Демек, қылмысқа қатысушыларды іздестіру, қылмыс жасауға сөз байласу не адамдар тобын құру, егер бұл орайда қылмыс адамның еркіне байланысты емес мән-жайлар бойынша ақырына дейін жеткізілмесе, салық қылмысына дайындалу ретінде сипатталады. ҚР ҚК-ң 24-бабының 2-тармағына сәйкес, ауыр немесе ерекше ауыр қылмысқа дайындалғаны үшін ғана қылмыстық жауаптылық туындайтыны бізге белгілі. Осыған орай, ҚР ҚК-ның 222-бабының 2-бөлімінде көзделген, бірнеше рет жасалған нақ сол әрекет ғана ауыр деп танылады.

1 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) // Юрист-анықтама жүйесі.

2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі 1997 ж. (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) // Юрист-анықтама жүйесі.

3 Миньковский Г.М., Магомедов А.А., Ревин В.П. Уголовное право России: Учебник. Общая и особенная части / Под. ред. В.П.Ревина. - М., 1998. – 289 с.

4 Гаухман Л.Д., Максимов С.В. Преступления в сфере экономической деятельности. - М.: ЮрИнфор, 1998.

5 Уголовное право России: Учебник для вузов. В 2-х томах. Т.2. Ю.А.Красиков. - М.: Инфра - М, 1998. – 309 с.

6 Куприянов А.А., Бабаев Б.М. Научно-практический комментарий налоговых статей нового Уголовного кодекса // Ваш налоговый адвокат Консультации, рекомендации. Вып. 1(3). - М.: ФБК-ПРЕСС, 1998.

7 Кучеров И.М. Преступления в сфере налогообложения: Научно-практический комментарий к УК РФ. - М.: Учебно-консультационный центр ЮрИнфор, 1999.

Резюме

В данной статье рассматриваются некоторые теоретические вопросы квалификации преступлений в сфере налогообложения.

Summary

This article discusses some theoretical issues of qualification of crimes in the area of taxation.

ТЕРРОРИЗМ ТҮСІНІГІ

А. Сейткаримов -

Д.А. Қонаев атындағы университеті І-ші оқу жылының магистранты

Әртүрлі мемлекеттердің террорлогтары ондаған жылдар бойы терроризмнің және террористік қызметтің түп негізін ашып көрсететін түсінігін беруге тырысып жүр. Осы мәселенің спецификасы әртүрлі болып табылады және көптеген аспектілерден тұрады. Қазіргі кезде терроризмнің жалпы бірдей анықтамасы жоқ. Американың қоғам танушысы Д. Лонгтің еңбегінде былай деп көрсетілген: «Терроризм үлкен қоғамдық мәселе болғанымен, терроризмнің түсінігі жөнінде келіспеушіліктер өте көп. Дүние жүзінде ғалымдардың ешқайсысы терроризмнің түсінігі жөнінде оның түп мағынасын ашып көрсететін анықтамасын әлі берген жоқ».

Террор - ол латын тілінен аударғанда теггог-қорқыныш деген сөзді білдіреді. Осыған сәйкес біздің тілімізде «терроризм», «террористік акт» және ақырғы кезде пайда болған «халықаралық терроризм» және «халықаралық сипаттағы террористік акт» - деген сөздер туындаған. В.И.Дальдің сөздігі бойынша: терроризмнің мақсаты ретінде күш қолдану, өлтіру арқылы қорқыту деп түсінік береді [1].

Қысқа саяси түсіндірме сөздігінде: «террор» - қорқыту, күш қолдану саясаты ретінде түсіндіріледі. Террористік акт дегеніміз - ол белгілі бір тұлғаны, оның саяси қызметіне байланысты өлтіру немесе ауыр дене жарақатын келтіру болып табылады.

Заң ғылымында «террор» термині - қорқыныш жағдайы деп түсіндіріледі және де терроризм дегеніміз ол осы мақсатқа, жағдайға жету үшін қолданылатын техникалық әдістер деп түсіндіріледі. Көптеген авторлар терроризмге былай деп анықтама береді: «белгілі бір топтардың немесе тұлғалардың көпшілік алдына қорқыныш тудыру арқылы билік органдарын өздерінің саяси талаптарын орындату үшін қолдану немесе күш қолдану қорқыту», - деп түсіндіріледі.

Профессор И.И. Карпец былай деп түсінік береді: «терроризм бұл халықаралық немесе мемлекет

ішіндегі, бірақ халықаралық сипаттағы ұйымдасқан және өзге де қызмет түрі, яғни өлтіру, дене жаракатын көлтіру, күш қолдану және адамдарды күштеп кепілдікке алу және тағы басқаларды жүзеге асыруға бағытталған арнайы органдар мен топтарды құру», - дейді [2].

Мемлекеттік және саяси тұлғаларға шабуыл жасағанда, құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне және жәй азаматтарға шабуыл жасағанда, завод, фабрикаларға және транспорт құралдарын жою немесе бүлдірген жағдайда әртүрлі мақсаттар болуы мүмкін. Егер осы жоғарыда аталған әрекеттер үрейлендіру азаматтарға қорқыныш сезімін тудыру мақсатында жасалса ғана терроризм жөнінде айтуға болады. Қорқыныш сезімін тудыру бұл терроризмді басқа өзіне ұқсас қылмыстардан ажыратуға мүмкіндік беретін айрықша белгісі болып табылады. Терроризмнің мақсаты-демократтық және прогрессивтік әлеуметтік құрылымдарға, белгілі - бір ұйымдардың меншігіне, азаматтардың меншігіне зиян шығын келтіру, азаматтарды қорқыту, сондай-ақ қылмыстық әрекеттер арқылы материалдық не болмаса басқа да пайда көру.

Терроризм белгілі бір объектіні (объектілерді) қирату арқылы қарама-қарсы жақтарға психикалық әсер ету арқылы оны әлсіретудің өзіндік бір әдісі болып табылады. Мысалы: ешкімге зиян келтірмеген немесе минималды шығындарға әкеп соққан кішкентай жарылыс. Бұл азаматтарға қорқыныш қорғансыздық сезімін тудырады, оларды үрейлендіреді. Бұл жерде тек ғана психикалық агрессия болып тұр және ол демонстративті сипатта болып тұр. Бұл жерде демонстрация дегеніміз ол террорист ешқандай материалдық құндылықты көздемей тек ғана өзінің күшін көрсеткісі келген жағдайда және өз алдында өзінің күшін көргісі келген жағдайды айтамыз, яғни осы жағдайда демонстрация орын алады. Терроризмді ешқашан да мемлекеттік қызметте басқару функциясын атқарып отырған адамдарды өлтірумен және де материалдық құндылықтарды иелену мақсатында жасалған қарақшылық шабуылмен шатастыруға болмайды. Терроризмнің мақсатын міндетті түрде анықтап алу керек, терроризмнің мақсатының міндетті белгісі ол белгілі бір мақсатқа жету үшін қорқыныш сезімін тудыру, қорқыту үрейлендіру болып табылады.

Терроризм туралы ғылымда әртүрлі анықтама беріледі. В.В. Витюктің айтуы бойынша: «терроризм - жүйелі түрде күштеу әрекеттерін жүзеге асырумен байланысты саяси күрестің тактикасы; ол - тек ғана influential тұлғаларға физикалық қорқыту, сонымен қатар үкіметті және әлеуметтік топтарды үрейлендіру болып табылады; саяси мақсатты көздейтін жүйелі түрдегі арнайы ұйымдастырылған қаза келтіру», - дейді [3].

Тағы да айта кететін жағдай, күштеу актісі, егер де ол біреуді үрейлендіру, қорқыныш сезімін тудыру мақсатында жасалса ғана оны терроризм деп айтуға болады.

Терроризм - бұл біреуді қорқыту арқылы паника тудыру, мемлекеттік және қоғамдық тәртіпті бұзу тіпті жойып жіберу, сезімін тудыру арқылы қарастыластарын өздеріне лайық шешім қабылдауға мәжбүрлеу, саяси және өзге де өзгерістер тудыру болып табылатын күштеу әрекеті. Көптеген халықаралық құжаттарда терроризм әртүрлі мемлекеттер арасындағы көптен бері қалыптасқан саяси байланыстар жүйесін бұзатын, үзетін және барлық азаматтардың санасына нұқсан келтіреді деп көрсетілген. Терроризм актісі кезінде көп жағдайларда дүние жүзілік құқықтық тәртіпке және оның субъектілеріне еш қатысы жоқ қатардағы жәй азаматтар зардап шегеді.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 233-бабында былай делінген: Терроризм - бұл яғни адамдардың қаза болуы, елеулі мүлктік зиян келтіру, не қоғамға қауіпті басқа да зардаптардың болу-ақ төндіретін жарылыс жасау, өрт қою немесе өзге де іс жасау, егер осы әрекеттер қоғамдық қауіпсіздік бұзу, халықты қорқыту не мемлекеттік органдардың шешім қабылдануына ету мақсатында жасалса, сондай-ақ аталған іс-әрекеттерді дәл сол мақсатқа жасаймын деп қорқыту [4].

Терроризмге қарсы күрес туралы заңда былай деп көрсетілген: терроризм қоғамдық сондай-ақ сіздікті бұзу, халықты үрейлендіру, Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттердің және халықаралық ұйымдардың шешім ықпал ету мақсатында мемлекет не қоғам қайраткерінің қызметін тоқтату немесе осындай қызметі үшін кек алу мақсатында тұлғаларға немесе ұйымдарға қатысты құқыққа қарсы қылмыстық жазаға тартылатын әрекет немесе оны жасаймын деп қорқыту.

Террористік акт - ол мемлекеттік немесе қоғам өміріне оның мемлекеттік немесе басқа да саяси қызметін үшін немесе осындай қызмет атқарып жүргені үшін тек алу мақсатында оның өміріне қол сұғу, нұқсан келтіру болып табылады. Республикасының терроризмге қарсы күрес туралы заңға сәйкес, терроризм акті - жарылыс жасау, өрт қою немесе адамдардың қаза болуы, елеулі мүлктік зиян келтіру не қоғамға сондай-ақ зардаптар туындау қауіпін төндіретін өзге де іс әрекеттер жасау немесе жасаймын деп

корқыту, егер осындай іс-әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу халықты үрейлендіру не Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарының, шет мемлекеттердің немесе халықаралық ұйымдардың шешім қабылдауына ықпал ету мақсатында жасалса, сондай-ақ адам өміріне дәл сол мақсаттарда қастандық жасау, сол сияқты мемлекет немесе қоғам қайраткерінің оның мемлекеттік немесе өзге де саяси қызметін тоқтату не қызметі үшін кек алу мақсатында қастандық жасау.

Терроризм - қазіргі дәуірдегі ең қауіпті қылмыс түрі болып табылады. Мұндай қылмыстар көп жағдайда ұлттық шектен шығып халықаралық сипат алуда. Террорлық әрекеттер әртүрлі болуы мүмкін, бірақ оның бәрін біріктіретін екі түрлі элемент бар. Оның біріншісі - терроризм мемлекеттік өкімет билігін күйретуге бағытталған; екіншісі - терроризмді жүзеге асыру арқылы яғни террористердің қатыгездік әрекеттері арқылы тұрғындарға үрей, қорғансыздық сезімін тудыру болып табылады.

Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 233-бабы: "Терроризм, яғни адамдардың қаза болуы, елеулі мүліктік не қоғамға сондай-ақ басқа да зардаптардың болу қауіпін тудыратын қоғамдық арылыс жасау, өрт қою немесе өзге де іс-әрекеттер қоғамдық қауіпсіздікті бұзу, халықты қорқыту не мемлекеттік органдардың шешім қабылдауына ықпал ету мақсатында жасалса, сондай-ақ аталған іс-әрекеттерді дәл сол мақсатта жасаймын деп қорқыту" — болып табылады.

Бұл жерде қылмыстың тікелей объектісі - қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ететін, реттейтін қоғамдық қатынастар болып табылады.

Терроризм қылмысты объективтік жағынан: адамдардың қаза болуы, елеулі мүліктік зиян келтіру не қауіпті басқа зардаптарын болу қауіпін төндіретін жарылыс өрт қою немесе өзге де іс-әрекеттер жасау; аталған іс-әрекеттерді жасаймын деп қорқыту арқылы сипатталады. Жарылыс жасау, өрті қоюдан басқа да іс-әрекеттерге көліктердің апатқа ұшырауын, күйреуін, ғимараттардың, мәдени және құрылыстардың қиратылуын, сондай-ақ радиоактивті, бактериологиялық немесе басқадай жолмен уландыруды қоймаларға, тұрғын-жайларға, құрылыстарға, алаңдарға су толтыру сияқтылар жатады.

Терроризмнің объективтік жағынан ерекшелік белгісі - Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексінің 233-бабы. Диспозициясында көрсетілген (қылмыс зардаптарының нақты алуы емес) зардаптардың болу қауіпін тудырылуы жеткілікті болып табылады. Яғни өрт қою, жарылыс жасау немесе өзге де әрекеттерді жүзеге асыру арқылы іс-әрекет істелгенімен, заңда көрсетілген зардап орын алмаса да, қылмыс аяқталған деп танылады, өйткені мұндай әрекет адамдардың қаза болуы, елеулі мүліктік зиян не қоғам үшін сондай-ақ басқа зардаптардың болу қауіпін төндіріп тұр. Осыған байланысты қылмыс құрамы формальдық болып табылады. Субъективтік жағынан терроризм қасақаналықпен жасалады. Кінәлі адам заңда көрсетілген әрекеттерді істеу арқылы зардаптардың болу қауіпін туғызғанын соны жасаймын деп қорқытудың қоғамға қауіптілігін сезеді де соны жүзеге асыруды тілейді. Қылмыстың субъективтік жағынан қажетті белгісіне заң-қоғамдық бұзу, халықты қорқыту не мемлекеттік органдардың шешім қабылдауына ықпал ету арнаулы мақсатын қосып көрсеткен.

Қылмыстың субъектісі - 14-ке толған, есі дұрыс кез келген адам.

Терроризмді зерттеумен айналысатын Б. Дженкинстің айтуы бойынша «күш қолдану арқылы қорқыту - ол күштеу әрекетінің жекелеген актілері немесе күштеудің тобы және осы арқылы қорқыныш сезімін тудыратын күштеу терроризм ретінде танылады». Б. Дженкинс: «терроризм бұл соғыстың бір түрі», - дейді. Бірақ терроризм мен соғысты шатастыруға болмайды, олар бір-бірімен байланысты және кейде олар бірінен біріне өтіп кетеді. Терроризм дүние жүзінің өзекті проблемасы болғандықтан, АҚШ органдарының терроризм жөнінде түсініктерін көрсетуді жөн деп санаймын. ЦРУ былай дейді: «халықаралық бұл шет ел мемлекеттерінің, ұйымдарының және қолдауы арқылы жүзеге асырылатын терроризм», - дейді. ФБР былай дейді: «терроризм бұл саяси және әлеуметтік мақсаттарға жету үшін үкіметке, жәй азаматтарға немесе оның кез-келген бөлігіне ықпал ету мақсатында жеке адамдарға немесе меншікке қарсы күш көрсету немесе күш қолдану. Мемлекеттік департаменттің көзқарасы бойынша терроризм бұл ішіндегі топтар мен немесе мемлекеттің жасырын түрде жүзеге асырылатын ұйымдастырылған саяси күштеу.

1986 жылғы Халықаралық құқық сөздігіне былай делінген: «Халықаралық терроризм бұл мемлекеттердің және олардың арасындағы қалыпты дипломатиялық қызметті бұзатын, халықаралық кездесулердің және халықаралық шарттарды жүзеге уын қиындататын, сондай-ақ мемлекеттердің арасындағы өрт байланыстарын нашарлататын, адамдардың негізсіз өліміне әкеп соғатын қоғамға қауіпті халықаралық масштабтағы іс-әрекеттердің жиынтығы» [5].

Е.Г. Ляхов келесідей қорытындыға келеді: «Халықаралық терроризм актісі әрбір мемлекеттердің қылмыстық құқығымен бағаналатын, халықаралық қылмыс ретінде ғана емес, сондай-ақ

халқаралық құқық пен халықаралық қатынастарға қолсұғатын іс-әрекетінде бағаланды» [6]. Халықаралық құқық пен қорғалатын бір немесе бірнеше құндылықтар жүйесіне қарсы тұлғаны террористік актісі халықаралық қатынастарға бағытталған болып табылады.

Террористік қолсұғушылықтың объектісі ретінде бір жағынан адамдар болып табылады, яғни қолсұғушылықтан зардап шеккен, ал екінші жағынан мемлекеттегі құқықтық тәртіп сонымен басқару тәртібі, аумақтық тұтастық, саяси құрылымы және сияқтылар болып табылады.

Қазіргі кезде глобальді терроризмнің қаупі өте жоғары, себебі террористер қазіргі кездегі жаңа әр түрлі қаруды иеленген, өздерінің құралдары бар, қазіргі кездің жаңа компьютерлері және техникасы бар, олар өз кітаптарын газет журналдарын шығарады, олардың жоғарғы билік органдарында сыбайластары бар болғандықтан ғана глобальді терроризмнің идеологиясының кең жаюы болып табылады. Терроризм бір жерді жаулап алғаннан кейін ол міндетті түрде жерлерді жаулап алуға тырысады. Террористермен жаппай-қырып жоятын қаруды қолдану қаупі бар, себебі: біріншіден: мұндай қаруды дайындап шығару заманда көп қиындықтарды туғызбайды. Екіншіден: мұндай қарумен террористерді Солтүстік Корея, Ирак, Ливия мемлекеттері қамтамасыз етуі мүмкін.

Ю.М. Антоньянның айтуы бойынша террористік акт адамдарды кепілдікке ұстап алу арқылы да жүзеге асырылуы мүмкін [3]. Бұндай жағдайда террористер адамдарды бірінен кейін бірін өлтіріп, өздерінің мақсаттарына жетуді ойластырады. Бірақ бұл айтылған тұжырым қылмыстық заңға сәйкес келмейді. Себебі заңда кепілдікте байланысты өз алдына жеке бап бар. Бірақ бұл жерде ды өлтіру арқылы басқа адамдарға қорқыныш, қорғансыздық тудырып тұр, демек бұл терроризм ба деген сұрақ туындайды, себебікөп жағдайларда көптеген адамдардың өліміне әкеп соғады көптеген адамдарға ауыр дене жаракатып келтіреді. Адамдардың психикасына жағымсыз әсер етеді. Көптеген материалдық құндылықтарды және діни құндылықтарды қалпына келтірілмейтіндей етіп қиратады.

Терроризмнің қауіптілігі одан шегушілердің санынан байланысты емес. Терроризмді радиациялық қауіптілік пен экономикалық дағдарыспен тепе-тең қоюға болады. Біріншіден: террористер ядролық және басқа да жаппай қырып жоятын қаруларды қолдануы мүмкін. Екіншіден: террористер көптеген адамдарға қорқыныш сезімін тудырумен қатар көптеген адамдарды өздеріне біріктіріп алуы мүмкін. Үшіншіден: кейбір елдерде терроризмнің масштабы ұлттық шектен шығуда. Төртіншіден: терроризмнің аса қауіпті ерекшелігі, ол бүкіл немесе мемлекетте қоғамдық саяси және экономикалық жақсартуға емес керісінше нашарлатуға бағытталған.

1 Даль В.И. Словарь. – М., 1981.

2 Карпец. Преступления международного характера. - Москва, 1979.

3 Антонян Ю.М. "Терроризм" криминологическое и уголовно-правовое исследование. - Москва, 1998.

4 Қазақстан Республикасының қылмыстық кодексі 1997 ж. // Юрист – анықтама жүйесі.

5 Словарь международного права. – М., 1986.

6 Ляхов Е.Г. Терроризм и международные отношения. - Москва, 1991.

Резюме

В данной статье рассматривается история и развития терроризма, как преступления в отечественном и зарубежном законодательстве.

Summary

In given article the author considers origin and terrorism developments as crimes in the domestic and foreign legislation.

АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ ЖӘНЕ АЗАМАТТЫҚ ІС ЖҮРГІЗУ ҚҰҚЫҒЫ ГРАЖДАНСКОЕ ПРАВО И ГРАЖДАНСКИЙ ПРОЦЕСС

ӨТЕЛМЕЛІ ҚЫЗМЕТ КӨРСЕТУ ШАРТЫН АЗАМАТТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ РЕТТЕУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

Д.Ж. Белхожаева -

Азаматтық құқық және іс жүргізу кафедрасының аға оқытушы,

А. Жомартқызы -

Қылмыстық құқық және іс жүргізу кафедрасының оқытушы

Қызмет нарығы - бүгінгі таңдағы экономикадағы қарқынды дамып отырған сектордың бірі, қызмет көрсету бойынша атқарылатын қызмет адамның әлеуметтік, тұрмыстық, рухани қажеттілігін қамтамасыз етуге тікелей бағытталады, және де интернет көмегімен қанағаттандырылатын ауқымды макроэкономикалық масштабты қамтып отыр деуге болады. Қызмет адамдардың барлық іс-әрекеттерінің саласын қамти отырып, бүгінгі таңда тұтынушылық құндылығын иемденуде. Қазіргі кезеңді өтелмелі қызмет көрсету шартының көп түрлері қалыптастырылған уақыт деуге толық болады, сондай-ақ келешекте өз алдына өмір сүре алатындығын көрсетеді.

Сонымен қатар, өтелмелі қызмет көрсету қатынастарын құқықтық реттеудің ақтандақтары бар. Өйткені, азаматтық заңнамаларда, яғни Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінде қызмет түсінігі нақты берілмеген, тек ҚР АҚ-нің 115-бабында қызмет азаматтық құқықтың объектісі ретінде сипатталған, және де оның белгілері толық ашып көрсетілмегендігін айта кеткен жөн. Заң бойынша (ҚР АҚ-нің 683-бабына сәйкес) «қызмет көрсету» термині - белгілі бір іс-әрекет жасау немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыру ретінде түсіндірілген. Айта кететін жайт, ҚР АҚ-нің 687-бабында былай делінген: мердігерлік туралы жалпы ережелер (осы Кодекстің 616-639 баптары) және тұрмыстық мердігерлік туралы ережелер (осы Кодекстің 640-650 баптары), егер осы Кодекстің 683-686 баптарына, сондай-ақ өтелмелі қызмет көрсету шарты нысанасының ерекшеліктеріне қайшы келмесе, өтелмелі қызмет көрсету шартына қатысты қолданылады [1]. Міне, осы жерде қатынасты реттеу мүлдем шатысып кеткен деуге болады. Себебі, мердігерлік міндеттемесін реттейтін қалыптардың санына байланысты, екі қорытынды жасауға болады.

Бірінші қорытынды, осы әрекеттегі азаматтық заңнамадағы мердігерлік және өтелмелі қызмет көрсету шарттарына бірмезетте қолданылатын қалыптар әмбебап сипатта қолданылады.

Екінші қорытынды, Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінде шарттық қатынастың объектісі ретінде қызмет пен мердігерлік шарты бойынша орындалған жұмыс арасындағы айырмашылықтары қарастырылмаған.

Жалпы алғанда, доктринада «қызмет» түсінігі көп мағынада қарастырылуда. Ғалымдар бірегей пікірге келе алмауда, заңнамада «қызмет» түсінігін бекіту үшін үш негізгі концепция қалыптасқан:

- «дифференциалдық», қызмет көрсету аясын жеке реттейтін арнайы заңды қабылдауды ұсынады (Язев В.А., Садиков О.Н., Калмыков Ю.Х., Баринов Н.А.);

- «Интегралдық», бір заңда «азамат-тұтынушы» құқықтарын қорғауды тоғыстыруды ұсынады (Мозолин В.П., Кабалкин А.Ю.) [2, 37 б];

- «орталықтандырылған негіз», бұл концепцияның өкілдері азаматтық заңнамалар негізін қалыптастыруды ұсынады (Красавчиков О.А., Плетнев В.А.) [3].

Ал, бүгінгі таңда уақыт өте келе заң шығарушылармен «интегралдық концепция» қолдау тапты, яғни «Тұтынушылар құқығын қорғау туралы» заңы [4] қабылданылды. Бұл Заң тұтынушылар праволарын қорғаудың құқылы, экономикалық және ілеуметтік негіздерін, сондай-ақ кепілдіктерін баянды етеді. Мемлекеттік өкімет пен басқару органдары тұтынушылардың өздерін сапалы товарлармен, жұмыстармен және қызметтермен қамтамасыз ету жөніндегі жеке праволарын қорғауға байланысты тиімді шараларды жүзеге асыруға міндетті.

Қызмет нарығының қарқынды даму тенденциясын ескере отырып, өтелмелі қызмет көрсету шарты бүгінгі күні қажетті және келешекте де дамуын тоқтатпайтын азаматтық-құқықтық институт болып табылады. Осыған орай, өтелмелі қызмет көрсету міндеттемесінде тек ғана тараптардың құқықтарын қорғаумен қатар, заказ алушы мен тұтынушылар қажеттілігін қамтамасыз етуге бағытталған жаңдайлар жасауымыз қажет. Сондықтан, осы институтты реттейтін нормативті-құқықтық база осы қатынастың қатысушыларының құқықтары мен мүдделерін тиісінше қорғай алмайды, осыған орай өтелмелі қызмет көрсету шартын теориялық тұрғыда зерделеуді, және де заңдарды жаңартуды қажет етеді. Жоғарыда айтылған жайттар зерттеу тақырыбының өзектілігін, оның теориялық және тәжірибелік маңыздылығын білдіреді.

Цивилистика доктринасында қызмет түсінігі туралы пікірталас және де қызметті құқықтық реттеу жиырмасыншы ғасырдың 70 жылдары қалыптаса бастаған. Дегенмен, қызмет түсінігі туралы бүгінгі таңға дейін жүйелі анықтама жоқтың қасы деуге болады.

Жалпы доктринада «қызмет» терминінің азаматтық-құқықтық түсінігі туралы үш көзқарас қалыптасқан:

Бірінші көзқарас бойынша, қызмет азаматтардың қажеттілігін қамтамасыз ететін қызмет ретінде қарастырылды [6, 89 б].

Екінші көзқарас, «қызмет» - азаматтар және заңды тұлғалар да қатысатын мүлдіктік қатынас [6, 29].

Үшінші көзқарас, қызмет дегеніміз қызмет көрсету міндеттемесінің пәні ретінде ұғындырылады [6, 45 б].

Атақты орыс ғалымы Ю.Х.Калмыков қызмет түсінігін кеңінен талдады: «қызмет дегеніміз міндеттемелік құқықтық қатынас бойынша контрагентке жағдай немесе жеңілдік жасауға бағытталған іс-әрекет» [6, 33 б]. Сөзсіз, қызмет көрсету міндеттемесіне тапсырыс берушіге жағдай жасау мақсатында жасалынған шарттардың құқықтық табиғаты сай келетін: тұрмыстық мердігерлік шартын, несиеге бөлшектеп сату-сатып алу шартын, прокат шартын жатқызады. Бірақ, қызмет көрсету міндеттемесі ұғымы міндеттемелердің көп шегін қамтиды.

Ал, Е. Романова қызмет көрсету міндеттемесіне жататын қызмет нәтижесі бойынша міндеттемелер шегін төмендегі белгілер бойынша қысқартты: а) қызмет көрсету шартының пәні – контроагент үшін жағдай жасалуы тиіс (уақыты, қаражаты үнемделуі); б) қызмет – ол ұсынылуы кезінде қолданылатын іс-әрекет болуы тиіс [7, 213 б].

С.Алексеев былай дейді: «қызмет – бұл тек іс-әрекет ғана емес, белгілі бір нәтиже» [8, 297 б].

Н. Индюковтің пікірінше: «қызмет тек еңбек нәтижесі ғана болады. Нәтиже адамдарға жағымды нысанда болуы тиіс», - деген [9, 33 б].

Ал, М.Кротованың айтуынша: қызмет азаматтық та, еңбектік құқықтық қатынастың да объектісі болуы мүмкін. Еңбектік-құқықтық қатынастың объектісі - қызмет қызмет көрсету процесі ретінде ұғындырылса, ал азаматтық құқықта – қызмет еңбек өнімі ретінде қарастырылады. Қызмет – оны жүзеге асыру процесінде қолданылатын азаматтар мен заңды ұйымдардың қызметі, заттық сипаты жоқ өнім [10, 41 б].

Қызмет заттық сипаты жоқ іс-әрекет ретінде, О.С.Иоффе тұжырымдайды [11, 419 б].

Е.Д.Шешенин қызметтің төмендегідей белгілер атап көрсетті: «а) қызмет көрсететін жеке және заңды тұлғаның қызметі; б) қызмет көрсетудің нәтижесі заттық сипатта болмайды; в) қызметтің тиімділігі қызмет көрсету процесінде қолданылады, ал қызметтің тұтыну құны жойылады» [12, 177 б].

Қызмет көрсету нәтижесінде заттық сипаттың болмауы қызметтің негізгі белгісі ретінде қарастырылатын болса, қызмет пен жұмыс түсініктері арасындағы ара-жікті ашуға көмегі зор. Яғни, мердігер шарты мен өтелмелі қызмет көрсету шарты арасындағы ара-қатынасты ашып берері сөзсіз. Дегенмен, әрекеттегі азаматтық заңнамаларда қызмет көрсету және жұмысты орындау туралы қатынасты құқықтық реттеудің ара-жігі айқындалмағандықтан, қызметті жұмыстың бір түрі ретінде қарауға мүмкіндік береді.

И.Брауде былай дейді: «жұмыс қандай да бір затты жасу немесе белгілі бір қызметті көрсету» [13, 221 б].

Азаматтық құқық ғылымында жұмыс – қызметтің бір түрі ретінде деген пікірге қарама қарсы пікір қалыптасқан. Н.Баринов қызмет, жұмыс орындау және қызмет көрсету ұғымдарын біріктірді. Былай деген: «кейбір қызмет заттың тұтыну құндылығын білдіреді. Ал басқа қызметтер атқарушының қызмет нәтижесі ретінде, тоуар түрінде болмайды, тек атқарушының іс-әрекеті нысанында көрініс алады» [14, 14 б].

Мердігер шарты қызметтің бір түрі болып табылады, - дейді Ю.Калмыков [6, 34 б].

А.Ю.Кабалкинның пікірінше: «жұмысты орындау қызмет көрсету міндеттемесінің бір түрі ретінде қарастыруға болады, себебі кез келген қызмет белгілі бір жұмысты орындау арқылы қол жеткізіледі» [2, 84 б].

Өтелмелі қызмет көрсету шартын жаңа шарт түрі ретінде азаматтық заңнамада бекіту қажеттілігін негіздей отырып, Е.Шешенин жұмыс пен қызмет ұғымдарының ара жігін ажырату қажеттілігін айтты. Қызметтің экономикалық мәнінің бірлігін мойындай отырып, дегенмен қызметті іс-әрекеттің нәтижесі бойынша бөлуді көздейді. Оның пікірінше: «қызмет бірінші кезекте мердігерлік шартының пәні болып табылады, ал екінші кезекте қызмет өтелмелі қызмет көрсету шартының да пәні бола алады» [12, 356 б].

Азаматтық құқықта жалпы алғанда мердігерлік шартының белгісі болып қызмет нәтижесі болып табылады. Рим жеке құқығында Лабеоға тілінде «locatio-conductio operis» - гректердің түсінігінше, «аяқталған еңбек», яғни орындалған жұмыстың аяқталған нәтижесі дегенді білдіреді [12, 490 б].

Еңбек нәтижесін Р.Саватье өзге тұрғыда қарастырады. Ол міндеттеменің екі түрін бөліп көрсетеді: нәтиже беретін міндеттеме, нәтижеге кепілдік берілетін, яғни мердігерлік шартын жатқызады. әрекет жасауға тиісті міндеттеме, борышқор (дәрігер, тренер) өз жұмысты тиісінше орындауға міндетті, бірақ оның нәтижесіне кепілдік бермейді [14, 232 б].

Төңкеріске дейінгі орыс азаматтық құқығында жұмыс пен қызмет ұғымдарының ара жігін ашып көрсету туралы пікір талас жоқтың қасы. Д.Мейер былай дейді: «мердігерлік шарты – бір тарап белгілі бір ақыға екінші тарапқа белгілі бір уақыт ішінде белгілі бір қызметті көрсетуге міндеттейтін шарт» [15, 295 б].

Цивилисттермен заттық нәтиженің болуы жеке жалдау және мердігерлік шартының бір бірінен ажыратын белгілі ретінде қарастырылмады. Л.Таль еңбек шарты мен мердігерлік шартының белгілерін анықтауда, мердігерге нақты нәтижеге уәде беретін жұмысты орындау міндетін жүктеді [16, 210 б.].

Қазіргі заңнамада қызмет нәтижесінің материалдық сипаты салық салу объекті ретінде жұмыс пен қызметті ажыратуға негіз болады. ҚР салық кодексіне орай, жұмыс – жеке және заңды тұлғалардың қажеттілігін қанағаттандыру үшін жүзеге асырылатын және материалдық сипаты бар нәтиже, қызмет түрі. Ал, қызмет – материалдық сипаты жоқ және осы қызметті жүзеге асыру кезінде қолданылатын қызмет.

ҚР Азаматтық кодексінің 33-тарауындағы өтелмелі қызмет көрсету белгілі бір әрекетті жасау немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыру деген мағынаны білдіреді. Дегенмен, азаматтық заңда өтелмелі қызмет көрсету шарты бөлініп көрсетілгенімен, ол шарттың пәні туралы ұғым сол қалыпында қала берді. М.Кротовтың пікірінше: қызмет көрсету шартының пәні – заттық сипаты жоқ және кепілдендірілмейтін әрекет [10, 25 б]. Ал, А.Шерстобитов пән ретінде – атқарушының жасаған белгілі бір әрекетінен немесе жүзеге асырған белгілі бір қызметінен тапсырысшының қол жеткізген тиімді нәтижесі. Тиімді нәтиженің заттық сипаты болмауы тиіс, - дейді [17, 5 б].

Қызметтің әр түріне тән жалпы белгі ретінде В.А.Кабатова былай дейді: «өтелмелі қызмет көрсету шартының пәні заттық нәтиже емес, ереже бойынша тиісті жүзеге асырылған әрекет» [18, 393 б].

Жалпы алғанда, қызмет түсінігін тұжырымдағанда, қызмет көрсету кезінде атқарушы қызметінің материалдық емес нәтижесі деуге болады. Осыған орай, қызмет ұғымының доктриналық түсінігін қалыптастырған Е.Шаблованың көзқарасына тоқталсақ. Қызмет – интеллектуалдық меншік объектісі немесе заттарды жасаумен байланысы жоқ тұлғаның жеке қажеттілігін қанағаттандыратын және ақылы негізде қызмет нәтижесіне қолжететін тәсіл [19, 13 б].

В.Кванин жұмыс пен қызмет ұғымдарын былай бөліп көрсетеді: «қызмет кең мағынада, заттық сипаты жоқ кез келген қызмет (мысалы, тапсырма, сақтау, комиссия, тасымалдау, медициналық, білім беру қызметтері). Ал, тар мағынада, қызмет дегеніміз тапсырысшының затына емес, жеке басына бағытталған қызмет. Сонымен қатар, тапсырысшының жеке басына бағытталған материалдық нәтижелер де болады (мысалы, шаштаразшы қызметі, косметолог қызметі)» [20, 32 б].

Құқықтық әдебиеттерде қызметтің негізгі белгі ретінде қарастырылған заттық сипаты жоқ нәтиже сынға түсті. Себебі, кейбір өтелмелі қызмет көрсету кезінде заттық сипаттағы нәтижелерде орын алады. Мысалы, стоматологиялық көмек арқылы медициналық қызмет көрсетуде заттық нәтиже орын алады, ал терапевтік емдеуде заттық сипаттағы нәтиже болмайды.

Ал, Д.Степанов қызметтің төмендегідей белгілерін ашып көрсетті:

- әрекет жиынтығы бір бірін толықтыратын қызметтің күнделікті сияптын құрауы тиіс;
- қызметте заттық сипат болмайды;
- қызмет нақты бір адамға жасалады;
- қызметтің дәл уақытында тұтынушылығы болуы тиіс;
- қызмет сапасының тұрақсыздығы [21, 16 б].

Д. Степанов осы белгілерді айқындай отырып, қызмет түсінігін береді: «Қызмет – белгілі бір заңды операцияны бейнелейтін, материалдық немесе материалдық сипаты бар атқарушының әрекетібілдіретін азаматтық құқықтық қатынастың объектісінің бір түрі» [21, 190 б]. Д.Степанов жұмысқа ғимараттар мен үйлерді жөндеуді жатқызады, ал қызметке құрал-саймандарды, тұрмыстық техникаларды, зергерлік бұйымдарды жөндеуді қызметін жатқызады.

Бірақ, аталған тұжырыммен келісуге болмайды. Міне, қарап отырсақ, азаматтық құқықта қызмет

ұғымының жалпы түсінігі жоқтың қасы. Қызмет – мүліктік қатынасқа қатысушылардың қажеттілігін қанағаттандыруға процесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар тобы құрайтын қызмет түрі деп қорытуға болады. Сонымен қатар, өтелмелі қызмет көрсету қатынастарын құқықтық реттеудің ақтаңдақтары бар, Өйткені, азаматтық заңнамаларда, яғни Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексінде қызмет түсінігі нақты берілмеген, тек ҚР АҚ-нің 115-бабында қызмет азаматтық құқықтың объектісі ретінде сипатталған, және де оның белгілері толық ашып көрсетілмегендігін айта кеткен жөн. Заң бойынша (ҚР АҚ-нің 683-бабына сәйкес) «қызмет көрсету» термині - белгілі бір іс-әрекет жасау немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыру ретінде түсіндірілген. Айта кететін жайт, ҚР АҚ-нің 687-бабында былай делінген: мердігерлік туралы жалпы ережелер (осы Кодекстің 616-639 баптары) және тұрмыстық мердігерлік туралы ережелер (осы Кодекстің 640-650 баптары), егер осы Кодекстің 683-686 баптарына, сондай-ақ өтелмелі қызмет көрсету шарты нысанасының ерекшеліктеріне қайшы келмесе, өтелмелі қызмет көрсету шартына қатысты қолданылады. Міне, осы жерде қатынасты реттеу мүлдем шатысып кеткен деуге болады. Себебі, мердігерлік міндеттемесін реттейтін қалыптардың санына байланысты, екі қорытынды жасауға болады.

Бірінші қорытынды, осы әрекеттегі азаматтық заңнамадағы мердігерлік және өтелмелі қызмет көрсету шарттарына бірмезетте қолданылатын қалыптар әмбебап сипатта қолданылады.

Екінші қорытынды, Қазақстан Республикасы азаматтық кодексінде шарттық қатынастың объектісі ретінде қызмет пен мердігерлік шарты бойынша орындалған жұмыс арасындағы айырмашылықтары қарастырылмаған.

Жалпы алғанда, доктринада «қызмет» түсінігі көп мағынада қарастырылуда. Ғалымдар бірегей пікірге келе алмауда, заңнамада «қызмет» түсінігін бекіту үшін үш негізгі концепция қалыптасқан: «дифференциалдық», қызмет көрсету аясын жеке реттейтін арнайы заңды қабылдауды ұсынады (Язев В.А., Садиков О.Н., Калмыков Ю.Х., Баринов Н.А.) [6, 14] «Интегралдық», бір заңда «азамат-тұтынушы» құқықтарын қорғауды тоғыстыруды ұсынады (Мозолин В.П., Кабалкин А.Ю.) [2]; «орталықтандырылған негіз», бұл концепцияның өкілдері азаматтық заңнамалар Негізін қалыптастыруды ұсынады (Красавчиков О.А., Плетнев В.А.) [3].

Ал, бүгінгі таңда уақыт өте келе заң шығарушылармен «интегралдық концепция» қолдау тапты, яғни «Тұтынушылар құқығын қорғау туралы» заңы [4] қабылданылды. Бұл Заң тұтынушылар праволарын қорғаудың құқылық, экономикалық және ілеуметтік негіздерін, сондай-ақ кепілдіктерін баянды етеді. Мемлекеттік өкімет пен басқару органдары тұтынушылардың өздерін сапалы товарлармен, жұмыстармен және қызметтермен қамтамасыз ету жөніндегі жеке праволарын қорғауға байланысты тиімді шараларды жүзеге асыруға міндетті.

Азаматтық құқықта қызмет ұғымының жалпы түсінігі жоқтың қасы. Қызмет – мүліктік қатынасқа қатысушылардың қажеттілігін қанағаттандыруға процесінде қалыптасатын қоғамдық қатынастар тобы құрайтын қызмет түрі деп қорытуға болады. Сонымен қатар, өтелмелі қызмет көрсету қатынастарын құқықтық реттеудің ақтаңдақтары бар. Айта кететін жайт, ҚР АҚ-нің 687-бабында былай делінген: мердігерлік туралы жалпы ережелер (осы Кодекстің 616-639 баптары) және тұрмыстық мердігерлік туралы ережелер (осы Кодекстің 640-650 баптары), егер осы Кодекстің 683-686 баптарына, сондай-ақ өтелмелі қызмет көрсету шарты нысанасының ерекшеліктеріне қайшы келмесе, өтелмелі қызмет көрсету шартына қатысты қолданылады. Міне, осы жерде қатынасты реттеу мүлдем шатысып кеткен деуге болады. Өтелмелі қызмет көрсету шарты тікелей ҚР Азаматтық кодексі және тұтынушылар құқықтарын қорғау туралы заңымен реттелінеді.

Өтелмелі қызмет көрсету шарты жекеленген заң актілерімен де реттеледі. Мысалы, байланыс саласындағы қызмет көрсету «Байланыс туралы» заңымен, аудиторлық қызмет көрсету «Аудиторлық қызмет туралы» заңымен, туристік қызмет көрсету «Туристік қызмет туралы» заңымен, ақылы білім беру қызметі «Білім туралы» заңымен, заңды және жеке тұлғалардың күзет қызметін көрсету «Күзет қызметі туралы» заңымен, медициналық қызмет көрсету «Қазақстан Республикасында азаматтар денсаулығын қорғау туралы» заңымен, мүлікті бағалау жөніндегі қызмет ҚР «бағалау туралы» заңымен, кредиттік бюроның қызметі ҚР банк және банктік қызмет туралы заңымен, нотариустық қызметтер ҚР нотариус туралы заңымен реттелінеді. Міне, қарап отырсақ өтелмелі қызмет көрсету шартының құқықтық реттелу ерекшелігі осындай деуге толық негіз бар.

Өтелмелі қызмет көрсету шарты бойынша орындаушы тапсырысшының тапсырмасы бойынша қызмет көрсетуге (белгілі бір іс-әрекет жасауға немесе белгілі бір қызметті жүзеге асыруға) міндеттенеді,

ал тапсырысшы бұл қызметті көрсетуге ақы төлеуге міндеттеледі.

Өтелмелі қызмет көрсету шарты консенсуалды, ақылы, екі жақты және қосылу және жария шарт.

Өтелмелі қызмет көрсету шартының элементтері:

1. Өтелмелі қызмет көрсету шартының тараптары - атқарушы мен тапсырысшы. Мұнда мердігерлік шарттармен белгілі бір ұқсастық байқалады. Бір тарапқа атқарушы мәртебесін беру оның алдағы әрекетінің шарт аясындағы тапсырысшыдан түсетін тапсырмамен алдын ала келісіп қоятындығын білдіреді.

Тапсырысшы – екінші тарапқа- шарт бойынша келісілген көрсетілетін белгілі бір іс-әрекетті қабылдайтын, қызмет көрсетуге тапсырыс беретін тұлға. Тапсырысшы ретінде азаматтық-құқықтық қатынастарының кез келген тұлғасы бола алады.

Атқарушылар ретінде кез келген жеке немесе заңды тұлғалар болуы мүмкін. Көп жағдайда шарт бойынша белгілі бір қызмет көрсетуге міндеттенетін тұлға, көбінесе кәсіпкерлік қызметінің субъектісі, жеке тұлға немесе жеке кәсіпкер, коммерциялық заңды тұлға бола алады. Өтелмелі қызмет көрсету шартын жүзеге асыру үшін атқарушы міндетті түрде өз қызметінің бағытын айқындау үшін лицензия алуы тиіс.

2. Өтелмелі қызмет көрсету шартының нысаны - өтелмелі қызмет көрсету шарты оның субъектілеріне, бағасына қарай жазбаша нысанда бекітілуге тиіс, не ауызша нысанда да бекітілуі мүмкін. Себебі көп жағдайда өтелмелі қызмет көрсету шарты қосылу шарты болып табылады. ҚР АҚ-нің 389-бабына сәйкес, ережелерін тараптардың біреуі формулярларда немесе өзге стандартты нысандарда белгіленген және басқа тарап оны ұсынылған шартқа тұтастай қосылу жолы деп қабылдай алатын шарт қосылу шарты деп танылады. өтелмелі қызмет көрсету шартының ережелері тараптардың біреуі формулярларда немесе өзге стандартты нысандарда белгілейді.

3. Өтелмелі қызмет көрсету шартының пәні - Өтелмелі қызмет көрсету шартының пәні – шарт бойынша атқарушы жүзеге асыратын қандай да бір әрекеттер. Өтелмелі қызмет көрсету шартының пәні болып заттандырылған көрініс табылмайды. Қызмет көрсетудің нәтижесін реттеу құқықтық маңызға ие емес. Өтелмелі қызмет көрсету туралы шарттың мердігерлік шарттан түбірлі ерекшелігі осында.

4. Өтелмелі қызмет көрсету шартының бағасы – бірқатар жағдайларда өтелмелі қызмет көрсету шарттары жария шарттары, тұтынушы шарттар, қосылу шарттары болып табылады. Солар бойынша көзделетін сыйақының мөлшері атқарушының тарифтерің ставкаларына сәйкес, ал кей жағдайларда, антимонопольды органмен келісілген тарифтер, ставкалар бойынша анықталады.

5. Өтелмелі қызмет көрсету шартын орындау мерзімі - қызмет көрсету үшін белгілі бір уақыт керек, сондықтан шарт бойынша шарт жасасу кезі және оның орындалу кезі сәйкес келмеуі мүмкін. Өз кезегінде бұл оларға тәуелділікке мердігердің жұмыс орындары қойылатын мерзімдерге әсер етеді. Кейде өтелмелі қызмет көрсету шартының орындалуы және жасалуы бір уақытта болуы мүмкін, мысалы, суретке түсіру шарттары «тез» фотосуреттер дайындаумен байланысты міндеттеменің осындай мерзімдерінің ерекшелігі олардың барынша қысқалығы болады, және осы міндеттеме жасайтын шарттың тапсырысшының себептенуші негізінде болуы мүмкін.

Өтелмелі қызмет көрсету шартын әртүрлі белгілері бойынша түрлерге бөлуге болады. ҚР АҚ-нің 687-бабына сәйкес, мердігерлік туралы жалпы ережелер және тұрмыстық мердігерлік туралы ережелер, сондай-ақ өтелмелі қызмет көрсету шарты нысанасының ерекшеліктеріне қайшы келмесе, өтелмелі қызмет көрсету шартына қатысты қолданылуға болады. Осы негіз өтелмелі қызмет көрсету шартын бөлуге негіз болып отыр:

- біріншіден, өтелмелі тұрмыстық қызмет көрсету шарты;
- екіншіден, кәсіпкерлік қызмет аясындағы өтелмелі қызмет көрсету шарты.

Сонымен қатар, ҚР АҚ-нің 683-бабының 2-тармағына сәйкес, шаруашылық және әлеуметтік-мәдени қызметтер аясына байланысты өтелмелі қызмет көрсету шартын төмендегідей негізгі түрлерге бөлуге болады: байланыс және ақпарат қызметтері; медициналық және әлеуметтік сипаттағы қызметтер; мал дәрігерлік қызметтер; аудиторлық қызметтер; құқықтық (кеңес беру) қызметтер; туристік-экскурсиялық қызметтер; оқыту қызметтері; қоғамдық тамақтандыру қызметтері; қонақ үйлік қызметтер; коммуналдық қызметтер; спорттық-сауықтыру және санаториялық-куроорттық қызметтер; лотереялар (мемлекеттік (ұлттық) лотереядан басқа) ұйымдастыру және оларды өткізу; ойын бизнесі саласындағы қызмет; мүлікті бағалау жөніндегі қызмет; заңды және жеке тұлғалардың күзет қызметін жүзеге асыруы; кредиттік бюроның қызметі, нотариустық қызметтер.

Қызметтер көрсету туралы шарттардың жағдайларын бұзғаны үшін жауаптылық негізін ҚР АҚ

және тұтынушылар құқықтарын қорғау туралы заңы құрайды. Осы аталған заң залыптарына сәйкес, егер өндіруші шартты орындауға дер кезінде кіріспесе немесе жұмысты белгіленген мерзімге қарай бітіру мүмкін болмайтындай өте баяу жүргізетін болса, тұтынушы (тапсырыс беруші) жұмыстарды орындау және қызметтерді көрсету туралы шартты бұзып, шығынның орнын толтыруды талап етуге құқылы (арнаулы шартта ескертілген жағдайдан басқа кезде). Егер жұмысты орындау немесе қызмет көрсету кезінде ол шарттың жағдайларына сәйкес орындалмайтыны белгілі болса, тапсырыс беруші орындаушыға кемшіліктерді төз еу үшін тиісті мерзім тағайындауға, ал бұл талап тағайындалған мерзімде орындалмаған ретте шартты бұзуға, не шығынның орнын толтыруды талап етуге немесе үшінші адамға өндірушінің есебінен кемшіліктерді төзеуді тапсыруға құқылы.

Егер өндіруші орындалған жұмыстың сапасын нашарлата отырып шарттың жағдайларынан шегінетін болса не өзге кемшілікке жол берсе, тапсырыс беруші өз таңдауы бойынша аталған кемшіліктерді өз қаржысымен тегін төз етуді немесе қызмет үшін төленетін ақыны соған сәйкес азайтуға құқылы. Осы кемшіліктерді жою мерзімі шарт жасасқан кезде, сондай-ақ кемшіліктер анықталған кезде қосымша көрсетілуі мүмкін. Белгіленген мерзімде кемшіліктерді жоймаған, сондай-ақ қызметті бастау және аяқтау мерзімін өткізіп алған жағдайда атқарушы қызметті қабылдап алумен қатар тұтынушыға ҚР заңдарында немесе шартта көзделген кешіктірілген әрбір күн үшін айып (штраф, өсім) төлейді.

Орындалған жұмыстағы кемшіліктерді жою мерзімін өткізіп алған жағдайға белгіленген кешіктірілген әрбір күн үшін айып (штраф, өсім) өтелуге жататын шығынның есебіне қосылмайды. Егер атқарушы мерзімді өткізіп алу тұтынушы кінәсінің салдарынан болғанын дәлелдесе қызмет көрсетуді орындауды және кемшіліктерді жоюды бастау және аяқтау мерзімін өткізіп алғаны үшін жауапты болмайды. Қызметтерде шарттан елеулі шегініс жасалған болса немесе өзге не елеулі кемшіліктер болса, тапсырыс беруші шартты бұзуды және шығынның орнын толтыруды талап етуге құқылы.

1. Қазақстан Республикасы Азаматтық кодексі 1999 ж. 16 шілде // Юрист анықтама жүйесі.
2. Кабалкин А. Ю., Мозолин В. П. Охрана прав граждан и потребителей // Советское государство и право. 1986. № 4. - С. 37-45.
3. Красавчиков О. А. Теория юридических фактов в советском гражданском праве: Автореф. дис. : канд. юрид. наук. Свердловск, 1985. - 22 с.
4. Қазақстан Республикасының тұтынушылар құқығын қорғау туралы 1991 ж. заңы // Юрист анықтама жүйесі.
5. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право. Книга третья. - М., 2002. 897 с.
6. Калмыков Ю. Х. К понятию обязательства по оказанию услуг в гражданском праве // Избранное: Труды. Статьи. Выступления. - М., 1998. - С. 29-34.
7. Романова Е. Н. Гражданско-правовое содержание услуг. - М., 2000. 311 с.
8. Алексеев С. С. Об объекте права и правоотношения // Вопросы общей теории советского права. - М., 1980. - С. 197-310
9. Индюков Н. П. Услуга как объект гражданского правоотношения. - Свердловск, 1998. - 76.
10. Кротов М. В. Обязательство по оказанию услуг в советском гражданском праве. - Л., 1990. 96 с.
11. Иоффе О. С. Советское гражданское право (курс лекций): Отдельные виды обязательств. - Л., 1981. 897 с.
12. Шешенин Е. Д. Обязательства по оказанию услуг. - М., 1992. - 342 с.
13. Брауде И. Л. Договор подряда // Отдельные виды обязательств. - М., 1994. - С. 221-230.
14. Саватье Р. Теория обязательств. - М., 1992. - 652 с.
15. Мейер Д. И. Русское гражданское право. - М.: Статут, 1997. - Ч. 2. 703 с.
16. Таль Л. С. Трудовой договор. Цивилистическое исследование (по изданию 1913 года). - М.: Статут, 2003. 321 с.
17. Шерстобитов А. Е. Гражданско-правовое регулирование договорных отношений в сфере обслуживания. - М., 1997. - 321 с.
18. Кабатов В. А. Возмездное оказание услуг // Гражданский кодекс Российской Федерации. Часть вторая. Текст, комментарии, алфавитно-предметный указатель. 1996. - С. 393-411.
19. Шаблова Е. Г. Договоры возмездного оказания услуг: практика их исполнения. - Екатеринбург, 2007. - 98 с.
20. Кванина В. В. Договор на оказание возмездных услуг. Учебное пособие. - Челябинск, 2002. 216.
21. Степанов Д. И. Услуги как объект гражданских прав. - М., 2005. - 300 с.

Резюме

В данной статье рассматривается гражданско-правовых регулирования проблемы договора возмездного оказания услуг.

Summary

In given article it is considered problems civil-law contract regulations rendering of services.

АППЕЛЯЦИЯ ИНСТИТУТЫНЫҢ ТҮСІНІГІ ЖӘНЕ МӘНІ

Д. Мухияев -

Д.А. Қонаев атындағы Университетінің 1-ші оқу жылының магистранты

Азаматтық құқықты қорғау Қазақстан Республикасының заңдылық актілерінде қарастырылған әдістер арқылы жүзеге асырылады. Азаматтық құқықтарды қорғау әдістері Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінің 9-бабында көзделген [1]. Олар: құқықтарды мойындату; құқық бұзылғанға дейінгі болған жағдайды қалпына келтіру; құқықты бұзатын не оның бұзылу қаупін туғызатын әрекеттерге тыйым салу; моральдық зиянның өтемін төлету; мәмілені жарамсыз деп тану т.б. Заңға сәйкес азаматтық құқықтарды қорғау басымдығы соттық нысанда жүзеге асырылады.

Құқықты қорғаудың бұл нысаны: - универсалды (әмбебап), яғни кез келген бұзылған құқықты қорғауда қолданылады; неғұрлым жетілген, яғни АІЖ заңымен реттелген; өте тиімді, өйткені заң күшіне енген сот актілері барлық органдар, лауазымды адамдар мен ұйымдар үшін міндетті болып табылады; өте ыңғайлы, өйткені құқық нормаларын дұрыс қолдануды қамтамасыз етеді. Себебі азаматтық құқықтық дауларды жоғары білікті маман-заңгерлер қарап, шешеді.

Сот билігінің бірден-бір мақсаты – азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын, заңды мүдделерін, ұйымның құқығы мен мүдделерін қорғауды қамтамасыз ету; Қазақстан Республикасының Конституциясын, Қазақстан Республикасының заңдарын, халықаралық шарттардың, нормативтік актілердің орындалуын қамтамасыз ету.

Қазақстан Республикасының Конституциясының 13-бабының 2-тармағы бойынша әрбір адам өзінің құқығы мен бостандықтарын сот арқылы қорғауға құқылы және білікті заң көмегін алуға құқылы [2].

Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексінің 8-бабы бойынша әрбір адам бұзылған не даулы конституциялық құқығын, бостандықтарын не заңды мүдделерін қорғау үшін сотқа жүгінуге құқылы [3].

Сотта қорғану құқығы «Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың құқықтық мәртебесі» туралы конституциялық заңмен бекітілген [4]. Әрбір адамға соттық қорғану құқығы берілген (1-б. 1-т.).

Қазақстанда сот реформасы жүргізілуде. Сот реформасының негізгі ережесінің бірі азаматтық сот шешіміне апелляциялық шағымдану институтының құқықтық рөлін қалыптастыру және апелляциялық сот өндірісін жетілдіру болып табылады.

Соттық қорғау арқылы құқықты жүзеге асырудың маңызды кепілдігінің бірі бірінші сатыда қабылданған соттың заңды күшіне енбеген сот актілеріне екінші сатыдағы сотқа шағымдану құқығы болады.

Қазақстан Республикасының азаматтық сот өндірісінде ҚР-ның бірінші сатыдағы соттары қабылданған заңды күшіне енбеген сот актілеріне шағымданудың екі әдісі қолданылады. Шағымданудың бірінші әдісі – апелляциялық шағымдану болса, ал екінші әдісі – кассациялық шағымдану болып табылады.

Апелляция (лат. «appellatio») «шағым», «өтініш жасау» деген ұғымдарды білдіреді [5]. Жалпы құқықтық мағынасы, сот қателігін түзеу мақсатында бірінші сатыдағы соттың заңды күшіне енбеген сот шешіміне жоғарғы тұрған сот сатысына шағымдануды білдіреді. Осы анықтамада апелляция институтының белгілері қамтылған деуге болады.

Сонымен, апелляция институты – екінші сатыдағы соттың заңды күшіне енбеген сот актілерінің заңдылығы мен негізділігін тексерудегі істі қозғау қызметін реттейтін құқық нормаларының жиынтығы.

Апелляциялық шағымдар мен наразылықтар бойынша сот актілерінің заңдылығын, негізділігін тексеру азаматтық сот ісін жүргізудегі заңдылықтардың сақталуы мен оны нығайтудың маңызды құралы болып табылады.

Заң іске қатысушы тұлғаларға шағымдау құқығын, ал прокурорға – заңды күшіне енбеген шешімдерге наразылық беру құқығын беріп, екінші сатыдағы сотқа сот шешімдерінің заңдылығы мен негізділігін тексеру міндеттерін жүктейді.

ҚР АІЖК-нің 37-бабында апелляциялық іс жүргізудің міндеттері белгіленген. Істі апелляциялық тәртіпте қарастыру негізінде сот бірінші сатыдағы сот шешімінің заңдылығы мен негізділігін толық көлемде тексереді. Ол жаңа дәлелдемелерді және анықталған жаңа деректерді зерттей алады. Соттың бірінші сатысына берілу мүмкіндігі болмаған жағдайда жаңадан берілген дәлелдемелерді сот зерттейді.

Апелляциялық шағымдауға және наразылық беруге құқық, апелляциялық шағым мен, наразылықты қарастыру ерекше мәнге ие. Заң тараптар мен іске қатысушы тұлғаларға сот шешімін апелляциялық тәртіпте шағымдау немесе наразылық беру мүмкіндігін береді.

Сот шешімін апелляциялық шағымдау немесе наразылық беру құқығы заңды күшіне енбеген бірінші сатыдағы соттың шешімін тексеру үшін екінші сатыдағы сот қызметін қозғауға құқық болып табылады. Шағымдау құқығы іске қатысушы тұлғаларда, ал наразылық беру құқығы – прокурорда сот шешімін жариялаған сәттен бастап заңмен белгіленген мерзім ішінде (15 күн) апелляциялық шағым немесе апелляциялық наразылық беру жолымен жүзеге асырылады.

Апелляциялық шағымдау объектісі болып Жоғарғы Соттың шешімінен басқа, заңды күшіне енбеген бірінші сатыдағы соттың актісі табылады.

Сот шешімінің заңдылығы мен негізділігін апелляциялық тәртіпте тексеру бойынша өндіріс пайда болуы үшін тек қана шешімді шағымдау құқығы жеткіліксіз. Оның туындауы үшін заңды фактілердің жиынтығы қажет. Олар:

1. іске қатысушы тұлғалардың сотқа заңмен белгіленген талаптарға сай шағыммен жолдануы;
2. апелляциялық шағыммен жолданғанда шешімге шағым келтірудің мерзімдерін сақтау;
3. соттың шешіміне шағым келтірген тұлғаның процессуалдық әрекет қабілеттілігі.

Егер осы үш талапты шағыммен арыздануда сақтаса, іске қатысушы тұлғалар апелляциялық тәртіпте шешімді қайта қарау құқығын жүзеге асыра алады.

Сот шешіміне апелляциялық шағым жасау құқығы іске қатысушы тараптар мен басқа да тұлғаларға тиесілі (ҚР АІЖК 33-бап).

Заңды күшіне енбеген шешімге наразылық білдіру құқығы прокурорға және оның орынбасарларына тиесілі, өздерінің құзыреті шегінде істі қарауға қатысуына қарамастан сот шешіміне наразылық келтіруге құқылы. Прокурордың көмекшілері, басқарма және бөлім прокурорлары тек қана өздері қатысқан істер бойынша наразылық келтіре алады (ҚР АІЖК 332-бап 3-тармақша).

Апелляциялық шағымдану – жоғары тұрған соттың құқықтары мен міндеттерін туындататын заңдық күшіне енбеген шешімдерді тексерудегі қажетті және бір ғана процессуалдық әрекет.

Қорыта келгенде, апелляция институтына тән белгілер:

1. Апелляциялық шағым соттың заңды күшіне енбеген сот актілеріне беріледі;
2. Апелляциялық шағым бойынша істер екінші сот сатысында қарастырылады;
3. Соттың бірінші сатысында қабылданған шешімнің заңсыздығы мен негіздігімен келіспеген тұлға апелляциялық шағым береді;
4. Сот апелляциялық сатыда істі толық көлемде қайта қарайды;
5. Сот апелляциялық сатыда істі қарау нәтижесінде ереже бойынша бірінші саты сотының шешімін жойған уақытта жаңа шешім шығаруға міндетті болады;
6. Істі қайта қарау кезінде соттың апелляциялық сатысының өкілеттігі апелляциялық шағым көлемімен және бірінші саты сотының шешімінің пәнімен шектеледі. Бірінші саты сотының шешімінің пәніне кірмейтін жаңа талаптар апелляциялық өндіріске жатпайды.

Жоғарыда аталған белгілер апелляция институтының жалпы сипаттамасын береді.

1 Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексі 27 желтоқсандағы 1994 ж. (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) // Юрист-анықатама жүйесі.

2 Қазақстан Республикасының Конституциясы 30 тамыз 1995 ж. (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) // Юрист-анықатама жүйесі.

3 Қазақстан Республикасының Азаматтық іс жүргізу кодексі 13 шілде 1999 ж. (өзгертулер мен толықтыруларды қоса) // Юрист-анықатама жүйесі.

4 Қазақстан Республикасының сот жүйесі және судьялардың құқықтық мәртебесі туралы конституциялық заңы 2000 ж. // Юрист-анықатама жүйесі.

5 Борисов Е.А. Апелляция в гражданском и арбитражном процессе. – М., 1997. – 151 с.

Резюме

В данной статье рассматривается понятие и значение института апелляции в гражданском процессе.

Summary

This article explores the concept and importance of the Institute of appeal in civil proceedings.

КРИМИНАЛИСТИКА ЖӘНЕ СОТ САРАПТАМАСЫ КРИМИНАЛИСТИКА И СУДЕБНАЯ ЭКСПЕРТИЗА

КЫРГЫЗСКОЙ РЕСПУБЛИКИ

А.С. Базарбаев -

кандидат юридических наук, доцент

В 1999 году на основании Модельного Уголовно-процессуального кодекса для государств-участников СНГ был принят УПК Кыргызской Республики, который содержал важные положения из общепризнанных принципов и норм международного права. С принятием нового Уголовно-процессуального закона КР уголовное судопроизводство приобретает иную с определенными особенностями форму. В первую очередь упраздняется форма расследования в виде дознания и таким образом уголовно-процессуальный закон вбирает в себя только одну форму расследования – производство следствия. Вместе с тем большая роль отводится органам дознания, закрепленным в ст. 38 УПК Кыргызской Республики. Теоретическая разработанность проблем по эффективной реализации деятельности органов дознания в уголовном судопроизводстве остается недостаточной, что создало определенное пространство для познавательной–исследовательской деятельности ученых и практиков.

Основополагающие идеи теории правового государства играют важную роль в гармоничном развитии общественных отношений, регулируемых нормами права. В Конституции Кыргызской Республики, как и в конституциях других государств СНГ (например, Российской Федерации, Республики Казахстан, Республики Таджикистан, Армении и др.)⁴¹, обнаруживается стремление следовать идеям правового государства, закрепляющим основные права и свободы человека и гражданина. Концепция развития любого правового государства определяет высшей ценностью человека его права и свободы. Как правильно, на наш взгляд отмечает В.С. Нерсисянц, что «правовое государство – это такое государство, в котором создаются условия для наиболее полного обеспечения прав и свобод человека и гражданина, а также наиболее последовательного связывания с помощью права политической власти в целях недопущения злоупотреблений»⁴². Реформы, произошедшие в государственной и правовой системе Кыргызской Республики, связанные с переходом страны к новым экономическим отношениям, изменением политической структуры власти вызвали появление новых институтов и форм общественной, социальной жизни. Экономические, политические, социальные преобразования в нашем государстве потребовали разработки новых правовых документов в этих областях.

Раскрыть преступление только процессуальным путем невозможно, и для успешного расследования уголовного дела необходимо четко налаженное и согласованное взаимодействие органов дознания и следственных органов, сочетание процессуальных и оперативно-розыскных форм получения доказательств и установления истины по делу. Состояние правопорядка диктует необходимость повышения эффективности координации деятельности правоохранительных органов, в частности органов следствия и дознания. Необходимо отметить, что каждое третье преступление в стране остается нераскрытым, что обусловлено в немалой степени разобщенностью действий органов следствия и дознания, слабыми и непродуктивными формами взаимодействия, недостаточной профессиональной подготовкой, а в ряде случаев и притуплением чувства ответственности за порученное дело у работников органов дознания, недостаточной помощью со стороны граждан.

Зачастую сотрудники органов предварительного расследования не имеют представления, каким образом разграничивается их компетенция. В ряде случаев при оформлении следователями поручений органам дознания допускается постановка задач, которые выходят за пределы компетенции конкретного учреждения, что в частности, связано с нечетким представлением следователей о правоспособности других помимо милиции органов дознания, соотношения последних с компетенцией милиции и других органов расследования. Существование данных проблем в сложившейся ситуации (резко возросший уровень преступности в республике за последние годы), конечно же, недопустимо и, естественно является актуальным вопросом в настоящее время. Все это свидетельствует о том, что без четко налаженного и урегулированного законодательством взаимодействия органов следствия и дознания невозможно эффективно раскрывать и расследовать преступления и в конечном итоге бороться с преступностью.

Исследование теоретических и правовых основ органов дознания в уголовном процессе является важным аспектом в совершенствовании норм уголовно-процессуального законодательства в части обеспечения эффективной деятельности органов дознания.

Появление органа дознания в Кыргызстане связано с возникновением и дальнейшим развитием розыскной (следственной) формы уголовного судопроизводства, формы, предполагающей активность

⁴¹ См.: *Новые конституции стран СНГ и Балтии / сборник документов*, - М.: Манускрипт, Юрайт, 1998.

⁴² Нерсисянц В.С. *История идей правовой государственности*. – М., 1993. С. 15.

представителей государства. Следственная форма уголовного процесса пришла на смену обвинительной, ознаменовав тем самым изменение значимости общественных ценностей. Поскольку первые источники права рассматривали преступление как нарушение прав частного лица, то совершение такого деяния влекло мсть со стороны обиженного, и инициатива в доказывании преступных посягательств полностью принадлежала ему⁴³. Затем в обществе появилась иная ценность – интересы государства, а не права частного лица. Соблюдение порядка, законов в государстве приобретает гораздо больший вес. Соответственно строятся и все сферы общественной жизни, с учетом этого же постулата меняется и уголовное судопроизводство, а позже публичное начало становится принципом всей уголовно-процессуальной деятельности.

Органы дознания призваны обеспечить быстрое и полное раскрытие преступлений, установление и изобличение лиц, их совершивших, создание необходимых условий для правильного и всестороннего рассмотрения уголовного дела в суде. Выполнение указанных задач преследует цель, направленную на успешную борьбу с преступностью. Вместе с тем, помимо указанных задач, необходимо законодательно закрепить и такие как: обеспечение возмещения причиненного преступлением материального ущерба; выявление по каждому уголовному делу причин и условий, способствовавших совершению преступления, по нашему мнению, стадия производства следствия будет полной, всесторонней и объективной только в том случае если по каждому уголовному делу будут решены все вышеперечисленные задачи в совокупности.

В целях обеспечения наиболее эффективной борьбы с преступностью и создания гарантий для граждан от необоснованного привлечения к уголовной ответственности закон устанавливает определенный порядок деятельности органов дознания. Так, в соответствии с ч. 2 ст. 38 УПК на орган дознания возлагается обязанность в пределах своей компетенции принимать необходимые меры оперативно-розыскного и иного характера в целях предупреждения, обнаружения и пресечения преступлений и лиц, их совершивших а именно:

- обеспечивать регистрацию заявлений, сообщений о совершенном преступлении;
- принимать меры по сохранению следов происшествия;
- принимать оперативно-розыскные меры для пресечения преступлений, а также для обнаружения лиц, его совершивших;
- предоставлять прокурору и следователю, действующим в пределах своей компетенции, истребуемые ими сведения и материалы;
- организовывать выполнение поручений прокурора и следователя, в том числе поручений о производстве отдельных следственных действий и применению мер защиты потерпевших, свидетелей, других лиц, участвующих в уголовном судопроизводстве;
- выполнять поручение суда;

По факту совершенного преступления согласно ст. 157 УПК КР орган дознания принимает необходимые меры по охране места происшествия, сохранению следов преступления, а также проводит оперативно-розыскные неотложные действия в целях обнаружения лица, совершившего преступление, отыскания похищенного имущества, выявления фактических данных, которые могут быть использованы в качестве доказательств.

Следует отметить, что для деятельности органов дознания (прежде всего ОВД) характерно сочетание процессуальных действий и оперативно-розыскных мероприятий при расследовании уголовных дел. В этом залог успешного расследования и раскрытия преступлений, розыска, задержания преступников. Хорошо налаженное, деловое и рациональное взаимодействие следователя и органа дознания служит одним из важнейших условий, обеспечивающих успешное расследование преступлений. Под взаимодействием понимается основанная на законе совместная или согласованная по целям, времени и месту деятельность органов и должностных лиц с целью наиболее успешного и эффективного выполнения задач уголовного судопроизводства⁴⁴.

Взаимодействие органа дознания и следствия призвано решать следующие задачи:

1. расследование и раскрытие преступлений;

⁴³ Правда русская // Российское законодательство X-XX веков. В девяти томах. Т. 1. Законодательство Древней Руси. - М., 1984; Белозерская уставная грамота 1488 года // Российское законодательство X – XX веков. В девяти томах. Т. 2. Законодательство периода образования и укрепления Русского централизованного государства. - М., 1985.

⁴⁴ Дербенев А.П. Взаимодействие следователя и органа дознания при расследовании преступлений. - М: МФЮЗО при Академии МВД СССР, 1983. С 6.

2. привлечение к установленной законом ответственности лиц, их совершивших, и возмещение причиненного ими материального ущерба;

3. совместная деятельность по розыску преступников, пресечению преступлений, и принятие мер по их предотвращению.

Взаимодействие следователя и органа дознания обусловлено объективными предпосылками⁴⁵:

- общностью стоящих перед ними задач по борьбе с преступностью. Следователь и работники органа дознания по своему служебному положению обязаны предотвращать, пресекать и раскрывать преступления, направлять свои силы, в конечном счете, на ликвидацию преступности и порождающих ее причин; взаимодействие же, как раз и призвано обеспечить наиболее эффективное осуществление этих задач;

- различием их полномочий.

Действия следователя направлены на получение судебных доказательств, а органа дознания - главным образом на установление источников доказательственных фактов, реализуемых следователем в судебные доказательства посредством следственных действий. Последние (за исключением осмотра места происшествия, назначения экспертизы) производятся следователем после возбуждения уголовного дела и до окончания его расследования; оперативно-розыскные меры могут применяться до возбуждения уголовного дела, на протяжении всего хода расследования, а иногда и после окончания производства по делу.

Следователь не вправе осуществлять оперативно-розыскные мероприятия; орган дознания, по поручению следователя может производить следственные действия;

- специфичностью их сил, средств и методов борьбы с преступностью. Работа органа дознания складывается из административно-правовой, процессуальной и оперативно-розыскной деятельности. Последняя характерна только для него и занимает наибольший удельный вес в общем, объеме средств и методов, применяемых им при взаимодействии со следователем;

- самостоятельностью следователя и органа дознания, вытекающей из отсутствия административной подчиненности их друг другу. В процессе взаимодействия они применяют по своему усмотрению те или иные присущие им средства и методы. Взаимодействие не может строиться на соподчинении, в основу его должна быть положена независимость каждого из сотрудничающих органов⁴⁶;

- повышением уровня работы по предупреждению и раскрытию преступлений. Правильно организованное взаимодействие помогает правоохранительным органам повысить качество и эффективность своей работы, позволяет достичь решения стоящих перед ними задач с минимальными затратами сил и средств.

По нашему мнению в настоящее время назрела необходимость в принятии Инструкции «О порядке представления результатов оперативно-розыскной деятельности органу дознания, следователю, прокурору или в суд», которая определяла бы порядок представления оперативными подразделениями органов, осуществляющих оперативно-розыскную деятельность, результатов ОРД органу дознания, следователю, прокурору или в суд при наличии в них достаточных данных, указывающих на признаки преступления, а также в порядке: выполнения поручения органа дознания, следователя о проведении оперативно-розыскных мероприятий по уголовным делам, находящимся в их производстве; выполнения указания прокурора о проведении ОРМ; исполнения требования суда (судьи) о представлении документов по уголовным делам, находящимся в его производстве.

⁴⁵ Там же

⁴⁶ Ефимичев С.П., Порубов Н.И. Вопросы внедрения НОТ в следственную работу. -Волгоград., 1976. С.47.

ТВОРЧЕСКОЕ НАСЛЕДИЕ АЛЕКСАНДРА ГРИГОРЬЕВИЧА ПУШЕЧНИКОВА

Посвящается светлой памяти
Александра Григорьевича Пушечникова

Пушечников Александр Григорьевич родился 16 ноября 1924 года. Среднюю школу окончил в Караганде с аттестатом отличника. Воевал на фронтах Великой Отечественной войны и дошел до Берлина. За боевые заслуги был награжден двумя орденами «Великой Отечественной войны», медалями - «За освобождение Варшавы», «За взятие Берлина», двумя медалями «За

Отвагу» и многими юбилейными медалями. После демобилизации, в 1947 году, поступил в Алма-Атинский государственный юридический институт, который окончил с отличием в 1951 году. Затем до 1957 года работал в Генеральной прокуратуре Казахской ССР прокурором отдела по надзору за рассмотрением в судах уголовных дел. С 1958 по 1961 годы являлся судьей Верховного Суда Казахской ССР. С 1962 года по 1989 годы работал в должности первого заместителя председателя Верховного Суда Казахской ССР – председателем коллегии по уголовным делам. В 1989 году вышел на пенсию и в течение десяти лет работал адвокатом в составе Алматинской городской коллегии адвокатов. За беззаветное служение правосудию был удостоен орденов «Трудового Красного Знамени», «Знак Почета» и высокого звания «Заслуженный юрист Казахской ССР».

Среди посланных мне судьбой учителей, особое место принадлежит человеку удивительному, среди юристов легендарному - Александру Григорьевичу Пушечникову, вызывающему у меня и по сей день восхищение. Искренне сожалею, что не так много довелось с ним общаться: когда я начал свою судейскую деятельность в Казахстане, Александр Григорьевич уже завершал свою профессиональную карьеру. Однако те несколько лет общения с этим замечательным человеком позволяют говорить о нем, как о высокопрофессиональном и независимом судье, патриоте и гражданине своей страны, которого отличала высокая степень интеллигентности, широкая эрудиция и добропорядочность. Несмотря на то, что занимал высокую должность, он никогда не возвышал себя, старался быть равным среди своих коллег и доступным для всех, ищущих защиту своих прав в судах. Между тем, он в течение 28 лет занимал одну из высочайших должностей в Казахстане, являясь первым заместителем председателя Верховного Суда Казахской ССР. С печалью и горечью отмечаю, что его знания и опыт не было востребовано новой властью независимого Казахстана. Александр Григорьевич к удивлению его коллег был неожиданно отправлен в отставку.

Александра Григорьевича пытались необоснованно и несправедливо обвинить в пристрастном участии в рассмотрении судами уголовных дел, возбужденных по декабрьским событиям 1986 года, однако эта попытка людей политизированных не увенчалась успехом, но им удалось в некоторой степени очернить его доброе имя. Возможно, это и явилось основанием для принятия скорого решения по отправке его на пенсию. Однако ничто не смогло изменить доброго отношения коллег к Александру Григорьевичу, т.к. он олицетворял собой истинного служителя праву и правде и он никогда не переступал черту, за которой начиналось беззаконие. Как любой человек, он мог ошибаться, но для него было невозможным допускать сознательное нарушение требований закона, в том числе по делам, связанным с декабрьскими событиями 1986 года. Что и подтвердилось позже, когда парламентское расследование последствий этих событий не нашло ничего порочащего имя Александра Григорьевича.

Александр Григорьевич, являясь в течение почти тридцати лет одним из первых руководителей высшей судебной инстанции Казахстана, внес неоценимый вклад в укрепление и развитие судебной системы, формирование правоприменительной практики, воспитание и становление целой плеяды

независимых и честных судей. Он был одним из наиболее признанных авторитетов в юридической среде, и это оправданно, т.к. его знания, опыт и его позиция в спорных вопросах, всегда способствовали принятию законного и справедливого решения и конечном счете – утверждению правосудия.

Намерение прикоснуться к малоизвестному сегодня творческому наследию Александра Григорьевича, попытка некоторого анализа части его трудов продиктована желанием ознакомить с его неординарными мыслями нынешнее поколение юристов и в первую очередь судей. Александр Григорьевич не имел ученой степени и ученого звания, но он обладал аналитическим складом ума, исследовательскими способностями. Глубочайшие знания права и энциклопедическая образованность позволили ему в течение нескольких десятилетий возглавлять Научно-консультативный совет при Верховном Суде, в состав которой входили ведущие ученые-правоведы нашей Республики. И они с почтением и глубоким уважением относились к Александру Григорьевичу, заслуженно полагая, что настоящему ученому, коим они и считали его, вовсе не обязательны регалии. Его профессионализм позволили ему исследовать целый ряд теоретических проблем того времени и разработать научные взгляды, которые с благодарностью были восприняты научной и юридической общественностью не только Казахстана, но и всей большой страны, именуемой Советским Союзом. Ряд его трудов и научных взглядов не потеряли своей актуальности и в настоящее время, например, по проблемам необходимой обороны, по вопросам участия общественности в предупреждении преступности.

Удалось найти в библиотеках и в архивах его друзей и коллег только часть трудов Александра Григорьевича. Уверен, что какие-то его научные работы находятся в архивах областных и местных судов, в академических, областных и районных библиотеках, поэтому мы будем признательны тем, кто окажет нам содействие в их розыске.

Одним из первых научных трудов А.Г.Пушечникова, ставшим доступным в результате нашего поиска, является его работа *«Вопросы общественной преюдиции по советскому уголовному праву»*, опубликованная в 1953 году в Сборнике трудов юридического факультета Казанского университета. Этот труд привлекает внимание, прежде всего тщательной проработанностью темы, проникновением в суть проблемы и обоснованностью выводов. В ней сфокусировано внимание на роли и месте общественности в предупреждении и профилактике преступлений. Он был убежден, что применение мер общественного воздействия имеет целью не только специальную, но и общую превенцию, и считал неправильным ограничение общественного воздействия специальным предупреждением в отличие от государственного воздействия, в частности наказания, имеющего не только специально предупредительное, но и общепреventивное значение.⁴⁷ Старшее поколение юристов хорошо знает, как эффективно в то время действовали товарищеские суды и добровольные народные дружины, выполнявшие большую профилактическую работу. На основе исследования практики товарищеских судов и других общественных организаций Александр Григорьевич пришел к выводу о том, что раз государство делегирует общественности полномочия по применению норм права, то решения, принимаемые общественными институтами, носят юридический характер и общеобязательны к исполнению и привел убедительную аргументацию.

Представляет непреходящий интерес опубликованная в 1960 году в сборнике *«Ученые записки Казахского государственного университета»* его новая работа под названием *«Вопросы участия общественности в борьбе с преступлениями и правонарушениями»*, где он подчеркивал и доказывал актуальность участия общественности в профилактике общественно опасных деяний.⁴⁸ В этом же году в Алматы, Казгосиздат выпускает в свет совместный монографический труд А.Н.Пушечникова и Б.П.Тимоховича под названием *«Общественность и борьба с преступностью»*, в котором авторы

⁴⁷47 Пушечников А.Г., *Вопросы общественной преюдиции по советскому уголовному праву*. // Сборник трудов юридического факультета Казанского университета. // Казань. – 1953 год, с.256-271.

⁴⁸48 Пушечников А.Г., *Вопросы участия общественности в борьбе с преступлениями и правонарушениями*. // Сборник «Ученые записки Казахского государственного университета», №6. // Алма-Ата. – 1960 год, с.235-239.

исследуют вопросы участия общественности в осуществлении правосудия через призму деятельности товарищеских судов, важного общественно-правового института того времени.⁴⁹

В 1958 году, Академия наук Казахской ССР посвящает специальный номер издания «Труды института философии и права» работе Александра Григорьевича под названием «Некоторые вопросы судебной практики по делам о мелких хищениях» по материалам судебной практики в Казахской ССР. В этой работе автор детально исследовал положения Указов Президиума Верховного Совета СССР от 4 июня 1947 года «Об уголовной ответственности за хищение государственного и общественного имущества» и от 10 января 1955 года «Об уголовной ответственности за мелкое хищение государственного и общественного имущества». На основе сложившейся следственно-судебной практики по применению этих Указов, Александр Григорьевич изложил научно-практические комментарии норм этих правовых актов, проанализировал судебные ошибки и предложил свое видение применения законодательных установлений. В своей работе он высказал принципиально важную позицию ошибочности установления в законе лишь стоимостной грани, отделяющей мелкое хищение от простого, полагая, что небольшая стоимость похищенного является хотя и необходимым, но не единственным признаком, определяющим мелкое хищение. Он считал, что другими признаками наравне со стоимостью похищенного должны быть количество, объем и вес. Также, он высказал заслуживающее внимание суждение о необходимости разграничения мелкого хищения от хищения на ничтожные суммы, например, кражу нескольких штук картофеля или охапки соломы и т.п. действия (эти виды правонарушений были весьма распространенными в то послевоенное время), которые не должны влечь за собой уголовной ответственности. В работе были даны исчерпывающие рекомендации по определению таких важных признаков, влияющих на квалификацию действий виновных в совершении этих видов преступлений, как повторность и продолжаемое деяние. Свои выводы он сформировал на основе не только исследования положений названных Указов, но и на сравнительном анализе уголовного и административного законодательства Венгерской Народной Республики⁵⁰, Польской Народной Республики, Албанской Народной Республики, Болгарской Народной Республики, а также на основе изучения научных трудов известных в то время ученых и специалистов в области уголовного права, таких как М. Соколова, А.Раевская, М. Ковалев, Е.Фролов, А.Щедрин, Н.Саввин.⁵¹ Следует признать, что этот научный труд А.Г.Пушечникова сыграл важную роль в формировании единообразия в следственной и судебной практике по делам о хищениях государственного и общественного имущества.

В 1977 году в Минске издается работа Александра Григорьевича под названием «Оборона от нападения преступника», труд посвященный исследованию института необходимой обороны, незаслуженно преданный забвению в то время. Александр Григорьевич не только проанализировал теоретические положения, характеризующие этот правовой институт, но и обосновал собственное видение его места в системе уголовного права.⁵² В дальнейшем эта тема более подробно была исследована в его монографическом научном труде «Необходимая оборона по советскому уголовному праву», выпущенном издательством «Казахстан» в 1979 году тиражом 13500 экземпляров. Эта книга стала настольным пособием юристов того времени, поскольку вопросы необходимой обороны тогда были непопулярны и не каждый следователь, прокурор или судья имел смелость применить положения этого правового института, защищавшего права, честь и достоинство человека, в действиях которого формально имелся состав деяния, которое могло быть квалифицировано как преступление.

⁴⁹ Пушечников А.Г. и Тимохович Б.П., *Общественность и борьба с преступностью*. // Казахское государственное издательство. // Алма-Ата. – 1960 год.

⁵⁰ Здесь и далее автор настоящей статьи приводит названия государств, существовавших в период написания научных трудов А.Г.Пушечниковым.

⁵¹ Пушечников А.Г., *Некоторые вопросы судебной практики по делам о мелких хищениях (по материалам Казахской ССР)*. // Труды института философии и права Академии наук Казахской ССР, Том III. // Издательство Академии наук Казахской ССР. // Алма-Ата. – 1958 год.

⁵² Пушечников А.Г., *Оборона от нападения преступника*. // Минск. – 1977 год.

В этой работе Александр Григорьевич раскрыл понятие необходимой обороны: против какого посягательства и в целях защиты каких прав и интересов допустимо причинение вреда нападающему, каковы условия правомерности необходимой обороны и задержания преступника, какие наступают последствия, когда пределы необходимой обороны превышены. И все это было проиллюстрировано примерами из судебной практики в Казахской ССР. Он выражал свое категорическое несогласие с существовавшими в то время научными воззрениями о том, что лицо, подвергшееся нападению не вправе активно защищаться, если имеет возможность спастись бегством, обратиться за помощью к гражданам, к органам власти или избрать какие-либо иные способы, не носящие характера активного противодействия посягавшему. Он ссылаясь на руководящие разъяснения Постановления Пленума Верховного Суда СССР от 4 декабря 1969 года «О практике применения судами законодательства о необходимой обороне». В этом монографическом научном труде Александра Григорьевича весьма удачно были сформулированы обстоятельства правомерности необходимой обороны и даны им соответствующие разъяснения. Эти суждения и выводы остаются актуальными и по сегодняшний день. В частности, им были определены важные условия, при которых появляется у лица право на необходимую оборону. Это - общественная опасность посягательства, действительность посягательства, наличность посягательства. Были даны разграничения понятий необходимая оборона и крайняя необходимость, раскрыты признаки превышения необходимой обороны, чрезмерной обороны, несвоевременной обороны и исследованы обстоятельства наступления физиологического аффекта.⁵³

В 1980 году выходит в свет второе издание «Комментариев к Уголовному кодексу Казахской ССР», разработанное ведущими учеными и практиками, являющимися специалистами в области уголовного права: Г.Ф.Поленовым, Б.С.Бейсеновым, В.Н.Маркеловым, А.Г.Пушечниковым и другими авторами. Непосредственно Александром Григорьевичем были подготовлены бесценные с точки зрения теории и практики комментарии ко многим статьям Уголовного кодекса Казахской ССР, их положения не утратили своей значимости и сейчас.⁵⁴

В 1984 году был издан очередной, монографического характера, научный труд Александра Григорьевича под названием «Ответственность за искажение отчетности», посвященный анализу законодательства, предусматривающего уголовную ответственность за приписки и другие искажения отчетности о выполнении плана. Известно, что в то время вся экономика страны развивалась на основе социалистической системы управления и утвержденных высшим органом власти пятилетних планов, и эта работа имела важное значение в предупреждении правонарушений в сфере отчетности о выполнении государственных планов предприятиями, организациями и учреждениями Казахской ССР. Автор провел разграничение таких видов преступлений, как приписки, иные искажения отчетности и служебный подлог. В основе этих разграничений лежал расширенный анализ признаков состава преступления – объекта, объективной стороны, субъекта, субъективной стороны. Им были исследованы особенности совершения приписок и иных искажений отчетности в строительных организациях, сельскохозяйственных предприятиях, на предприятиях автотранспорта, в торговых предприятиях и предложены собственные рекомендации по правильной квалификации этих преступлений. Рассматривая вопросы, касающиеся назначения наказания, Александр Григорьевич высказывал свою принципиальную позицию о том, что к лицам, совершившим эти виды преступлений должны применяться не только основные виды уголовного наказания (штраф, исправительные работы, лишение свободы), но и дополнительные наказания (лишение права занимать определенные должности или заниматься определенной деятельностью), полагая, что именно при таком подходе можно добиться эффективности применения уголовного закона.⁵⁵

⁵³ Пушечников А.Г., *Необходимая оборона по советскому уголовному праву*. // Издательство «Казахстан». // Алма-Ата. – 1979 год.

⁵⁴ *Комментарий к Уголовному кодексу Казахской ССР под ред. Г.Ф.Поленова, Б.С.Бейсенова, В.Н.Маркелова, А.Г.Пушечникова и др. // 2-ое издание, дополненное и переработанное. // Алма-Ата, - 1980 год.*

⁵⁵ Пушечников А.Г., *Ответственность за искажения отчетности*. // Издательство «Казахстан», Главная редакция общественно-политической литературы. // Алма-Ата. – 1984 год.

В период новейшей истории Казахстана Пушечников Александр Григорьевич, оказавшись в отставке не совсем по своей воле, стал заниматься адвокатской деятельностью, но скоро разочаровался в ней, так как не всегда его знания и опыт должным образом воспринимались следователями, прокурорами и судьями. Мне известен случай, когда однажды после неудачного участия в процессе, Александр Григорьевич с большим сожалением и горечью сказал своему близкому знакомому примерно следующие слова: «зачем мне заниматься адвокатской деятельностью, если мои знания и опыт никому не нужны». Но до конца своей жизни Александр Григорьевич оставался активным, предоставляя нуждающимся необходимую юридическую помощь, старался поддерживать здоровые силы в обществе, которые, не боясь, могли критиковать непопулярные шаги новой власти и зарвавшихся чиновников. Он был неравнодушным человеком и его активная и непримиримая гражданская позиция, а также вера в то, что страна может стать демократической, правовой и социальной, привели Александра Григорьевича в Народную партию «Демократический выбор Казахстана». Не думаю, что он полностью поддерживал идеологию и конкретные действия НП ДВК, тем не менее, предполагаю, что он сознательно выбрал среди существующих партий в Казахстане именно НП ДВК, веря в то, что ее название располагает доверию. Он был активным членом этой партии, о чем может свидетельствовать его присоединение к Открытому обращению творческой интеллигенции страны к Президенту Республики Казахстан. Нахожу уместным привести весь текст этого Обращения, хотя оно, и датировано 2005 годом, однако многие его положения не утратили своей актуальности и сегодня.

«Открытое обращение творческой интеллигенции страны к Президенту Республики Казахстан»

С древних времен люди интеллектуального труда – акыны, жырау – выполняли особую функцию, выражали и защищали интересы народа. Их общественный статус позволял обращаться напрямую, без посредника к своим правителям по самым актуальным проблемам.

Мы разделяем Ваши стремления в построении открытого демократического общества. Мировая общественность высоко ценит инициированное Вами построение многопартийной системы в Казахстане. Однако новый 2005 год казахстанское общество встретило отнюдь не демократическим шагом местных блюстителей законности: ликвидирована народная партия «Демократический выбор Казахстана». Ни больше, ни меньше!

И это несмотря на определенные достижения в демократизации общественного сознания, на открыто провозглашенную Вами стратегию демократизации политической системы. Роль оппозиции заключается не только в том, чтобы заменить действующую власть, сколько в том, чтобы совершенствовать ее в интересах общества. Оппозиция – это необходимая обратная связь.

Система власти должна быть сама заинтересована в наличии и укреплении оппозиции, так как она, по идее, возвращает систему в состояние равновесия, устраняет угрозу саморазрушения и предотвращает социальный коллапс.

Мы представители интеллигенции Казахстана, просим Вас защитить от недальновидного судебного решения о ликвидации НП ДВК, сохраняя тем самым социальную стабильность в обществе. Мы уверены, что ДВК является необходимой частью многопартийной системы, утверждающей инакомыслие во имя улучшения общего благосостояния казахстанского общества.

Попытка противопоставить деятельность оппозиционной партии конституционным нормам – это уловка ввести Вас в затяжную конфликтную ситуацию как внутри Казахстана, так и с зарубежными демократическими структурами. Это самая большая ошибка за весь период реформ в стране. Демвыбор Казахстана имеет в нашем обществе своих последователей, и их немало. Их интересы должны быть высказаны цивилизованно и легально, в соответствии с современными требованиями культуры политического несогласия, а не загоняться в тупик.

Наличие оппозиции и создание легальных условий для ее жизнедеятельности – есть признак сильной действующей власти. Для народного сознания Вы, господин Президент, являетесь символом и

гарантом стабильности в стране. Давайте вместе встанем на новую степень осознанной политической стабильности и современных, адекватных времени ее необходимых составляющих.

Убедительно просим Вас проявить добрую волю, политическую мудрость и выступить гарантом Конституции – не допустить принудительной ликвидации оппозиции в стране.

Подписанты: Мурат Мухтарович Ауэзов, культуролог»; Болат Атабаев, заслуженный деятель РК, режиссер; Г.Д.Тленчиева, юрист; А.Поляков, эколог; С.Куттыкадам, политик, руководитель движения «Орлеу»; М.Т.Баймаханов, доктор юридических наук, профессор; У.И.Ихсанов, судья Верховного Суда РК в отставке; А.Г.Пушечников, бывший первый заместитель Председателя Верховного Суда Казахской ССР 1962-1989 г.г., заслуженный юрист КазССР, почетный судья Казахстана, участник ВОВ; А.Н.Ямалутдинов, зам. Председателя Верховного Суда КазССР 1982-1989 г.г., кавалер трех орденов, пяти медалей, двух почетных грамот Президиума Верховного Совета КазССР, персональный пенсионер союзного значения; Мурат Тельбеков, президент Союза мусульман Казахстана; Г.Аскарлов, журналист и др.»⁵⁶

Будучи безупречным юристом, Александр Григорьевич всегда оставался принципиальным, но объективным, его отличали свойственные ему сдержанность, этическая чистоплотность. Именно эти качества он проявлял в общении и с представителями средств массовой информации. Он никогда не переступал ту черту, за которой стояли предвзятая позиция, искажение сути закона или обстоятельств любых исследуемых событий. Все казахстанцы помнят трагическую гибель известного политического деятеля Алтынбека Сарсенбаева. В этой истории у каждого своя правда... По результатам судебного рассмотрения уголовного дела в отношении лиц, якобы причастных к убийству политического деятеля, оппозиционная газета «Азат» попросила Александра Григорьевича прокомментировать этот громкий судебный процесс. И здесь он остался непредвзятым судьей, он не стал занимать ту или иную позицию, поскольку не знал всех обстоятельств этого страшного события, не был знаком с материалами дела, а дал юридическую оценку только тем обстоятельствам, которые ему были хорошо известны, хотя ряд вопросов, которые были заданы ему журналистом носили наводящий и целенаправленный характер. Ниже приведу некоторые вопросы и ответы Александра Григорьевича, которые характеризуют его как честного, принципиального и объективного человека.

Вопрос журналиста: «Какую оценку Вы можете дать судебному процессу по делу об убийстве Сарсенбаева?».

Ответ Александра Григорьевича: «Сами понимаете, что давать оценку судебному процессу и вынесенному приговору, не зная досконально материалов дела, не участвуя непосредственно в качестве судьи в исследованиях материалов дела, затруднительно».

Журналист: «Но можно?»

Александр Григорьевич: «Можно только сказать о бросающихся в глаза процессуальных нарушениях, которые были допущены при расследовании и в ходе судебного разбирательства и которые, конечно же, могли повлиять на законность и обоснованность судебного приговора...».

Журналист: «На какие именно нарушения Вы обратили внимание?»

Александр Григорьевич: «Прежде всего, многие ходатайства потерпевших и стороны защиты были обоснованны и направлены на установление истины по делу. Однако они судом с подачи прокурора, к сожалению, были отклонены. Не приняты судом никакие меры для исключения версии о причастности к преступлению других лиц. Это обязательно нужно было сделать, чтобы приговор был безупречным. Важные свидетели по этому делу не были допрошены, явные противоречия в их показаниях не устранены. Каждый допрос состоит из одной фразы. Даже не хочется верить, что эти допросы проводил никто иной, как руководитель следственной группы. Даже студент-юрист, увидев явные противоречия знает, что их надо устранить, надо провести очную ставку, тщательно допросить того и другого. Нужно выяснить, почему высказывания свидетеля не соответствует действительности. На

⁵⁶ Информационный вестник о событиях в Центральной Азии «FREEAS Свободная Азия». // Интернет-сайт: www.webcache.googleusercontent.com. // 20 января 2011 года.

семинарских занятиях по уголовному процессу, если студент так решит задачу, то ему будет поставлена двойка».

Журналист: «А как Вы оцениваете качество других следственных действий?»

Александр Григорьевич: «Суд предъявил крайне низкие требования к предварительному следствию. Там же было допущено огромное количество нарушений! Я не припомню за свою многолетнюю работу в правоохранительных органах такого количества нарушений».

Журналист: «Во время процесса прозвучало много ходатайств от адвокатов подсудимых и потерпевших. Но суд почему-то их не удовлетворил. Как Вы думаете, почему?»

Александр Григорьевич: «Я знаю точно, что должны были быть удовлетворены все существенные ходатайства по делу. Существенные – это те, которые способствуют выяснению истины, которые отвечают принципам относимости, допустимости, достоверности и достаточности. При этом крайнее недоумение вызывает удовлетворение судом необоснованного ходатайства прокурора о прекращении судебного следствия и переходе к судебным прениям. Причем это ходатайство было заявлено в самый пик судебного разбирательства, когда выявились новые обстоятельства, требующие проверки, когда обострились противоречия между показаниями обвиняемых и свидетелей... То есть непочатый край работы, а прокурор говорит – надо все прекратить, и суд, к сожалению, с этим соглашается»⁵⁷.

Как видим, Александр Григорьевич, оценивая ситуацию, как юрист продемонстрировал беспристрастность, он не допустил ни одного высказывания, которое каким-то образом положительно или негативно относилось бы к обвиняемым или потерпевшим. Он проявил профессиональную сдержанность и политическую деликатность, так характерные для него, хотя я уверен у него сложилось собственное мнение относительно этого страшного события. Он поступил так, как поступил бы каждый настоящий судья, кому дороги основополагающие принципы правосудия. В этом он является образцовым примером для ныне работающих юристов. Сейчас, мы часто становимся свидетелями того, как адвокаты, прокуроры, следователи и судьи, словно соревнуясь между собой, направо и налево раздают эмоциональные интервью средствам массовой информации по расследуемым или рассматриваемым уголовным и гражданским делам, зарабатывая, таким образом, себе сомнительную популярность.

Одной из последних научных работ Александра Григорьевича, которая стала нашим достоянием, была его статья, посвященная институту присяжных заседателей под названием «Обоснован ли отказ в ходатайстве о рассмотрении шаныракского дела судом с участием присяжных заседателей?». Хотя данный вопрос исследуется лишь через призму одного уголовного дела, но в нем были затронуты важные аспекты действия процессуальных норм при рассмотрении уголовных дел судами с участием присяжных заседателей. Его мысли и выводы несомненно важны и актуальны в настоящее время, поскольку институт присяжных заседателей в действии и правильное применение норм процессуального закона является гарантом обеспечения прав лиц, привлекаемых к уголовной ответственности за совершение особо тяжких преступлений.

В своей работе, Александр Григорьевич, не высказываясь о виновности или невиновности Арона Атабека, главного обвиняемого по известному «шаныракскому делу», глубоко и всесторонне исследовал некоторые нормы Закона РК «О присяжных заседателях» и Уголовно-процессуального кодекса РК (далее – УПК РК) и на основе этого пришел к выводу, что суд необоснованно отказал подсудимому в ходатайстве о рассмотрении дела с участием присяжных заседателей.

Прежде всего, опираясь на то, что Закон РК «О присяжных заседателях» был принят 16 января 2006 года и этот Закон, а также новый 13 раздел УПК РК, регламентирующий действия суда по делам с участием присяжных заседателей вступили в силу с 1 января 2007 года, он считал, что следователь обязан был выполнить требования статьи 546 УПК РК, то есть разъяснить обвиняемому, что он имеет право ходатайствовать о рассмотрении его дела судом присяжных, так как только на этой стадии уголовного судопроизводства обвиняемый наделен правом изъявить свою волю относительно рассмотрения его дела с

⁵⁷ Газета «Азат» №32(174) от 14 сентября 2006 года.

присяжными заседателями. И хотя предварительное следствие было завершено в конце 2006 года, Закон РК «О присяжных заседателях» и дополнения в УПК РК (раздел 13) уже были приняты и вступали в действие с 1 января 2007 года. При заявлении ходатайства обвиняемого либо его отказе, следователь обязан был зафиксировать это в протоколе об окончании следствия. Между тем следователь по формальным основаниям не выполнил эти действия, между тем было очевидно, что дело это поступит для судебного рассмотрения уже после вступления в силу названных законодательных новелл.

Кроме того Александр Григорьевич находил логичным, что прокурор по тем же основаниям должен был потребовать от следователя выполнения этих процессуальных действий, поскольку расследование было завершено после принятия новых законодательных актов, которые вступали в действие на стадии принятия судом дела в свое производство.

И наконец, исходя из того, что суд, отказал в ходатайстве подсудимому о рассмотрении дела судом присяжных заседателей, ссылаясь на то, что обвиняемый должен был заявить об этом на стадии окончания предварительного следствия, без учета того обстоятельства, что следователь и не разъяснял обвиняемому его право на суд присяжных заседателей, Александр Григорьевич считал, что суд в этом случае полностью проигнорировал существующие в теории права приемы толкования норм закона, в частности такие, как системное и логическое толкование.⁵⁸

Конечно, можно соглашаться с высказанной Александром Григорьевичем позицией относительно распространения норм института присяжных заседателей на это конкретное дело, можно не соглашаться, но следует отметить главное, что этот человек всегда стоял на позициях более демократических и прогрессивных, чем большинство его коллег. Обеспечение прав и законных интересов граждан для него всегда были главенствующим, вне зависимости от их правового статуса. И эта его реакция по известному «шаныракскому делу» является еще одним подтверждением того, что Александр Григорьевич был носителем таких высоких качеств как равнодушие, непредвзятость, корректность. И все это сочеталось с необъятным багажом знаний и уникальными способностями.

Невозможно оставить без внимания роль Александра Григорьевича в подготовке и принятии руководящих постановлений Пленума Верховного Суда Казахской ССР в период с 1962 по 1989 года. Ни одно постановление Пленума, особенно по вопросам применения уголовного права, не принималось без активного участия Александра Григорьевича. Не умаляя заслуг других судей и руководителей Верховного Суда Казахской ССР того времени, должен отметить, что Пушечников А.Г. был «главным редактором» практически всех постановлений Пленума по вопросам уголовного права. Так, в период его работы в должности первого заместителя Председателя Верховного Суда Казахской ССР были приняты такие важные постановления, которые способствовали формированию единообразной судебной практики. В частности, следует отметить следующие постановления: «О судебной практике по делам о грабежах и разбое» от 7 декабря 1961 года №5; «О некоторых вопросах, возникших в судебной практике по делам о заранее не обещанном укрывательстве преступлений и о недонесении о преступлении» от 24 декабря 1976 года №5; «О судебной практике по делам о хищениях» от 28 июня 1985 года №5; «О судебной практике по делам, связанным с применением законодательства по борьбе с наркоманией» от 10 октября 1986 года №16; «О судебной практике по делам о преступлениях несовершеннолетних и о вовлечении их в преступную деятельность или иную антиобщественную деятельность» от 19 декабря 1986 года №19; «О мерах по устранению фактов необоснованного осуждения граждан и практике возмещения ущерба, причиненного незаконным привлечением к уголовной ответственности и осуждением» от 23 февраля 1987 года №2; «О судебной практике освобождения от уголовной ответственности и наказания» от 2 октября 1987 года №8; «О судебной практике по делам о преступлениях, составляющих пережитки местных обычаев» от 2 октября 1987 года №9. Эти нормативные постановления высшей судебной инстанции Казахстана явились фундаментальными актами, способствовавшими утверждению законности и правопорядка в стране, в этом была большая личная заслуга Александра Григорьевича.

⁵⁸ Пушечников А.Г., Обоснован ли отказ в ходатайстве о рассмотрении «шаныракского» дела судом с участием присяжных заседателей. // Газета «Шанырак айнасы», №2(02) от 26 февраля 2007 года.

В заключение, хотелось бы еще раз отметить, что эта статья посвящается светлой памяти Александра Григорьевича и его творческому наследию и пусть она будет моей запоздавшей благодарностью за те уроки жизни, которые он дал мне и нескольким поколениям юристов Казахстана.

Жумагельды Елюбаев,
юрист, экс-судья
Верховного Суда Республики Казахстан

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ СИСТЕМЫ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

А.А. Естаев -

*магистрант кафедры уголовного права, криминалистики и правоохранительной
деятельности университета им. Д.А. Кунаева*

Создание в Республике Казахстан специализированных административных судов по самостоятельному рассмотрению административных дел с наделением их предметной и функциональной компетенцией было явлением вполне логичным и ожидаемым.

В настоящий период наметилась тенденция наращивания процессуальных гарантий, при которой, административное правосудие от полномочий административного органа переходит к административному судопроизводству, что способствует развитию последнего.

Итак, действующее законодательство и практика свидетельствуют о формировании (расширении) административного судопроизводства, которое сейчас, к сожалению, весьма несовершенно и нуждается в разработке и законодательном урегулировании.

Вместе с тем, на сегодняшний день административные суды в Казахстане функционируют. Реальное начало было положено Президентом Республики Казахстан на третьем съезде судей Казахстана в июне 2001 года. Тогда им прямо была поставлена задача по продолжению работы по поэтапному созданию системы специализированных судов – в первую очередь экономических и административных.

Как следствие, после проработки ряда правовых и организационных вопросов, Президентом Республики Казахстан 9 февраля 2002 года был подписан Указ № 803 «Об образовании специализированных межрайонных экономических и административных судов в города Алматы и Астана» [1]. В дальнейшем Указом Президента от 9 сентября 2004 г. было образовано уже 29 специализированных межрайонных административных судов во всех территориальных единицах Казахстана.

Базовой правовой основой выступила норма Конституционного закона Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан», предусматривающей возможность создания специализированных (военных, экономических, административных и других) судов, а именно пункт 3 статьи 3, пункт 1 статьи 6 указанного нормативно-правового акта [2].

Что же явилось предпосылкой формирования системы административных судов на территории Казахстана?

Принятие данного нормативно-правового акта, а также создание в последующем административных судов во всех областных центрах Казахстана показало, что специализированные межрайонные административные суды на сегодняшний день становятся реальной структурой судебной системы Казахстана, позволив разгрузить суды общей юрисдикции, образуя специализацию судей.

Как известно, в Республике Казахстан на законодательном уровне закреплено, что судебная власть осуществляется посредством гражданского, и уголовного судопроизводства, но предусматриваются и иные виды судопроизводств. Вместе с тем, к сожалению, на сегодняшний день отечественное законодательство не разъясняет понятие «административное судопроизводство», такое же состояние наблюдается в сфере науки.

В комментарии к Указу № 803 данным государственно-правовым отделом Администрации Президента РК указано, что «...Необходимость создания административных судов вызвана тем, что после принятия Кодекса об административных правонарушениях к компетенции судов отнесено 228 составов правонарушений вместо 54 ранее рассматриваемых, что увеличило количество этой категории дел на 422 процента. Создание специализированных экономических и административных судов позволит существенно снизить чрезмерную нагрузку на районные суды, улучшить качество отправления правосудия, сделать его более доступным для граждан» [3].

Если гражданское и уголовное судопроизводство представляя собой деятельность суда, направленную на рассмотрение и разрешение гражданских и уголовных дел четко урегулировано Гражданско-процессуальным и Уголовно-процессуальным кодексами, то дела об административных правонарушениях и административных спорах такими нормативно-правовыми актами не урегулирована.

Выше мы ссылались на Комментарий государственно-правового отдела Администрации Президента РК к Указу № 803. Так вот в этом документе также указано: «Одновременно указом образованы в порядке эксперимента специализированные межрайонные административные суды в городах Алматы и Астане. Подсудность этих специализированных судов будет определена после внесения соответствующих изменений и дополнений в Кодекс об административных правонарушениях и Гражданский процессуальный кодекс. Предполагается, что они будут рассматривать дела об административных правонарушениях и гражданские дела об оспаривании решений и действий государственных органов и должностных лиц».

Таким образом, при разработке Указа № 803 в качестве предмета административного судопроизводства предполагалось рассматривать, кроме административными судами дел об административных правонарушениях, так же и конфликты, возникающие в сфере государственной и любой другой публичной власти.

Предметом административного судопроизводства должен являться административно-правовой спор. Понятийный аспект определения «административно-правового спора» важная на сегодняшний день научно-теоретическая проблема, имеющая большое практическое значение. Актуальность данного вопроса несомненна, поскольку при рассмотрении проблем формирования административного судопроизводства необходимо определить и описать характер дел, которые будут разрешаться в ходе административного судопроизводства. Для административного судопроизводства характерно отнесение к его ведению административно-правовых споров, которые связаны с защитой прав и законных интересов как физических, так и юридических лиц.

В административно-правовом споре возникает взаимосвязь «личность, гражданин – орган исполнительной или публичной власти», либо «личность, гражданин – должностное лицо, государственный служащий», когда эти отношения приобретают форму конфликта. Подобные ситуации возникают, например, при издании нормативного акта, который определенным образом ущемляет права и свободы личности и граждан. Результатом такой конфликтной ситуации в сфере административно-правовых отношений между гражданином и властными структурами является жалоба. И именно эта жалоба инициирует административно-правовой спор. Как считает Н.Ю. Хаманева, спор считается административным, если юридический вопрос, составляющий содержание спора, т.е. то материально-правовое отношение, которое связывает стороны, является вопросом административного права [4].

По мнению Е.Б. Лупарева под административно-правовой спор «такой тип комплексного материально-процессуального административного правоотношения, который характеризуется наличием противоречий сторон, вызванных конфликтом интересов в сфере государственного управления или несовпадением взглядов на законность и обоснованность организационных действий органов и лиц, наделенных государственно-властными управленческими полномочиями» [5].

Характеризуя признаки административно-правового спора, он связывает их возникновение, как видно из определения, с юридически властными действиями органов или физических лиц, наделенных государственно-властными полномочиями и, именно, в процессе государственного управления. В делах, возникающих из административно-правовых отношений, из-за неравенства сторон речь о требовании

проверить законность действий или актов органов и должностных лиц исполнительной власти. При этом, административный спор играет роль охранительного правоотношения между равноправными субъектами, когда отсутствует властное управляющее воздействие. В административно-правовом споре орган управления реализует не властные полномочия, а такие же права и обязанности, которые имеет и другая сторона, выражающиеся в формулировании, обосновании и доказывании своих требований и возражений.

Совершенно верно отмечено, что разбирательство административно-правового спора должно быть связано с административным судопроизводством, с рассмотрением данного спора в самостоятельных, независимых судебных органах. Обоснованием этого служит отсутствие спора в правовом смысле при реализации компетенции государственного органа, в данном случае государственный орган будет действовать не в рамках юридического процесса, а в рамках процедуры функционирования этого органа, т.е. в рамках административной юрисдикции.

Только при трехстороннем характере отношений (две стороны и арбитр) возникнут административно-процессуальные отношения. Правовое равенство гражданина и властного органа как субъектов административно-правового спора имеет теоретическое и нормативно-правовое основание. Концепция правового государства содержит в своей основе правовое равенство власти, гражданина и общества, их правовое равенство перед законом и судом. То есть, в случае неправомерного использования государством своих полномочий, вызывающего нарушение субъективных прав, между ними возможен спор о праве административном (публичном).

К административно-правовым спорам предлагают отнести и споры о компетенции в системе органов исполнительной власти, а также дела о защите избирательных прав и права на участие в референдуме [6]. Другие авторы полагают, что избирательные споры имеют ярко выраженный конституционно-правовой смысл. Для решения данной проблемы предлагается публичные дела, имеющие конституционное содержание не включать в подсудность административных судов [7].

Вопрос теоретического урегулирования компетенции административных судов для решения проблем административного судопроизводства является важным, поскольку от этого зависит дальнейшее развитие данной сферы.

Характерной особенностью административно-правовых споров является то, что они рассматриваются по установленным процессуальным законодательством правилам, обеспечивающим участникам правового спора процессуальное равенство в рамках специально созданных процедур рассмотрения жалоб или исков. При этом должны соблюдаться все принципы административного процесса (гласность, устность, законность, состязательность, непосредственность и т. д.). Конечным результатом административно-правового спора является признание или непризнание административным судом законности или действительности принятых публичными органами, должностными лицами, государственными служащими административных актов или совершенных ими действий (либо бездействия).

Таким образом, административное дело – это своего рода административно-правовой конфликт, который должен возникать, развиваться и прекращаться в строгом соответствии с административно-процессуальными нормами и завершаться вынесением законного и обоснованного решения по делу.

На сегодняшний день, возникла насущная необходимость в принятии таких нормативно-правовых актов, как административно-процессуальный кодекс, закон об административном судопроизводстве, закон об административных судах и статусе их судей Республики Казахстан.

В то же время, единый нормативно-правовой акт об административном судопроизводстве позволил бы четко урегулировать порядок рассмотрения (разрешения) административных споров.

В то же время закон об административных судах и статусе их судей позволил бы четко определить компетенцию таких судов. Очень важно определиться с тем, что понимать под административным судом. На наш взгляд, административные суды – это судебные органы административного контроля самостоятельно и независимо осуществляющие судебную власть посредством административного судопроизводства и входящие в судебную систему РК.

Основная цель создания системы административных судов, на наш взгляд, это обеспечение

доступности судебной защиты прав и свобод юридических и физических лиц, а также регулирование общественных отношений в сфере государственного управления.

Административное судопроизводство в Республике Казахстан направлено на разрешение спорных дел, в которых спор о субъективном публичном праве личности является предметом судебного рассмотрения. Помимо административных споров в суде могут рассматриваться споры, имеющие государственно-правовой характер (например, споры, возникающие в ходе избирательной кампании), финансовый, налоговый споры.

Таким образом, главной целью административного судопроизводства на сегодняшний день остается защита прав и свобод физических и юридических лиц. В соответствии с п. 2 ст. 1 раздела 1 Конституционного закона Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132-ІІ «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» предусмотрено, что «2. Судебная власть осуществляется от имени Республики Казахстан и имеет своим назначением защиту прав, свобод и законных интересов граждан и организаций, обеспечение исполнения Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики. Каждому гарантируется судебная защита от любых неправомерных решений и действий государственных органов, организаций, должностных и иных лиц, ущемляющих или ограничивающих права, свободы и законные интересы, предусмотренные Конституцией и законами Республики» [8]. В суде могут быть оспорены решения и действия (бездействие) государственных служащих, с которыми граждане имеют наиболее частые контакты.

Итак, на наш, взгляд, главная цель административного судопроизводства – защита и восстановление нарушенных прав и свобод гражданина. Отсюда по нашему мнению, под административным судопроизводством следует понимать определённый процессуальным законом порядок деятельности административных судов (судей) и других участников процесса по рассмотрению и разрешению конкретных административно-правовых споров, обусловленный их материальной природой.

В итоге хотелось бы сказать, что цели, задачи и функции административного судопроизводства, как и цели, задачи, функции самой судебной системы должны быть направлены на создание благоприятных условий жизни общества и граждан, обеспечение и осуществление их правовой защиты. Такие суды по замыслу теоретиков-правоведов и юристов могут рассматривать административно-правовые споры, возникающие из публично-правовых отношений, одним из участников которых являются органы государственной власти Республики Казахстан или органы местного самоуправления, в рамках соответствующей судебной процедуры, закреплённой в законодательстве РК.

1. Указ Президента Республики Казахстан от 9 февраля 2002 года № 803 «Об образовании специализированных межрайонных экономических и административных судов» // Электронная информационно-поисковая справочная система казахстанского законодательства «ЮРИСТ».

2. О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан. Конституционный закон Республики Казахстан от 25.12.2000 г. № 132-ІІ. - Алматы: ЮРИСТ, 2008. - 24 с.

3. Указ Президента Республики Казахстан от 9 февраля 2002 года № 803 «Об образовании специализированных межрайонных экономических и административных судов». Комментарий государственно-правового отдела Администрации Президента РК // Электронная информационно-поисковая справочная система казахстанского законодательства «ЮРИСТ».

4. Хаманева Н.Ю. Теоретические проблемы административно-правового спора // Государство и право. - 1998. - № 12. - С. 29-36. - С. 30.

5. Лупарев Е.Б. Общая теория административно-правового спора. Монография. / Отв. ред. Стариков Ю.Н. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 2003. - 248 с. - С. 24

6. Власов А. Какой будет административная юрисдикция? //Российская юстиция. - 2002. - №11. - С. 17-19

7. Тихомиров Ю.А. Проблемы формирования административной юстиции в России // Проблемы административной юстиции: материалы семинара. - М: Статут, Ин-т "Открытое Общество", 2002. - 517 с. - С. 78-89.

8. О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан. Конституционный закон Республики Казахстан от 25.12.2000 г. № 132-ІІ. - Алматы: ЮРИСТ, 2008. - 24 с.

Түйін

Мұнда әкімшілік сот жүргізудің мақсаты мен қызметері жалпы сот жүйесінің мақсаттары, міндеттері функциялары сияқты қоғам мен азаматтардың өміріне оңтайлы жағдай жасауға және олардың құқықтық қорғалуын және жүзеге асырылуын қамтамасыз етуге бағытталуы керектігі жайлы айтылған.

Summary

In the end, I would say that the goals, objectives and functions of the administrative proceedings, as well as the goals, objectives, functions of the judicial system should be aimed at creating an enabling environment and civil society, security and enjoyment of their legal protection. These courts are intended legal theorist and legal

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА КАК ГЛАВНАЯ ЦЕННОСТЬ ПРАВОВОГО ГОСУДАРСТВА

Б.С. Узбекова -

магистрант кафедры КиМП университета им. Д.А. Кунаева

Права и свободы во многом определяют место человека в обществе, его взаимосвязи с государством. «Права человека – неотъемлемое, неотчуждаемое достояние всего человеческого рода. Какие бы события и действия ни совершались в этом мире, какие бы научные открытия ни входили в него, они не должны негативно влиять на положение человека, его права и свободы. В этом состоит суть человеческого измерения всех процессов мирового и национального развития, выдвигающего ценностный ориентир в развитии общественных процессов – права человека».

Современная концепция прав человека основывается на следующих положениях: человек располагает своим автономным миром, вмешиваться в который не может никакая власть; защищая свои права, человек может предъявлять свои требования государству. Права и свободы человека не дарованы ему ни богом, ни государством, поэтому их называют естественными правами человека. Человек не обязан никакой высшей, сакральной (божественной) или светской (государственной) власти за свои права. Он не должен воздавать хвалу и быть в вечном долгу за то, что его благодетельствовали, наделили правами и свободами. Достоинство человека несовместимо с рабской благодарностью за то, что ему, Человеку, позволили воспользоваться крохами (его же) прав и свобод. Они принадлежат ему уже в силу того, что он - человек.

В процессе длительного поиска способов взаимоотношений индивидов и государства кристаллизовались определенные устойчивые нормы, эталоны и ценности, способствовавшие упорядочению не только этих отношений, но и отношений и связей между самими людьми по поводу определенного объема материальных и духовных благ, предоставляемых и обеспечиваемых обществом и государством.

От положения и статуса индивида в обществе зависел объем распределения этих благ, которые и являлись правами человека.

Следует отметить следующие важнейшие этапы в процессе универсализации прав человека. 10 декабря 1948 года Организацией Объединенных Наций принимается основной правозащитный документ – Всеобщая декларация прав человека. Ключевыми элементами в распространении прав человека далее выступили Хельсинские 1975 года и Венские 1989 года соглашения. Так, к примеру, понятие естественных прав раскрывается в преамбуле Всеобщей Декларации прав человека. Естественные права –

это права, которые предоставляются индивиду в целях обеспечения его достоинства и которые обладают вневременным действием.

Однако в целях обеспечения полноты и эффективности реализации конституционных норм, идей, понятие абсолютных прав человека нуждается в более расширенном рассмотрении. Для этого важно объективное научное осмысление доктрины абсолютных прав и свобод человека как в период ее зарождения, так и на современном этапе. Это важно в том плане, что на современном этапе доктрина абсолютных прав и другие гуманистические ценности подвергаются существенной «ревизии», переосмыслению. В этой связи важно рассмотреть различные позитивные и негативные аспекты данной доктрины. Это позволит с помощью правовых средств задействовать потенциал доктрины абсолютных прав в современной государственно-правовой практике Казахстана, а также предотвратить последствия негативных ее аспектов.

Определение с позиции значения абсолютных прав человека для государства в начале XX в. сформулировал Виноградов П.Г. Абсолютные права – это права, «с которыми должно соотноситься всякое нормальное устроенное государство».

К их числу он относил права человека на жизнь, личную свободу и собственность. Авторы современных юридических словарей исходят из позитивистского правопонимания, считают, что абсолютные права – это такие субъективные права, носителям которых противостоит неопределенное число обязанных лиц. Обязанность, соответствующая абсолютным правам, всегда состоит в воздержании от совершения действий, ущемляющих абсолютные права. Так как нарушителем абсолютных прав может оказаться любое лицо, закон защищает абсолютные права против всех и каждого, т.е. против неопределенного круга лиц.

Все остальные основные права человека, кроме абсолютных прав, стали называться относительными. Основные относительные права – это права, носителям которых противостоят определенные обязанные лица (лицо), т.е. права, принадлежащие лицу по отношению к другому обязанному лицу (лицам). Иными словами, относительными можно назвать права, реализуемые через правоприменение. Чтобы такое право осуществилось, необходим индивидуальный акт применения права, конкретизирующий, признающий или

представляющий его. А субъект власти – правоприменитель – либо жестко связан с законом и фактическими обстоятельствами, либо обладает определенной свободой усмотрения.

Относительные права могут быть ограничены или приостановлены на определенный срок в случае введения режимов чрезвычайного положения и в других случаях, установленных законом.

Абсолютное право отличается, кроме того, тем, что предоставляет своему субъекту монопольную возможность действовать в своих интересах. Абсолютные права характеризуются наибольшей степенью свободы управомоченного. Реализация таких прав обеспечивается установленной законом обязанностью всех других лиц воздерживаться от каких бы то ни было действий, препятствующих свободному осуществлению этих прав. Все вышеизложенное дает возможность разделить все основные права по степени отчуждаемости на два класса: абсолютные права и относительные права, а также выделить признаки абсолютных прав. К числу последних можно отнести следующие: неотчуждаемость, неприостанавливаемость и неограничиваемость; монопольная возможность человека действовать в своих, признаваемых законом интересах.

Абсолютные права принадлежат человеку от рождения и им корреспондирует обязанность неопределенного числа лиц воздерживаться от действий, ущемляющих абсолютные права.

В свою очередь свобода индивида, неприкосновенность собственности и другие гражданские права и свободы обеспечиваются политическими правами, которые позволяют гражданам участвовать в управлении и контролировать сохранность своих гражданских прав. Этим обосновывается легитимность либерального режима.

Позитивное влияние либерального режима и рыночной экономики на общественное развитие видится нами в том, что здесь создаются условия для развития человеческой активности. Выработанный здесь принцип юридического равенства является тем найденным в течение веков механизмом, который определяет правовой осто́в общества, стимулирует инициативу, предприимчивость, толкает людей к соревновательности, к лидерству и тем самым создает основу для поступательного развития общества в целом.

Правовое равенство, каковым и может быть, по мнению некоторых исследователей, справедливое равенство вообще – это процедурное равенство, равенство в правах, а не в конкретных материальных благах (как это понимается при трактовке равенства как фактического равенства). Здесь люди равны на старте. Дальнейшее же их положение в обществе зависит от их способностей, желаний и умения трудиться. В этом плане история действительно многократно доказывала преимущества юридического равенства перед иными подходами к правам человека. Когда защищены права, свободы и интересы отдельного человека, это приводит к зрелости и непредубежденным отношениям человека к государству, обществу, большей демократичности, меньшему авторитаризму, толерантности, терпимости в отношениях между людьми, формированию фундаментальных, глубинных установок, к совершенствованию мировоззрения и философии.

Отметим проблемы реализации прав человека в правовом государстве. Одной из таких проблем является забвение в общественном сознании идеи общественного долга и обязанностей перед ближними.

К примеру, еще древние римляне, опасаясь столкновения интересов лиц, «имеющих свое право», изобрели сервитуты.

В условиях казахстанской правовой культуры, которую можно классифицировать как евразийскую, абсолютный характер прав человека понимается следующим образом:

- права и свободы человека каждому человеку независимо от социальных и природных различий;
- права и свободы человека есть мера, масштаб свободы человека, позволяющей им реализовать свои правомерные интересы;
- в рамках данной меры человек может реализовывать свои интересы любыми способами;
- абсолютный характер прав человека предполагает его автономию, существование приватной сферы жизни.

Недаром доктрина абсолютных прав человека способствовала формированию идеологии индивидуализма, основными чертами которой «явились уважение к личности как таковой, т.е. признание абсолютного приоритета взглядов и пристрастий каждого человека в его собственной сфере деятельности, сколь бы узкой она ни была, а также убеждение в желательности развития индивидуальных дарований и наклонностей». Поэтому, начиная с эпохи становления капиталистического общества, была признана свобода индивида, приоритетными стали рассматриваться интересы индивида.

Исходя из такого понимания государства и права, следует ряд концептуальных положений, означающих отказ от этатистского правопонимания, первичность права перед государством, понимание сущности права в русле теорий правового государства, надпозитивистская трактовка права. По мнению Дюги Л., «подобно тому, как вся геометрия покоится на евклидовом постулате, точно так же и вся жизнь современных народов покоится на этом постулате нормы права... Право не есть политика силы, как учил Иеринг, оно не есть дело государства, оно предшествует ему и возвышается над ним - оно является границей государственной силы, и государство есть не что иное, как сила, отданная на служение праву».

Только при условии подчинения государства праву оно выполняет свое главное предназначение – реализацию свободы в обществе, которая при этом не нарушает общего блага, свободы других. Иначе легализованное принуждение, облаченное в государственную власть, вырождается в произвол. Государство не должно относиться к личности как к средству, а только как к цели. В этой связи в конституционном праве требование уважения личности со стороны государства рассматривается как критерий отношения государства к личности и ее правовому статусу как высшей социальной ценности.

Доктрина абсолютных прав человека выполнила свою важную инструментальную роль на определенном этапе исторического развития. Последние два столетия прошли под воздействием доктрины абсолютных прав человека и индивидуализма.

Однако это не означает, что доктрина абсолютных прав человека себя изжила. Непреходящая ценность данной доктрины заключается в определении цели государственно-правового развития: «человек есть цель государственно-правового развития». Средством измерения любой политики государства является человек, его права и свободы. Критерием любых социальных преобразований должен выступать человек, защищенность его прав и свобод. Иначе, какие бы лозунги ни провозглашались, подобные реформы превращаются в антигуманные, а в долгосрочной перспективе ведут к общественному кризису.

Поэтому обращение к естественно-правовым концепциям имеет место в истории тогда, когда интересы человека задвигаются на второй, зачастую и на последний планы. Сегодня идея о человеке как высшей ценности, неотъемлемости его прав и свобод не имеет себе достойных альтернатив. История человечества очевидно доказывает, что утверждение других приоритетов общественного развития ведет к ограничению прав и свобод человека, к установлению тоталитарного режима. Свидетельство тому – история периода господства идеи о приоритете служения богу, в частности в лице монарха, который представлялся его посланником на земле и наделялся неограниченной властью; или идея о создании коммунизма как светлого будущего человечества; или идея об арийцах как высшей расе и другие подобные идеи, которые в свое время завладевали умами многих людей и ради которых свершались революции.

История же развития западного общества, которое через реализацию идеологии индивидуализма можно назвать результатом утверждения идеи о самоценности и свободы личности, свидетельствует о весьма позитивном влиянии последней на общественную жизнь. Тем не менее, реализуя идеи, на которых строится западное общество, очень важно учитывать особенности правовой культуры и правового сознания народа.

В целом социальные следствия защищенности интересов отдельной личности очевидны, высоко значимы. Это свидетельствует о том, что в современную постиндустриальную эпоху вложения в развитие человеческого потенциала оказываются, если их рассматривать в стратегическом плане, наиболее эффективными по сравнению со всеми другими направлениями и сферами их использования. Человеческий ресурс – это самый ценный ресурс современного государства, это важнейшее условие конкурентоспособности нации и процветания государства. Государство не имеет права произвольно ограничивать в каких бы то ни было благих целях права, свободы человека.

Позитивная роль доктрины естественных неотчуждаемых абсолютных прав человека в утверждении идеи о человеке как высшей ценности очевидна.

В этой связи весьма правомерно закрепление идеи естественных неотчуждаемых абсолютных прав и свобод человека в Конституции РК, акцентирующей внимание на том, что человек служит ориентиром для соизмерения государственной политики. В современных условиях свобода человека понимается несколько по-иному. Свобода человека состоит не только в возможности совершать определенные действия и устранять любые препятствия на пути их осуществления. Важным аспектом проявления свободы человека является свобода принимать ответственные решения. Это предполагает высокий уровень развития сознания и культуры человека. Именно развитое сознание и культура отличают человека как биологического вида от человека как личности.

Основываясь на этих выводах, отметим, что в Республике Казахстан в процессе модернизации политической системы, экономическим, социальным и культурным реформам придается новое дыхание и новый импульс. По сравнению с другими государствами постсоветского пространства ей удалось сделать значительный рывок.

1. Большой юридический словарь / Под ред. А.Я. Сухарева, В.Д. Зорькина, В.Е. Крутских. – М.: ИНФРА, 1997. – 790 с. Энциклопедический юридический словарь / Под ред. О.Г. Румянцевой, В.Н. Додонова. – М., 1997. – 348 с.

2. Дюги Л. Социальное право, индивидуальное право и преобразование государства. – М., 1969. – 369 с.
3. Права человека: итоги века, тенденции, перспективы // Государство и право. – 2001. – № 5. – С. 89-100.
4. Сент-Роз Ж. Право и жизнь // Вестник Московского университета. – Серия 11, Право. – 2003. – № 6. – С. 56-69.
5. Права человека и стратегия устойчивого развития (материалы круглого стола) // Государство и право. – 1998. – № 11. – С. 103-119.
6. Виноградов П.Г. Государственные строй Англии // Сб. статей: Политический строй современных государств: введение и общая часть. – СПб., 1899. – Т. 1. – С. 419-500.

Түйін

Құқықтық мемлекеттегі адам құқықтарының жүзеге асырылуының мәселелерін атап өтейік. Осындай мәселелердің бірі – бұл қоғамдық қарыз бен жақындардың алдындағы міндеттер ойдың қоғамдық санадағы жоғалуы.

Summary

Let's note problems of realisation of human rights in a lawful state. One of such problems is the oblivion in public consciousness of idea of a public debt and duties before near.

КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАН ЗОРЛЫҚШЫЛ ҚЫЛМЫСКЕРДІҢ ЖЕКЕ БАСЫНЫҢ ТИПОЛОГИЯСЫ

А. Сариев -

*Абай атындағы ҚазҰПУ, Магистратура және PhD Докторантура Институты, Саясаттану және
Әлеуметтік-Экономикалық пәндер кафедрасының 2-курс магистранты*

Адамзат тарихында адамдар тобының, жеке адамның зорлыққа баруы - әлеуметтік, философиялық, психологиялық және заң әдебиетінде көп қозғалған және зерттеуді қажет ететін проблемаға айналып отыр.

Зорлау қылмысы қазіргі кезде адамзат алдында тұрған ушықты мәселе болып отыр, себебі ол қоғамдық қатынастың барлық саласында, оның ішінде қылмыстылықта жиі көрініс табуда. Зорлықшыл қылмыстылық санының көбейгенімен қатар, қазір оның сипаты мен дәрежесі де өзгерді, оны қаруланған, ұйымдасқан әрі білікті адамдар да жасайтын болды.

"Зорлық" анықтамасы - әлеуметтік өмірде физикалық немесе психологиялық мәжбүрлеу мақсатында күш қолдану немесе оны қолданамын деп қорқыту.

Қоғамның экономикалық және саяси өміріндегі тұрақсыздық салдарынан зорлықшыл қылмыстылық сонымен қатар кәмелетке толмағандар арасында да етек ала бастады.

Ол туралы Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев "Қазақстан - 2030" стратегиясында: «Мемлекеттің басты бағыты - адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау және оны қамтамасыз ету, сондықтан да азаматтардың Конституцияда көрсетілген құқықтарын өте жоғарғы дәрежеде кепілдендіру қажет, өйткені тұлғаның құқықтары мен бостандықтары әлемдік өркениеттің құндылығы болып саналады», - деп атап өткен болатын. Жыл сайын Қазақстан халқына жасаған Жолдауларында да Елбасымыз жалпы қылмыстылық бағытқа басты назар аударып отыр.

Кәмелетке толмағандар жасаған қылмыстардың көбісі адамның жеке басына қарсы бағытталған ауыр және аса ауыр қылмыстар қатарына жатады - кісі өлтіру, ауыр дене жарақатын салу, қарақшылық шабуылын жасау, әйел зорлау. Мұндай зорлық қылықтарда агрессия бар, яғни «ондай жеке немесе ұжымдық іс-әрекет басқа адамға немесе топқа физикалық немесе психикалық зиян келтіруге, тіптен

жойып жіберуе бағытталған». Қоғамдағы да, жеке кісі басындағы да мұндай келеңсіз процесстер қоғамды дүрліктірмей тұра алмайды. Қазақстан Республикасында жалпы қылмыстардың жасалу саны, әлі де болса өз қарқынан жоғалта қойған жоқ. Қауіпті, аса қауіпті қылмыстар, оның ішінде әсіресе сыбайлас іс-әрекеттер көбеюде. Елдегі қылмыс саны 1965 жылдан бері ресми мәліметтерге қарағанда 3 еседей өскен.

Арнайы статистикалық мәліметтерге жүгіне отырып, соңғы өткен 5 жыл аралығын алып қарасақ, барлық тіркелген ауыр қылмыстар саны:

(мың адам)

2005 жылы – 146,3

2006 жылы – 141,3

2007 жылы – 128,1

2008 жылы – 127,5

2009 жылы – 121,7 қылмыс жасалғанын байқауымызға болады. Соның ішінде санының өсуіне қатысты кәмелетке толмағандармен жасалған қылмыстардың жасалуы өз алдына үлесші болып отыр. Осы жылдардағы жасалған қылмыстардың ішінде кәмелетке толмағандардың үлесі:

(пайызбен 100%)

2005 жылы – 7,6

2006 жылы – 7,7

2007 жылы – 7,4

2008 жылы – 6,8

2009 жылы – 5,9

Кәмелетке толмағандар арасында зорлық-агрессивтік үрдістің өсуі қоғамдағы әлеуметтік ауыр проблемалардың бірі - жастар қылмыстылығының бетін ашып отыр.

Адамның жеке басына, оның денсаулығы мен өміріне қарсы жасалатын қылмыстар саны көбеюде, мұндай қылмыстарды кәмелетке толмағандар көбіне топтасып жасайды. Кәмелетке толмағандар қылмыстылығының бір ерекшелігі - оның топтық сипатында. Кәмелетке толмағандардың ересектермен бірлесіп зорлықты қылмыс жасауы азаймай отыр. Мұндай қылмысты көбінесе кәмелетке толмағандардың өздерінің топтасып жасауымен көрінеді. Олар өз құрбандарына адам айтқысыз қатыгездік көрсетуде. Кәмелетке толмағандардың қазіргі зорлықты қылмыстылығының қоғамға қауіптілігі сонда, олар өз мақсаттарына қалайда жету үшін атылатын және суық қару қолдануы. Сонымен қатар кәмелетке толмағандар қылмыстылығының сандық көрсеткішінде оң өзгеріс болғанмен, сапалық және құрылымдық жағынан онда теріс сипат бар. Қоғамға қауіптілігі едәуір қылмыстардың өсу қарқыны 2009 жылы 14-15 жастағылар - 1,7 мың болса, 16-17 жастағылар - 4,2 мың адамды көрсетіп отыр. Кәмелетке толмағандар бұрындары ересектер ғана айналысатын қылмыстық әрекеттерді игере бастады. Олардың көбісі қылмыстық жауапкершілік көтеретін жасқа жеткенше Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің нормаларында көзделген белгілері бар әрекеттерді жасап үлгереді.

Қылмыс жасаушы адамдар әртүрлі белгілер бойынша бірінен бірі ерекшеленеді, олардың әрқайсысы өзінше жеке дараланады. Сонымен қатар, қылмыс жасаушы барлық адамдарды ортақ бір немесе бірнеше белгілер сипаттайтын топтарға (типтерге) топтастыруға болады.

Тиянақсыз тип, бұл типке мына сылтаулармен алғаш рет қарақшылық шабуыл және тонаушылық жасағандар кіреді, ол сылтаулар: ішімдікке және есірткіге қаражат табуға ұмтылу, ақша тапқысы келу, жолдастарымен ынтымақтастық, басқалар алдында өзін көрсеткісі келу. Бұл типке теріс сипатталатын, бұрын әкімшілік құқық бұзған, қоғамдағы әлеуметтік рөлін ойдағыдай орындамаған, бірақ қарсы бағытталған зорлықты істері айқын көрініс таппаған адамдар жатады. Зорлықты қылмыс жасау олар үшін кейде ерекше маңызы бар мақсатқа жетудің амалы болып табылады.

Бұл адамдардың сипаттамасы қым-қиғаш, олардың бойында жарым-жартылай криминогендік бұзылғандық та (қоғамдық пікірмен санаспау, жауапсыздық, жазаланбай қалу үміті, ішімдік, есірткі қолдану, айналаның теріс ықпалына қарсы тұра алмау, теріс дағды және т.б.), заң бұзбайтын адам бойындағы ерекшеліктер де бар.

Бұл типтегі адамдардың зорлықты қылықтары олардың эмоциясындағы ақаулардан, өзін бақылай алмаушылықтан, тұрақсыз көңіл-күйден, ашушандықтан туындайтындығы белгілі болды. Мұндай адамдарды микроорта және олардың өмір салты қалайда қылмысқа итермелейді.

Тиянақты тип. Бұл топқа кек алу, өштесу, ақша табу себептері, бұзақылық пиғылмен, есірткі, ішімдік үшін ақша табу мақсатында, жолдастарына жақтасып адам өлтіргені, денеге қасақана ауыр жарақат салғаны үшін, қылмыстық жауапкершілік жасына жеткенше қылмыстық жазаланатын әрекет жасаған немесе бұрын қылмыстық жауапкершілікке тартылып шартты түрде сотталған, қарақшылық және тонаушылық жасағаны үшін сотталған кәмелетке толмағандар қамтылған.

Бұл типтің өкілдерінде агрессивтік-зорлықты бағыттылық, дөрекі күш қолдану стереотипінің қалыптасқандығы айқын және тұрақты көрініс тапқан. Олар мораль мен құқық нормалары ұдайы бұзылатын микроортада қалыптасқан.

Олардың қылмыстық қылықтарының сылтауы ашушандық, өшпенділік, кектесу, көре алмаушылық сияқты теріс эмоциялармен байланысты. Адамдар арасындағы өзара әрекеттестіктің агрессивті-зорлықшыл тәсілі басқа тәсілдер ішіндегі ең тиімдісі болып табылады. Олардың көбісі агрессивті қылығымен немесе ішімдікке салынумен байланысты әкімшілік құқық бұзушылықты неше қайтара жасағандар, ішкі істер огандарында есепте тұрғандар.

Олар негізінен өз мүддесін көздейтіндер, төңірегіндегілерге агрессивтігі, қасатандығы күшті, өзін-өзі ұстай алмайды, эмоциясы тұрақсыз.

Кісі өлтіргені және денеге қасақана ауыр жарақат салғаны үшін сотталған кәмелетке толмағандарға зерттеу жүргізілгенде бұлардың көбісінің бойынан аямаушылық, жаны ашымаушылық, қатыгездік сияқты қасиеттер табылған. Бұлар негізінен өзіне-өзі риза, бірбетті, кек сақтағыш, өзінікінен басқа құндылықтарды мойындамайтын, мораль мен құқықтан, әдептен аулақ адамдар. Негізінен материалдық (әлеуметтік тиянақсыз) ортаға жататын бұл кәмелетке толмағандарға, көптеген факторлардың, (экономикалық, демографиялық және т.б.) арқасында жұпыны тұрмыс, көңілсіз өмір қалыптасты. Кәмелетке толмай кісі өлтіргендердің көбісінің мәдениеті де, білімі де төмен.

Қандай салада болса да, кәмелетке толмағандардың соңғы жылдары кісі өлтіруінің себептері пайдақорлық жаққа қарай кетіп барады. Басқа сылтаулар (өш алу, кектесу, көре алмау және т.б.) жойылған жоқ, олар «пайдақорлық» төңірегінде «топтасуда». Бірақ маскүнемдікпен, нашақорлықпен байланысты қылмыстардың көбінде өштесі, кек алу, көре алмау, қызғаныш сияқты сылтаулар бар. Бұлар тұрмыста жиі кездеседі. Бұл жерде олар пайдақорлық мән-жайлармен «шайылып» кетеді. Дегенмен пайдақорлық ниет көзге бірден түседі. Криминологтардың айтуына қарағанда, кәмелетке толмағандардың қасақана кісі өлтіруінің 85 %-ында пайдақорлық сылтау бар. Бұл саланы қосып алғандағы көрсеткіш. Ал, экономика, жаңа нарықтық қатынас, кәсіпкерлік салаларын алатын болсақ, мұнда барлық жағдайларда да пайдақорлық сылтау басқа сылтаулардан ерекше боп тұр. Бірақ ол басқаларды ығыстырып шығармайды, олар өзара байланысқа кірген. Ол әсіресе зорлық көрсетіп қасақана кісі өлтірумен тікелей байланыста. Қысқасы, пайдакүнемдік қылмыстық зорлықпен байланысты негізгі сылтау болып табылады. Жалпы кез-келген қылмыста пайдакүнемдік, өз қамын ойлау, қандай да бір зорлық болады.

Кәмелетке толмағандардың экономика, жаңа нарықтық қатынас және кәсіпкерлік қатынас саласында кісі өлтіруі, әдетте топтасып жасалады, оны кәмелетке толмағандар ересектермен бірлесіп немесе солардың басшылығымен жасайды. Бұл кәмелетке толмағандардың кісі өлтірудегі барлық сылтаулары екі мақсатты көздейді: ақша және материалдық құндылықтарды иемденіп өз мұқтаждықтарын қанағаттандыруға ұмтылу және біреуге зорлық көрсетудегі мұқтаждығын қағаттандыру. Олар бұл бастапқы мақсатты қылмыстық-құқықтық тыйымды бұзуға нақты және саналы түрде бағытталған.

Бұл ретте пайдакүнемдік сылтауға екіжақты сипат бар: ол, кәмелетке толмағанның бойға туа біткен қасиеті болуы, немесе байлыққа, ақшаға, құндылыққа, оларды иемденуші адамдарға агрессивті реакциясы болуы мүмкін.

Сонымен бұл қаралып отырған жағдайдағы пайдакүнемдік сылтау – материалдық игілікке, ақшаға, құндылыққа деген реакция. Ол қылмыскер әрекетіне бағыттылық береді, ал қылмыскер өз ойын іске асыру барысында зорлықшыл әрекетке жүгінеді. Қысқасы адамның пайдакүнемдік сылтауымен оның

кылмыстық әрекетінің тәсілдері де байланысты. Былай деуге болады: пайдакүнемдік – қасақана кісі өлтірудің базасы, ал зорлық – сондай кісі өлтіруді жасаудың тәсілі. Мұнда сылтау мен тәсілді ажыратуға болмайтындай бірліктің бар екендігін байқамау мүмкін емес. Олар бөлінбестей байланыста.

Агрессивті-сексуалдық тип – бұл типке әйел зорлағаны және сексуалдық сипаттағы зорлықты әрекеттер жасағаны үшін сотталған кәмелетке толмағандар жатқызылған. Өзінше жеке типке жатқызылған бұл қылмыскердің бойында зорлықты қылмыскерлерге тән ортақ қасиетпен бірге өздеріне ғана тән қасиеттер бар: – белгілі бір сылтау – құмарлық, көңіл көтеру; – жыныстар арасындағы қатынасқа өзінше көзқарас; – жүгенсіздік, жыныстық қатынасты қанағаттандыруда ешқандай тосқауылды білмеу; – моральдық азғындау.

Тұрмыс деңгейіндегі айырмашылық жеткіншектерді тәрбиелеуде қиындық туып отыр, ондай жағдай жастарға да, олардың ата-аналарына да теріс ықпал етуде. Қазір «сырты бүтін, іші түтін» отбасылар көбейіп барады, олардың көкірегін рухани аштық жайлаған. Бірақ ақшадан тапшылық көрмейтіндігін ескерсек, ондай отбасынан шыққан жасөспірімдердің «жалғанды жалпағынан басамын» деп ішімдікке, нашақорлыққа салынып кеткендігіне тандануға болмайды. Мұндай жастардың көбісі арамтамақ, жалқау келеді. «Сексуалдық революцияның» ықпалына ұшыраған мұндай жастар, ата-анасының, басқа да ересектердің өмірге деген көзқарасына еліктеп, келеңсіз жағдайға ұшырайды, ал олар жасаған әйел зорлау, сексуалдық сипаттағы зорлықшыл әрекеттер көбіне әйгіленбей қалады.

Кәнігі тип – оған зорлықты қылмыс жасаған кезде өздерінде атылатын және суық қару болған респонденттер жатқызылды. Бұл типтің қылмыскерлерінде нақты және тиянақты бағыттылық бар, ол тереңге тамырланып қалған, сондықтан да олардың әрекетінде «жағдайға байланысты» жасалған деген сипат жоқ. Жәбірленуші тарапынан ынта болмайды, қақтығысты жағдайды олардың өздері тудырады, жәбірленушіні соған итермелейді, ондағы мақсат - кейін оған қарсы зорлықты әрекет қолдану. Олардың бойындағы басты қасиеттер - ашушандық, ызақорлық, қатыгездік, біреуге жаны ашымаушылық, ұятсыздық, қоғамды силамаушылық, өзін өзі ұстай алмаушылық т.б. Бұл типологияда шартты сипат бар, әрбір кәмелетке толмаған зорлықшыл қылмыскер қандай да бір типке жатқызыла салмайды. Зерделеу барысында қылмыскердің басқа типтерге де тән сипаты бар аралас типтері де кездеседі.

Жалпы алынған мәліметтер негізінде мынадай тұжырым жасауға болады:

1. Зорлық қылмыстың барлық себептері мен жағдайларының жиынтығында өзіне тән барлық қасиеттерімен, қалыптасу процесіндегі және мінез-құлқындағы ерекшеліктерімен адамның жеке басы басымдылық көрсетеді. Бұл кәмелетке толмағандарға тән. Олар жасайтын зорлықшыл қылмыстар барлық бұрынғы іс-әрекеттердің заңды салдары болып табылады. Қасақана кісі өлтіру, денсаулыққа ауыр зиян келтіру – кәмелетке толмағанның қалай қалыптасқандығының нәтижесі, ал егер бұл жерде пайдакүнемдік пен зорлыққа негізделген басқа зорлықшыл қылмыстарды ескерсек, бұл мұндай кәмелетке толмағанның психикасының көрсеткіші. Кәмелетке толмағанның жеке басы, оның мінез-құлқының, психологиясы мен психикасының ерекшеліктері деп осы тұрғыдан қарастырылады.

Қылмыс жасаған кәмелетке толмағанның жеке басы елеулі әлеуметтік-құқықтық және өнегелік-психологиялық ауытқулармен сипатталады.

2. Адамды қылмыстық зорлыққа итермелеген себептерге баса көңіл бөлу керек. Әсіресе – кәмелетке толмағанға ден қою керек. Бұл ретте себептер мен жағдайларды ескеру керек. Онда зорлықшылықтың қандай да бір дәрежесі сәйкес келетін жеке дара қылмыстық әрекеттің әртүрлі типтері бөлініп алынады. Бұл адамның жеке басындағы теріс өзгерістер, нақты тіршілік жағдайындағы өзгерістер, әлеуметтік өзгерістер ескерілуі тиіс. Бұл жердегі негізгісі – адамның жағдайы.

3. Жағдайды зорлықшыл қылмыстардың себептері мен жағдайлары жүйесінде қарастыруға болады. Мұның, әсіресе кәмелетке толмағандар жасаған қасақана кісі өлтіруге қатысы бар. Олар өз әрекеттерімен және қылықтарымен ересектерге қарағанда көбірек криминалдық жағдай тудырады.

Статистикалық мәліметтердің талдамасы біздің қоғамда соңғы жылдары кәмелетке толмағандар қылмыстылығының өскендігін және ауыр қылмыстар үлесінің артуына байланысты оның құрылымының нашарлағанын көрсетіп отыр. Қоғамдағы әлеуметтік дағдарысты жағдай, үрейлі демографиялық процестер, қылмыстылықпен жаппай етек алуы кәмелетке толмағандар

қылмыстылығының жоғары деңгейде қалуы мүмкін екендігінің айғағы. Сондықтан да мемлекет бұл қылмыстылықпен күресу жолын іздестіруі тиіс. Кәмелетке толмағанның қылмыс немесе өзгедей қоғамға қайшы әрекеттер жасауына түрткі болатын немесе түрткі бола алатын қылмыстардың қоғамға қауіптілігі жоғары, олар айыптының қылмыстық жауапкершілігіне әсер етуі тиіс. Кәмелетке толмағанның өнегелік дамуына ұқыпты қарау әрбір азаматтың қоғамдық борышы, Конституцияда бекіту жолымен оған құқықтық форма берген жөн. Қазіргі кезде кәмелетке толмағандар қылмыстылығымен күреске әртүрлі мемлекеттік институттар жұмылдырылған. Олардың қызметіндегі басты бағыттарға мыналар жатады: әлеуметтік сақтандыру – елдегі саяси және әлеуметтік жағдайды тұрақтандыру, ресми және жасырын жұмыссыздықты азайту, әлеуметтік салаға бөлінетін қаражатты көбейту, заңдарды уағыздау; кәмелетке толмағандарға қарсы бағытталған қылмыстардың арнайы алдын алу. Қылмыстылықпен алдын алу – онымен күресетін әртүрлі мемлекеттік институттардың жұмыстарын үйлестіруді керек етеді. Олар қолданылатын қылмыстық-құқықтық тәсілдер, бірінші кезекте, кәмелетке толмағандардың өз бетінше қылмыс жасауына септігін тигізетін ересек адамдарға, сонан соң қылмыс жасауға қабілеті бар кәмелетке толмағандарға қарсы бағытталуы тиіс.

1. Алауханов Е.О. *Криминология (Қылмыстану): Оқулық*. – Алматы: Қазығұрт, 2006.

2. Қазақстан Республикасы Н.Ә. Назарбаевтің әр жылдардағы Қазақстан Республикасы халқына жасаған жолдауы.

3. Қазақстан Республикасы Статистика агенттігінің 2000-2010 жылдардағы мәліметтері.

Резюме

Автор рассматривает тему на статью «Криминологические аспекты насильственной преступности среди несовершеннолетних и пути развития»

Summary

Object of research is «Criminology aspects to forcible criminality amongst minor and way of the development »

МОДИФИКАЦИЯ ФОРМЫ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВЛЕНИЯ В СССР (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 1980-Х - ПЕРВАЯ ПОЛОВИНА 1990-Х ГГ.).

Г.Т. Ищанова -

*к.ю.н., доцент кафедры теории и истории
государства и права, конституционного права
КазНПУ им. Абая*

История человеческой цивилизации свидетельствует о поисках оптимальной для каждого государства в конкретный исторический период формы государства, и особенно во времена коренных социально-политических преобразований, что характерно и для последних лет казахстанской государственности.

Если посмотреть на исторический процесс с точки зрения логики его развития, то выясняется, что форма государства (в первую очередь форма правления) выступает как результат обобщения закономерностей политико- правового мироустройства в целом, а также факторов, которые определяют типические особенности той или иной формы правления [1, с. 155].

Исследуя эволюцию государственной власти в последние десятилетия истории Казахстана отдельно и стран СНГ в целом, следует выделить изменения именно формы государственного правления как одного из элементов формы государства.

Известно, что с юридической точки зрения по форме правления СССР в 1985 году считался республикой. Как известно, главным критерием разграничения форм правления является юридический источник суверенитета государства. В качестве дополнительного используются способ участия народа в законотворчестве.

В зависимости от юридического источника государственного суверенитета формы правления можно подразделить на: - монархии и республики.

В свою очередь, монархии с учетом объема полномочий монарха подразделяются на абсолютные, дуалистические и ограниченные.

Например, абсолютная монархия (Саудовская Аравия) характеризуется отсутствием в государстве представительных учреждений. Которые выражали бы непосредственные интересы населения, воздействовали бы на государственную власть. В прямом подчинении монарха находятся основополагающие рычаги осуществления власти: централизованный бюрократический аппарат, армия, полиция. При абсолютизме окончательно оформляется бюрократическое государство, в котором власть в центре и на местах находится в руках чиновников, увольняемых и назначаемых монархом и целиком зависимых от его воли. Как известно, основу формы правления СССР составляли особые представительные органы - Советы народных депутатов, а чиновников на местах назначал вовсе не президент СССР.

В дуалистической же монархии (Кувейт, Марокко, Иордания) монарх сосредоточивает в своих руках исполнительную власть, формирует правительство, ответственное перед ним, а не перед парламентом. Законодательная власть в такой монархии юридически принадлежит парламенту, однако законодательные полномочия парламента ограничены, являются формальными. В социально-политической жизни этот институт власти большого влияния не имеет. Монарх имеет право абсолютного вето в отношении законов, принятых парламентом. Фактически такой дуализм означает всевластие монарха, который имеет неограниченное право издавать указы, обладающие силой закона. Как известно, Советы народных депутатов реально оказывали влияние на политическую жизнь Советского государства, да и о всевластии М.С. Горбачева как президента СССР говорить не приходится.

Кроме того, можно выделить следующие отличительные черты монарха как олицетворения монархии:

1) Монарх персонифицирует государство, выступает исключительным образом от имени государства во внешней и внутренней политике.

Президент СССР не персонифицировал в исключительной степени государство, и не только он выступал от имени Союза в международно-правовых отношениях;

2) Монарх осуществляет правление единолично вне зависимости от структуры и механизмов функционирования отдельных ветвей власти. Как известно, государственная власть в СССР концентрировалась в КПСС, и существовало разделение властей. Он единоличном правлении Президента СССР говорить не приходилось;

3) Власть монарха носит наследственный характер. Ярчайшая отличительная черта формы правления СССР, которая после 1917 года перестала являться монархией и характеризуется сменяемостью и выборностью главы государства;

4) Монарх не несет ни политической, ни какой либо юридической ответственности. Президент же СССР являлся лицом, собственно, ответственным хотя бы с юридической точки зрения и нес политическую ответственность за свою государственную деятельность, а в случае нарушения конституции и других законов и юридическую ответственность, что неприемлемо по отношению к монарху.

Теперь для нас совершенно очевидно, что Советский Союз в 1985 году по своей форме правления был именно республикой.

Республиканская форма правления обычно рассматривается как противоположность монархии. Различие между ними заключается, например, в способах формирования высших органов власти. Кроме того, хотя в некоторых современных монархиях также практикуется сменяемость парламента и правительства, король несменяем, в то время как президент в республике избирается на определенный срок.

Таким образом, республика - это такая форма правления, при которой верховная государственная власть осуществляется выборными, сменяемыми органами, избираемыми на определенный срок.

Кроме того, республика - это государство, юридическая конструкция которого предполагает, что единственным источником и носителем суверенитета является народ, а все высшие государственные органы прямо или косвенно получают свои полномочия от народа и формально ответственны перед ним.

Глава государства в республике - это выборное должностное лицо (президент) или коллегиальный орган. Глава государства считается ответственным перед народом. Соответственно, республика исключает существование какого-либо учреждения, обладающего собственной властью, формально не связанного ответственностью перед народом. При этом между государством и личностью устанавливается политико-правовая связь в виде гражданства, подтверждающая право человека на защиту со стороны государства, участие в формировании его органов и наличие определенных обязанности перед государством.

Стоит заметить, что республиканская идеология базируется на принципе формального равенства, который утвердился в ходе либерально- демократических революций. Идеологи республиканизма в свое время не без оснований полагали, что только республиканское (коллективное) правление способно обеспечить такое равенство: «Законы демократии вообще стремятся к благу наибольшего числа граждан, которое может ошибаться, но не может иметь интересов, противоположных ему самому» [2, с. 345].

Признаками республиканской формы правления, соответственно, являются:

- 1) существование сменяемого единоличного (коллегиального) главы государства;
- 2) выборность главы государства, парламента и других представительных органов власти на определенный срок;
- 3) осуществление парламентом и главой государства государственной власти по поручению народа, а не по собственному праву;
- 4) юридическая ответственность главы государства в случаях, предусмотренных законом;
- 5) обязательность решений высших органов государственной власти для всех других органов, должностных лиц и граждан;
- 6) защита интересов граждан государством, взаимная ответственность личности и государства.

Республики также имеют несколько разновидностей. В зависимости от статуса главы государства, правового положения парламента, от объема и соотношения полномочий между ними республики в классическом понимании подразделяются на парламентские, президентские и смешанные, а последние, в свою очередь - на парламентско-президентские и президентско-парламентские.

Теперь выясним, к какой разновидности республиканской формы правления относилась форма правления СССР образца 1985 года.

Уточним, что в республике законы, по крайней мере, с формальной точки зрения, принимаются сообществом граждан государства либо их полномочными представителями - депутатами. Если учитывать этот критерий деления, мы получим две категории республик:

- 1) республики с непосредственным правлением народа, когда законы принимаются на общих собраниях, на референдумах по решению большинства граждан республики;
- 2) представительные республики, где решения принимаются представительными органами от имени и по воле народа.

В условиях непосредственного правления народа (непосредственной демократии) участие граждан в принятии законов является регулярным и представляет собой основную форму осуществления законодательной деятельности. Естественно, в современных условиях республики с непосредственной демократией встречается редко. Это объясняется многими причинами, в том числе значительной численностью населения большинства стран, протяженностью территории, безразличием граждан к политической деятельности. Сложились две разновидности такого рода республик. В первой из них законодательная власть принадлежит общему собранию граждан, во второй - законодательная власть осуществляется народом в форме регулярно проводимого референдума.

Конечно же, наибольшее распространение имеют представительные республики, где государственная власть осуществляется народными избранниками - депутатами, получившими соответствующий мандат от избирателей. Именно посредством выборов устанавливаются отношения ответственности между народом и государством. Все высшие государственные органы непременно должны быть прямо или опосредованно избраны гражданами, а всякие другие институты государственной власти формируются либо назначаются именно выборными ее органами. Следует отметить, что формы непосредственного правления народа используются и в представительных республиках, хотя проводятся они нерегулярно.

С этой точки зрения, форма правления СССР в 1985 году являлась представительной республикой, органы государственной власти которой формировались волей народа и функционировали от его имени.

Однако нас больше интересует, какой именно была республиканская форма правления СССР в период т.н. «перестройки»: парламентская, президентская или смешанная.

Парламентская республика - это форма правления, при которой верховенство принадлежит парламенту, перед которым правительство ответственно за свою деятельность.

Парламентская форма правления распространена преимущественно в Западной Европе, где она формировалась под политическим влиянием Великобритании. Классическим примером парламентской республики является Италия образца 1947 года. Для парламентской республики характерно, что правительство и исполнительная власть в целом находятся в зависимости от парламента и несут перед ним ответственность, а всякое учреждение в системе высших государственных органов либо поставлено в зависимость от парламента, либо сохраняет, по крайней мере, с формальной точки зрения, политическую нейтральность.

Для СССР такая зависимость правительства и других государственных органов от парламента не была характерной. Правительство СССР возглавляло исполнительную власть Советской власти и являлось самостоятельной единицей в системе разделения властей. Несмотря на то, что все три ветви власти концентрировались в КПСС, Конституция СССР 1977 года признавала на высшем юридическом уровне разделение властей, а значит и их самостоятельность, что никак не сочеталось с парламентской республикой.

Можно выделить следующие наиболее значимые отличительные черты рассматриваемой модели республики:

Во-первых, Президент, как правило, избирается парламентом в соответствии с особой процедурой. Обычно выборы могут состояться при условии, если у соперничающих партий нет серьезных опасений в беспристрастности президента к межпартийной борьбе. В данном случае отсутствует ответственность президента перед народом, и нельзя утверждать, что он обладает мандатом на власть, полученным от избирателей. Как известно из положений Конституции 1977 года, «первое лицо» СССР избиралось на всенародном голосовании путем прямого волеизъявления советских граждан, и тем самым было с юридической точки зрения ответственным перед ними.

Во-вторых, участие президента в формировании кабинета министров и роспуске парламента в целом незначительно. Глава государства политически нейтрален, и именно поэтому ему можно доверить право формирования правительства и роспуска парламента, не опасаясь того, что президент заинтересованно использует эти полномочия или злоупотребит ими [3, с. 105]. Действительно, правительство в парламентской республике формируется из представителей партии (партий), победившей на очередных парламентских выборах и, соответственно, располагающей парламентским большинством.

Следовательно, решающую роль в формировании правительства играет парламент, а не глава государства. Распускается же парламент только по основаниям, прямо предусмотренным законом, по запросу правительства и при условии, если депутаты не могут прийти к согласию по наиболее важным вопросам (об утверждении бюджета, о назначении министров, о доверии правительству). Таким образом, досрочный роспуск парламента является не президентской прерогативой, а средством преодоления парламентского или правительственного кризиса. Что касается СССР, то его Правительство формировалось не из представителей партии, победившей на парламентских выборах, а назначалось именно главой государства.

В-третьих, участие президента в законотворчестве также является формальным. Каждый акт, издаваемый президентом, становится действительным и подлежит исполнению только при условии контрассигнации (министерской скрепы). Другими словами, подписи президента еще недостаточно для того, чтобы акт приобрел юридическое значение. Документы, издаваемые главой государства, должны быть контрассигнованы премьер-министром либо ответственным министром, если акт президента затрагивает область управления, подведомственную определенному министерству [2, с. 345].

Кроме того, президент, как правило, не обладает правом отлагательного вето на решения парламента, а если это право и закреплено юридически, он им не пользуется.

Таким образом, в иерархии государственных институтов парламент и правительство фактически всегда стоит выше главы государства. Президент же СССР в законотворческом процессе являлся фигурой самостоятельной, то есть любой его акт автоматически приобретал юридическую силу и вовсе не нуждался в какой-либо контрассигнации.

В-четвертых, участие президента во внешней политике также носит номинальный, символический характер. Например, он оформляет своими актами назначение дипломатических представителей, аккредитацию зарубежных послов. По существу же, решения о дипломатических представителях принимают глава правительства и руководитель внешнеполитического ведомства. В свою очередь, содержание международных договоров и соглашений также определяют премьер-министр, министр иностранных дел. Они же обычно и подписывают межгосударственные и межправительственные соглашения. М.С. Горбачев будучи «первым лицом» Советского государства в международных отношениях являлся категоричным лидером, только он выступал от имени СССР и подписывал международные соглашения и договоры.

Указанные особенности парламентской республики как формы правления определяют в целом формальную роль президента в осуществлении законотворческой и управленческой деятельности. Не являясь самостоятельным участником политического процесса, он осуществляет в основном представительские функции внутри страны и за рубежом, присваивает воинские и почетные звания, осуществляет другие функции. Таким образом, глава государства при парламентских формах правления является фигурой лишь номинальной и не играет какой-либо заметной роли в политической жизни страны в отличие от парламента и правительства.

О формальной и номинальной роли Президента СССР говорить не приходилось, он самым активным образом участвовал в законодательной и управленческой деятельности, был самостоятельным участником политического процесса и играл одну из приоритетных ролей в Советском государстве. Следовательно, форма правления СССР образца 1985 года не являлась парламентской республикой.

В свою очередь, президентская республика - это одна из разновидностей формы государственного правления, при которой органом законодательной власти является парламент, а президент сосредоточивает в своих руках полномочия главы государства и главы правительства.

Президентскими республиками являются большинство республик современного мира. В частности, к ним относятся все развивающиеся страны с республиканской формой правления. Классической президентской республикой являются Соединенные Штаты Америки, где она была установлена в 1787 году [4, с. 196]. Президентская форма правления в различных странах имеет свои особенности. Например, в ряде стран президент избирается всеобщим голосованием. Так, избранным считается кандидат, получивший абсолютное большинство голосов [5, с. 145]. К слову, такой порядок избрания президента установлен и в Республике Казахстан. Несмотря на их разнообразие, характерным для всех президентских республик является то, что президент либо совмещает полномочия главы государства и главы правительства в одном лице (США), либо непосредственно назначает главу правительства и участвует в формировании кабинета или совета министров (Индия).

Несмотря на некоторые сходства и различия, выявим общие отличительные черты президентской формы правления.

Во-первых, глава государства в подавляющем большинстве случаев избирается не парламентом, а непосредственно гражданами. Другими словами, между народом и президентом нет посредников, и это обеспечивает непосредственную ответственность президента перед народом. Учитывая, что президент свои полномочия получает не от парламента, он не несет политической ответственности перед депутатами. Следует отметить, что подобная система выборов является для президентской республики твердым правилом.

Во-вторых, президент существенно участвует в законотворческом процессе. Он влияет на содержание законодательства, используя право законодательной инициативы, президентские послания. Президенту может быть предоставлено право оспорить решения парламента в суде. Президент наделяется и другими важными полномочиями. Как правило, он имеет право роспуска парламента, является верховным главнокомандующим, объявляет чрезвычайное положение, подписывает законы, нередко председательствует в правительстве, назначает членов Верховного суда, осуществляет право помилования. Кроме того, глава государства может использовать право отлагательного вето, то есть высказать свои возражения и потребовать повторного обсуждения принятого парламентом закона.

В-третьих, правительство политически ответственно перед президентом, но не перед парламентом. Это предполагает, что парламент не вправе потребовать отставки правительства, хотя данный признак нельзя считать неременным для республик президентского типа. В ряде президентских республик допускается отставка правительства, не получившего доверия большинства депутатов. Обычно

это усложняет отношения президента с парламентом, но не ослабляет его позиции. У президента есть возможность не согласиться с депутатами. Иными словами, встретив сопротивление законодателей, он может досрочно распустить парламент и назначить внеочередные выборы.

В-четвертых, Президент является формальным и действительным представителем государства в международных отношениях и играет решающую роль в заключении международных договоров и формировании внешней политики в целом. На наш взгляд, участие во внешней политике - это весьма характерный признак. Если межгосударственные переговоры реально проводит президент, то такое государство практически безошибочно можно определить как президентскую республику.

Таким образом, президентская республика - это форма правления, при которой президент является политически самостоятельной и практически независимой фигурой. Президентскую республику отличает, соответственно, сильная исполнительная власть, которая функционирует вместе с законодательной и судебной властью.

Учитывая вышесказанное, очень легко отнести СССР образца 1985 года к президентской республике. Действительно, многие особенности Советской формы правления не только близки, но и полностью характеризуются президентской республикой. Однако если посмотреть глубже на статус главы государства, нельзя сказать, что он возглавляет все три ветви власти. Конституция 1977 года четко определила, что Совет министров СССР (Правительство) отчасти возглавляет исполнительную ветвь власти, а судебную - Верховный суд СССР. Таким образом, мы не можем однозначно сказать, что по форме правления СССР в конце 1980-ых годов был президентской республикой, и уж тем более - парламентской. Теперь стало очевидным, что форма правления Союза была смешанной республикой. Но какой именно?

Изучение реально существующих форм правления показывает, что их невозможно однозначно отнести к парламентской или президентской республикам. Действительно, в целом ряде стран ветви власти взаимодействуют между собой таким образом, что эти страны невозможно считать исключительно парламентскими или президентскими республиками. Поэтому в науке выделяется особый тип представительной республики, которая называется смешанной. В юридической литературе насчитывается более 25-ти государств с такой формой правления [6, с. 7]. Все смешанные республики могут быть сведены к двум основным видам: парламентско- президентские (полупарламентские) и президентско-парламентские (полупрезидентские). Критерий такого подразделения - соотношение власти парламента и президента, то есть в республиках первого вида приоритет принадлежит парламенту, в республиках второго вида - президенту.

Смешанными считаются такие республики, в которых наряду с «сильным» президентом (главой государства) есть «сильный» премьер- министр, где возможны роспуск парламента и выражение недоверия правительству, где допускается совмещение депутатского мандата с министерским портфелем, где применяется институт контрасигнатуры, где существуют прочие атрибуты парламентаризма [7, с. 156].

Такое сочетание статусов главы государства и премьер-министра не позволяет считать президента бесспорным главой исполнительной власти: сосуществование «сильного» президента и парламента, правомочного выражать недоверие правительству, отправлять его в отставку, приводит к тому, что государственная администрация попадает под начало как президента, так и парламента, перед которыми она несет ответственность.

Уточним, что вопрос о выделении особой смешанной формы республиканского правления до сих пор остается дискуссионным. Противники признания этой формы управления утверждают, что деление республик на президентские и парламентские имеет под собой реальные основания: парламент может быть юридически и политически верховным учреждением, либо не быть таковым. Третьего не дано - деление республик на полупрезидентские или полупарламентские не имеет под собой оснований.

Противники смешанной формы правления считают, что правительство должно иметь один орган, перед которым оно несет политическую и юридическую ответственность. Если парламент вмешивается в решение административных вопросов, то он делает это либо как политически высшая инстанция, либо в порядке контроля за исполнительной властью. В первом случае имеет место парламентская республика, во втором - президентская. Все остальные факторы правового значения не имеют, не меняя, тем самым, принципиально форму правления государства. В конце концов, любой глава государства участвует в формировании правительства, но не всякий решает его судьбу; каждый парламент контролирует

исполнительную власть, но не для каждого правительства он является высшей политической инстанцией. Следовательно, до тех пор, пока не появятся более основательные соображения, необходимо сохранить традиционную классификацию, которая позволяет разделить все представительные республики на президентские и парламентские.

На наш взгляд, форма правления в виде смешанной республики имеет право на существование. Учитывая многообразие государств с присущими им территориальными границами и географическим положением, менталитетом и другими особенностями населения, обычаями и традициями, правовыми культурами и традициями, нельзя категорично разделить их все на парламентские или президентские. Все смешанные формы правления индивидуальны для каждой конкретной страны: одни тяготеют к парламентской республике, другие - к президентской. Другое дело - развитость и действенность системы «сдержек и противовесов», которая должна обязательно присутствовать в смешанной республике, чтобы не допустить злоупотребления властью со стороны президента или правления.

Для наглядности вышеприведенных утверждений, весьма кратко рассмотрим смешанные формы правления на примере Германии (парламентско-президентская) и Франции (президентско-парламентская).

По Конституции Германия названа парламентской республикой, однако, фактически это парламентско-президентская республика [8, с. 7].

В соответствии с Основным законом 1949 года главой государства является Федеральный Президент, полномочия которого типичны для парламентской республики.

В Германии глава правительства (федеральный канцлер) избирается парламентом (Бундестагом) по предложению Федерального президента. Парламент обладает контрольными полномочиями в отношении правительства. Они проявляются в формах интерpellаций, устных вопросов, следственных комиссий. Бундестаг вправе требовать отставки правительства.

Правительству же Германии вверены практически все функции по управлению страной. Конституция закрепляет приоритет правительственных законопроектов перед депутатскими. Члены правительства несут ответственность только перед канцлером.

Федеральный канцлер является особенно заметной фигурой и во внутривластной жизни Германии и на международной арене. Поэтому Германию часто называют «канцлерской республикой» [9, с. 438].

Классическим примером президентско-парламентской республики, на наш взгляд, следует считать Французскую Республику по Конституции 1958 года.

Франция - это образец президентско-парламентской республики. По Конституции президенту принадлежит центральное место в государственной системе. Он избирается на 7 лет путем прямых всеобщих выборов. Полномочия президента во Франции чрезвычайно обширны, наиболее важные вопросы президент решает лично.

Теперь совершенно очевидно, что Советская республика была полупрезидентской, отличавшейся разделением властей, «*сильным*» главой государства и рядом особенностей: прямые выборы населением и парламента, и президента; осуществление исполнительной власти совместно президентом и правительством; подконтрольность правительства и парламенту, и президенту, ответственность перед ними.

В подтверждение нашего вывода напомним, что в конце 1980-ых - начале 1990-ых годов полупрезидентская форма правления установилась в подавляющем большинстве постсоциалистических стран: она характерна в первую очередь для посттоталитарных стран, переживающих политический кризис, что случилось и с СССР времен т.н. «*перестройки*».

Добавим, что одной из особенностей Советской республики было то, что при формальном разделении власти на ветви, вся власть концентрировалась в Советах, реального разделения власти на ветви практически не было. Другая особенность заключалась в руководящей роли КПСС: все важнейшие решения страны принимались ее высшим руководством.

Кроме того, несмотря на юридическое провозглашение полупрезидентской формы правления, Советский Союз всегда тяготел исключительно к президентской республике и тяготел весьма значительно. Это объясняется ограниченными полномочиями как представительных органов власти, так и Правительства СССР, и наибольшей концентрацией полномочий вокруг главы Советского государства.

Позднее по мере развития казахстанской государственности республиканская форма правления в Казахстане, как и на всем постсоветском пространстве видоизменялась, приобретала новые черты,

наполнялась новым демократическим содержанием. Современный политический процесс в Казахстане высокими темпами перевел форму ее государственного правления в новое специфичное состояние.

1. Арановский К.В. Государственное право зарубежных стран.- Москва: Инфра-М., 1999.- 468 с.
2. Токвиль А. Конституции зарубежных государств / колл. авторов.- Москва: БЕК, 1996.- 782 с.
3. Лафитский В.И. Вводная статья в Конституцию Бельгии / Очерки конституционного права иностранных государств.- Москва, 1999.- 580 с.
4. Джефферсон Т. Автобиография. Заметки о штате Вирджиния.- Москва: Наука, 1990.- 316 с.
5. Чиркин В.Е. Конституционное право зарубежных стран.- Москва: Юрист, 1997.- 568 с.
6. Энтин Л.М. Роль государства в общественном развитии.- Москва, 1998.- 180 с.
7. Чиркин В.Е. Государствоведение.- Москва: Юрист, 2000.- 346 с.
8. Решетников Ф.М. Правовые системы стран мира.- Изд. 2-е, изм., доп.- Москва, 2001.- 840 с.
9. Конституции государств Европейского союза / Под ред. и со вступ. ст. Л.А. Окунькова.- Москва: ИНФРА-М: Норма, 1997.

Түйін

Бапта 1980-90-ші жылдарда СССР мемлекеттік басқаруды форманың түрлендіруінің негізгі тенденциялары айтылған.

Summary

The article outlines the main trends in the modification form of government in the Soviet Union in the second half of 1980 - the first half of 1990.

МҰРАҒЕРЛІК ҚҰҚЫҚ АЗАМАТТЫҚ ҚҰҚЫҚ САЛАСЫ РЕТІНДЕ

А.Қ. Жеделов –

Каспий қоғамдық университетінің I-курс магистранты

Қазақстанның 2010 жылы Еуропадағы қауіпсіздік және ынтымақтастық ұйымына табысты төрағалығы және ЕҚЫҰ-ның Астана Саммитін өткізудегі таңғажайып жетістіктері арқылы әлем мойындаған бір нәтиже еліміздің ұлтаралық қатынастар саласындағы мол тәжірибесін дүние жүзінде барынша қолдануға болатындығының және қолдану қажеттігінің әлеуметтік, экономикалық және рухани пайдалылығы болса керек. Мемлекетіміздің ЕҚЫҰ сынды айрықша беделді ұйымға төраға болып сайлануының әуелгі себептерінің бірі де осы деп ойлаймыз. 2011 жылы мұсылман мемлекеттері бастамасымен құрылған Ислам Конференциясы ұйымына Қазақстанның төрағалық етуінің жауапкершілігі мен атқарар шаралары ауқымында аса маңызды, құқық қорғау саласындағы мәселелерді реттеудің де келелі міндеттері елдің сыртқы саяси жауапкершілігін саралап отыр. Бұл тұрғыда бүгінгі халықаралық қатынастардың өзекті мәселелері саналатын жаңа қауіп қатерлер салдары әлем елдері қауымдастығын жаңа ұстанымдар мен тың көзқарастарға жетелейтіні сөзсіз.

Халықаралық және отандық құқық қорғау саласын зерттеудің өзектілігін арттыратын факторларға келетін болса, олардың қатарында мыналарды атап өтуге болады: КСРО –ның тұсында қаланған ескі құқықтық негіздің заманауи талапқа сай болмауы; ішкі құқық бұзушылықтардың тиылмауы; құқықтық қатынастардың ішкі және сыртқы факторларының өзгеруі; жаһандану үрдісінің құқықтық жүйедегі салдары, нарықтық экономикаға сәйкес азаматтық-құқықтық қатынастардың өзгерістерге ұшырауы сияқты мәселелер./1/

Осылардың ішінде азаматтық құқық саласы өзекті мәселелердің бірі.

Азаматтық құқық ғылыми сол құқық саласын зерттейтін жүйеге сәйкес келетін жүйені қамтиды, бірақ олар өзара тепеңдікте бола қоймайды. Азаматтық ғылым жүйесі азаматтық заңдарда, сонымен қатар азаматтық кодексте жоқ бөлімдерді де қамтиды. Мысалы, азаматтық құқық пәні, азаматтық-құқықтық әдістеме ұғымдары, азаматтық құқық қатынастары туралы ілім тарихы, оның субъектілері мен объектілері туралы, меншік құқығы туралы жалпы ілім, міндеттемелер туралы, интеллектуалдық меншік туралы, мұрагерлік құқық қатынастары туралы жалпы ілім жөнінде айтсақ та жеткілікті.

Ғылым азаматтық құқықтың не екендігін зерттейді. Бұл орайда қоғамдық қатынастарды тиісінше реттейтін құралдар мен әдістерге ерекше мән беріледі. Әдіс туралы ілім ғылымда әдістеме деп аталады./2/

Заңгер үшін азаматтық-құқықтық жағдайлардан жол тауып шыға білуі үшін дағды керек. Мұндай дағдыларға ғылыми талдау жасау және азаматтық-құқықтық жағдайларды шешудің ғылыми әдістері жатады.

Егеменді Қазақстанның азаматтық құқық ғылыми одан әрі творчестволық дами түсуі мақсатында және алда тұрған міндеттерді орындау үшін бүгінде зор мүмкіндіктерге ие.

Азаматтық құқығында мұрагерлік құқық қатынастары үлкен маңызы бар.

Мұрагерлік тікелей өзі белгіленген жағдайларда өзге де заң актілерімен реттеледі. Мұрагерлік өсиет және заң бойынша жүзеге асырылады. Өсиет қалдырылмаған не бүкіл мұраның тағдыры айқындалмаған кезде, сондай-ақ осы Кодексте белгіленген өзге де жағдайларда мұрагерлік заң бойынша орын алады./3/

Мұраның құрамына мұра қалдырушыға тиесілі мүлік, сондай-ақ оның қайтыс болуына байланысты қолданылуы тоқтамайтын құқықтары мен міндеттері кіреді. Мысалы, азаматтық құқықта заң бойынша мүлікке мұрагерлік етуде жақын, сондай – ақ алыс туысқан да есепке алынады. Бүгінгі күнгі мұрагерлердің алты кезектілігі анықталған. Оларға: балалары, ерлі – зайыптылар мен ата – аналарынан басқа (бірінші кезектілік) мұра қалдырушының туыстары, толық туыстары, толық емес туыс (жақын) ағалары мен қарындастары, сондай – ақ оның әкесі жағынан және шешесі жағынан келетін атасы мен әжесі (екінші кезектілік), мұра қалдырушының туған ағасы мен тәтәлері (үшінші кезектілік), мұра қалдырушының алтыншы атасына дейінгі өзге де туыстары (төртінші кезектілік), егер олар мұра қалдырушымен бір ортада кем дегенде он жыл бірге тұрса туыс ағалары мен қарындастары, өгей әкесі мен шешесі (бесінші кезектілік), мұра қалдырушының еңбекке жарамсыз асырауында болғандар (алтыншы кезектілік) жатады. Заң бойынша мұрагерлер кезегі бойынша мұрагерлікке ие болады. Туған ағалары мен қарындастары толық туыс және толық емес туыс болып бөлінеді. Толық туыстар – бір ортақ ата – анадан тарайтын аға – іні, апа – қарындастар. Егер әкесі мен шешесінің біреуі ғана ортақ болса, онда ағасына іні – қарындастары толық емес туыс деп есептеледі. Егер олардың аналары бір, ал әкелері басқа болса, оларды бір кіндіктен тарағандар (яғни, бір анадан туғандар) деп атайды. Егер олардың әкесі бір, шешелері басқа болса, онда оларды қандастар деп атайды. Қазақстанның отбасылық заңнамасы құқықтық жағынан ағасына іні – қарындастарды толық туыс не толық емес туыс деп айырмайды.

Өсиет қалдырушы өсиет бойынша мұрагерге мұра есебінен өсиеттік бас тартуды орындауды талап ету құқығын алатын бір немесе бірнеше адамның пайдасына қандай да болсын міндеттемені орындауды жүктеуге құқылы.

Өсиеттік бас тартудың нысанасы мұраның, иеленудің құрамына кіретін заттарды бас тартылушының меншігіне, пайдалануына немесе өзге заттық құқықта беру және оған мұра құрамына кірмейтін мүлікті беру, ол үшін белгілі құқықта беру және оған мұра құрамына кірмейтін мүлікті беру, ол үшін белгілі бір жұмысты орындау, оған белгілі қызмет көрсету және т.б. болуы мүмкін./4/

1. Основные институты гражданского права зарубежных стран: сравнительно-правовое исследование /Под ред. Залесского В.В. – М.: Норма, 2000.- 648 с
2. Жайлин Г.А. Гражданское право РК. – Алматы, 2006. – 9 б.
3. Барцевский М.Ю. Наследственное право. - М., 1997г
4. ҚР Азаматтық Кодексі (Ерекше бөлім). 2004.

Түйін

Бұл мақалада мұрагерлік құқықтық тәртіптің Қазақстанда заманауи дамуы және шетел мемлекеттерінің құқықтық қатынастары туралы салыстырмалар қарастырылған.

Summary

In this article refers to the development of the modern disciplines of the succession law of Kazakhstan and the comparison relations in foreign countries.

